

ГЛАСНИК

Народне библиотеке Србије

Година XIX, бр. 22, годишњак за 2020. годину

Београд, 2020

Гласник Народне библиотеке Србије
Година XIX, бр. 22, годишњак за 2020. годину

УДК 02
ISSN 1450-8915

Издавач

Народна библиотека Србије, Београд, Скерлићева 1
E-mail: glasnik@nb.rs Web: www.nb.rs
Телефон: +381 11 245 1242

За издавача

Ласло Блашковић

Главни и одговорни уредник

Ласло Блашковић

Редакција

др Дејан Вукићевић, уредник
др Драгана Милуновић
Небојша Ковачевић
Тања Тасић
мср Јелена Бенић

Рецензенти

Др Драгана Грујић
Др Драгана Столић
Др Владан Тријић
Мр Душица Грбић
Мр Гордана Ђилас
Љиљана Клевернић
Татјана Тимотијевић
Горана Стевановић
Славен Попара

Лектура и коректура

Драгана Перуничкић

Дизајн

Оливера Батајић Сретеновић

Технички уредник

Милош Нинковић

Штампа

Retro Print, Београд

Тираж

300

The Herald of the National Library of Serbia

Vol. XIX, no. 22, year 2020

UDC 02

ISSN 1450-8915

Publisher

National Library of Serbia, Belgrade, Skerlićeva 1

E-mail: glasnik@nb.rs Web: www.nb.rs

Phone: +381 11 245 1242

For the Publisher

Laslo Blašković

Editor-in-Chief

Laslo Blašković

Editorial Board

Dejan Vukićević, PhD, editor

Dragana Milunović, PhD

Nebojša Kovačević

Tanja Tasić

Jelena Benić, MA

Reviewers

Dragana Grujić, PhD

Dragana Stolić, PhD

Vladan Trijić, PhD

Dušica Grbić, MA

Gordana Đilas, MA

Ljiljana Klevernić

Tatjana Timotijević

Gorana Stevanović

Slaven Popara

Proofreading

Dragana Peruničić

Design

Olivera Batajić Sretenović

Technical editor

Miloš Ninković

Printed by

Retro Print, Belgrade

No. of copies

300

АУТОРСКО ПРАВО И ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ У БИБЛИОТЕКАМА СРБИЈЕ

Драјана Милуновић – У новом светлу старих закона: ауторско право и заштита података о личности у библиотекама Србије

Драјана Милуновић – У пресеку дељења и поседовања: перспективе Народне библиотеке Србије у посредовању између крајњег корисника и носилаца ауторских права

Драјана Столић – Ауторско право у библиотечко-информационој делатности: законски оквири и стручно-образовни доприноси

Аријадна Маџас Касадевал, Тамара Буџићан Вучај – Европеана кроз објектив ауторских права

Дебора Лујшон – Како су подаци постали битни? Живети и настајати са личним подацима

Кели Коџер, Морин Дајена Сасо – Библиотеке у борби за заштиту података на друштвеним медијима: како делити садржај, а не претерати у томе

У НОВОМ СВЕТЛУ СТАРИХ ЗАКОНА:

АУТОРСКО ПРАВО И ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ У БИБЛИОТЕКАМА СРБИЈЕ

Драјана Милуновић

*Народна библиотека Србије,
Београд*

УДК: 024.342.738(497.11)

“**The more you give, the more you get**” наслов је Европеаниног приручника објављеног још средином двехиљадитих година са циљем да ближе уреди оквир за јавно приказивање садржаја на овом порталу. Европеанина четири нивоа објављивања следе правну логику лиценци Креативне заједнице разликујући слободе приступа садржајима кроз неколико нивоа: Европеана као машина за претраживање: „Желим да људи пронађу моје збирке”; Европеана као излог: „Желим да људи пронађу и виде моје збирке на Европеани”; Европеана као дистрибутивна платформа: „Желим да људи пронађу, погледају и користе моје збирке – али не у комерцијалне сврхе” и Европеана као платформа за слободно поновно коришћење: „Желим да људи пронађу, виде и користе моје збирке – како год желе!” Па ипак, учествујући у различитим пројектима као партнер, Народна библиотека Србије уверила се да политика приступа коју Европеана спроводи у пракси тежи максималној либерализацији у корист корисника портала. Кроз сличан слоган “**Because what is known must be shared**”, своју филозофију приступа знању и информацијама спроводи и OCLC, највећа светска ка-

талашко-библиографска база података. Конгресна библиотека, користећи све предности америчког начина разумевања богате судске праксе коју у области ауторског и сродних права има ово друштво, такође се снажно залаже за отворени приступ информацијама у друштву знања. Мање или више стидљиво, као и мање или више успешно, и друге националне библиотеке дају глас за ширење граница јавног домена и слободнију употребу ауторских дела, видећи у томе основу својих оснивачких циљева и смисао основног постојања. С друге стране, међутим, јачање корпоративних интереса у корист издавачких предузећа представља снажну противтежу овој идеји што доводи до својеврсне друштвене поларизације.

Истовремено са новим светлом које савремено доба баца на питања ауторских права, и питања заштите и управљања осетљивим личним подацима представљају још једну тему која на велика врата улази у дневно библиотечко пословање. Тако су се библиотеке у Србији суочиле са неопходношћу да на нови начин сагледају податке које сакупљају о својим корисницима, како их употребљавају, деле, чувају и, коначно, бришу. У Србији, законски прописи у области ауторског права, као и заштите података о личности нису новина, али приступни процеси и евроинтеграције донели су са собом њихово усаглашавање са прописима Европске уније, као и јачи фокус на њиховој практичној имплементацији и контроли примене. Управо из ових разлога, покушавајући да стручној библиотечној заједници приближи ове старе, а ипак сасвим нове теме, редакција *Гласника* у овом броју определила се да темат посвети ауторском и сродним правима, као и заштити података о личности.

Темат доноси уводни текст Драгане Милуновић „У пресеку дељења и поседовања: перспективе Народне библиотеке Србије у посредовању између крајњег корисника и носилаца ауторских права“ који представља прегледан рад на тему прописа у области ауторског и сродних права у Србији, сагледаног са становишта библиотека, као и информације о досадашњим напорима Народне библиотеке Србије да, у сарадњи са међународним и домаћим партнерима, разуме ову област и integriше је у своје пословање под фер условима како за своје кориснике, тако и за носиоце ауторских права.

Темат доноси и прилог Аријадне Матас Касадевал из Фондације Европеана написан у сарадњи са Тамаром Бутиган-Вучај из Народне библиотеке Србије који објашњава циљеве, изазове и приступе које заступа Фондација Европеана као део шире иницијативе Европеане када је у питању ауторско право. Теоријском осврту додати су примери примене лиценци ауторских права, како би се боље илустровала и лакше применила пракса Европеане у овој области. Рад носи назив „Европеана кроз објектив ауторских права“ и покушава да читаоцу приближи ову тему, између осталог, и на начин на

који је Народна библиотека Србије учила кроз праксу како да разумева и обележава своје дигиталне садржаје.

Рад Драгане Столић из Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ „Ауторско право у библиотечко-информационој делатности: законски оквири и стручно-образовни доприноси“ даје кратак пресек теоријско-стручних и образовних доприноса познавању ауторског права у библиотечко-информационој делатности. Ова проблематика је разуђена, будући да се појављује у различитим сегментима библиотечке делатности и додатно се усложњава даљим, дигиталним развојем инфраструктуре, као и применом политике отвореног приступа и отворене науке уопште. Указује се на важност континуираног третмана ауторског права од библиотекара и на значај пуне свести да је ова правна област за библиотечко-информациону делатност данас, када се она добрим делом одвија у дигиталном свету, неопходна.

У преводу Јелене Бенић, *Гласник* доноси текст под називом „Библиотеке у борби за заштиту података на друштвеним медијима: како делићи садржај, а не њреширати у шоме“, аутора Кели Котер и Морин Дајена Сасо. Прича говори о томе да библиотеке све више прихватају друштвене медије као основно средство повезивања са својим корисницима, међутим, друштвени медији намећу многе потенцијалне бриге у вези са приватношћу корисника библиотеке. Чланак представља резултате истраживања о томе како библиотекари сагледавају питања приватности корисника која се јављају у вези са оглашавањем библиотека на друштвеним медијима. Студија показује резултате онлајн анкете мешовитог типа, у којој је коришћена метода невероватносног узорковања на бази вредносних судова да би се прикупили одговори појединих запослених у библиотекама, без ограничења у погледу њихове позиције или типа библиотеке у којој раде.

„Како су подаци постали битни? Живети и настајати са личним подацима“ ауторке Дебре Луптон у преводу Тање Тасић, говори о употреби дигиталних технологија које прикупљају информације о свакодневном животу људи чиме они све више постају обележени подацима. Овај текст, иако сагледава податке у знатно ширем контексту од оног који се односи на потребе библиотеке, интересантан је као општи оквир за разумевање природе проблема заштите података и њихове употребе.

Покушавајући да одржи добру праксу приређивања темата са актуелном проблематиком, редакција *Гласника* се нада да је и овога пута успела да стручној библиотечној јавности понуди нешто ново и корисно, као и да ће теме заступљене у овом броју наставити да заједнички успешно разумева и примењује и у пракси.

У ПРЕСЕКУ ДЕЉЕЊА И ПОСЕДОВАЊА:

ПЕРСПЕКТИВЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ У ПОСРЕДОВАЊУ ИЗМЕЂУ КРАЈЊЕГ КОРИСНИКА И НОСИЛАЦА АУТОРСКИХ ПРАВА

Драјана Милуновић

*Народна библиотека Србије,
Београд*

УДК: 021.89:347.78(497.11)
027.54(497.11)

Сажетак

Рад представља покушај да се представе напори Народне библиотеке Србије да заузме адекватно место између потреба крајњег корисника својих физичких и дигиталних колекција и интереса носилаца ауторских права, у чему су направљени први системски кораци на плану разумевања и ширења знања у области познавања, али и унапређивања прописа који уређују област ауторског и сродних права. У раду је дат преглед прописа који уређују ову област у Републици Србији како у оквиру ужег подручја библиотечко-информационе делатности, тако и у ширем културном и друштвеном контексту; изнети су проблеми које Народна библиотека Србије и мрежа библиотека Србије осећају на путу између корисника, као циљне групе којој служе, и аутора и издавача, чија права треба да испоштују; описана су и практична искуства, све са посебним нагласком на регулисању процедура и механизма доношења одлука у вези са коришћењем, умножавањем и приказивањем библиотечко-информационе грађе и извора. Представљени су и дугорочни акциони планови које би требало систематски спроводити како би се смањивао јаз између различитих интересних страна, а међусобно разумевање и поштовање расло, на добробит корисника колекција и сервиса широм Србије.

Кључне речи: ауторско право, коришћење библиотечко-информационе грађе и извора, дигитализација, прописи, Народна библиотека Србије.

Без обзира на то да ли смо правници, библиотекари или ИТ стручњаци у библиотекама, додир са библиотечким колекцијама, физичким или дигиталним, у нама све више намеће и неопходност стварања осећаја према питањима правних изазова у дељењу њихових садржаја са крајњим корисником. У периоду 2015–2019. године, суочавајући се све више са нараслом друштвеном тенденцијом ка рестриктивнијем приступу у области слободе коришћења и умножавања ауторских дела у библиотекама, Народна библиотека Србије је успоставила сарадњу са Фондацијом Share и Фондацијом Heinrich Böll Србија, као и са Electronic Information for Libraries (EIFL IP) и CENL Copyright Working Group, у чији рад се укључила ради остваривања јаснијег увида у међународну праксу и покушаја да је преточи у домаће услове, али и потребе сарадње са Европеаном. Циљ сарадње такође је била и саветодавна помоћ у разумевању природе лиценцирања дигиталних садржаја и могућности њиховог адекватног укључивања у дигиталну јавну сферу.

Питања са којима се Народна библиотека Србије суочила на овом путу у раду ће бити представљена кроз шири друштвени контекст који, у суштини, и диктира и условљава и контекст библиотека у сфери појаве која се назива “fair use”. Она би се могла дефинисати као успостављање баланса у области ауторских права између различитих интереса који могу бити у озбиљном конфликту.

УМНА АКТИВНОСТ КАО ОБЈЕКАТ ПРАВНЕ ЗАШТИТЕ

Умна активност као објекат правне заштите представља сложено питање, нарочито у дигиталној ери у којој нематеријална добра представљају све већи део економије. Статистике показују да је до 1990. године 80% имовине најбогатијих 500 предузећа било засновано на материјалној имовини, док се у 21. веку овај однос преокренуо у корист нематеријалне. Материјална добра су често у оскудном броју у односу на нематеријална, нпр. када постоји само један примерак одређене публикације, али се зато над њим лакше спроводе механизми контроле. Са друге стране, нематеријална добра није лако ставити под кључ, а такође су и многи заинтересовани да их користе на различите начине. Овакав поредак мења правила игре на светској сцени и за библиотеке. Оне производе ново знање, нове податке, нове релације, дакле оне учествују у припремама за настанак друштва које ће бити, уколико још увек није, засновано превасходно на нематеријалним добрима. Управо се овде рађа све значајнија улога правног система који би требало да пружа заштиту нематеријалним добрима, под одређеним условима дефинисаним законом.

Правни систем штити нематеријална добра пре свега из разлога што и дељење, али и заштита идеја представљају основ изградње друштва, односно његов напредак лежи у пресеку поштовања идеја, али и њихове поновне употребе. Питање које се поставља у вези са рестрикцијама у коришћењу нематеријалних добара јесте да ли овде говоримо о унапређивању или ограничавању креативности? Да ли монопол над идејом представља предуслов за настанак креативности и иновативности или пак поспешује њихов нестанак? Подстицаји за креирање нових интелектуалних добара нису увек везани за финансијску корист. Чест мотив је и стицање репутације, статуса, ауторство, забава или једноставно мотив да се нешто јавно подели. Све ово, наравно, доводи и до zasiћености артефактима, пре свега у дигиталној сфери. Систем идеалне својине требало би да функционише тако што творевина ума унапређује друштво и тржиште, а заузврат добијамо ограничени монопол над искоришћавањем, што друштву доноси корист од нових идеја. Међутим, познато је да сваки пут када се успоставља монопол, он, пре или касније, почиње да тежи апсолутном искоришћавању, што представља нарушавање овог идеалног система. Све чешће се јављају тежње да носиоци права максимално штите своја права, без идеје да се допринесе унапређењу друштва.

Ауторска права представљају основни облик заштите интелектуалне својине. Смисао постојања овог права је да се аутор обезбеди да живи од свог умног рада. Енглеска реч *Copyright* значи право на копирање, а не право аутора, оно је дакле у основи оријентисано ка идеји да уреди право да се копира, са идејом да ово омогући под фер условима. Након Другог светског рата постојао је јак покрет у свету да се ова област уреди на глобалном плану. До Србије су ове идеје стигле по систему одозго на доле, ова област дакле у нашој земљи није аутохтоно уређена, већ је великим делом преузета из међународне праксе те није довољно у складу са домаћим културним и друштвеним специфичностима. Аутор, по важећој регулативи у Србији, има неприкосновено право да дозволи или забрани умножавање свог дела у целости или делимично, било којим средствима, у било ком облику, на трајни или привремени начин, посредни или непосредни. Оно што лежи у подтексту ове регуле је претпоставка да никада и нигде у свету аутори самостално не би имали снаге да остваре право на овако неприкосновено право, због чега овде долазимо до питања улоге, снаге и позиција различитих лобија који ове тенденције подстичу имајући у виду сопствене интересе. Треба свакако подсетити да ауторско право, поред моралне, има и имовинску компоненту, при чему су издавачи заинтересовани пре свега за управљање имовинским правом на коме заснивају свој пословни интерес, кроз посредовање између аутора и публике. Њихов утицај у битној мери је променио и још увек мења односе на тржишту нематеријале имовине.

Међутим, право економског искоришћавања дела и монопола над искоришћавањем је временски ограничено прописима. Данас се у већини земаља у свету примењује концепт који више деценија од смрти аутора штити његова права на искоришћавање дела, што значи да корпоративни интереси јачају како би се што већи број нематеријалних добара задржао у простору над којим се дело може искоришћавати на економски начин, чиме се сужавају границе јавног домена.

Са друге стране, глобалне мреже су на многе начине демократизовале ово подручје. Лиценце Креативне заједнице уређују могућност да се аутор одрекне својих права, односно да их под одређеним условима стави у јавни домен ради могућности поновне употребе а у циљу стварања нових идеја и производње додате вредности на постојеће идеје. Ипак, јавни домен је недовољно заштићен пред корпоративним капитализмом и инструментима стварања профита, што има утицаја на општи друштвени развој, па и развој библиотечких сервиса, нарочито у друштву знања. Неки оштрији теоретичари истичу да се ради о новој врсти културног поробљавања, новој врсти колонијализма, ако се узме у обзир да временска одредница од 70 година од смрти аутора важи скоро свуда у свету, а понегде досеже и до 100 година.

ПРЕГЛЕД НОРМАТИВНИХ РЕШЕЊА НА НАЦИОНАЛНОМ НИВОУ

Упориште у ком библиотеке траже одговоре на питања која их муче у вези са овом темом је чињеница да постоје законска ограничења ауторског права. Дефиниција ограничења ауторског права подразумева да се употреба дела олакша уколико то није у супротности са уобичајеним коришћењем дела. Ту тражимо и упориште за проналажење начина да се библиотекама омогући остваривање општег интереса у култури и својих оснивачких циљева у вези са слободним приступом знању, не улазећи притом у сукоб са ограничењима која доносе прописи у области ауторских права. Нарочити проблеми са којима се суочавају библиотеке тичу се репродуковања садржаја оригиналних носилаца информација, било да се ради о умножавању делова или целина физичких примерака грађе, било да је реч о приказивању дигиталних објеката у дигиталној јавној сфери.

У домаћој правној регулативи која, у ширем или ужем смислу, одређује ову област од значаја су Закон о култури, Закон о културним добрима, Закон о библиотечко-информационој делатности и Закон о ауторском и сродним правима.

Закон о култури, као кровни акт у области културе, уређује начине остваривања општег интереса у култури и спровођења културне политике. У истом смислу и **Закон о културним добрима** који директније дефинише систем заштите и коришћења културних добара, односно очувања кул-

турног наслеђа, усмерен је ка промовисању развијања процеса ширења информација, као и дигитализације ради заштите оригиналних физичких носилаца. У том смислу, дигитализација се јавља као најзначајнији савремени инструмент реализације начела заштите. **Закон о библиотечко-информативној делатности** уређује улогу процеса дигитализације у нашој струци и дефинише место Народне библиотеке Србије у систему, поверавајући јој улогу координатора послова дигитализације за целу мрежу библиотека Србије. **Закон о ауторском и сродним правима** дефинише ауторско дело као оригиналну духовну творевину аутора, изражену у одређеној форми, без обзира на његову уметничку, научну или другу вредност, његову намену, величину, садржину и начин испољавања, као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине. Под ауторским делима се нарочито сматра велики број дела која сасвим сигурно чине највећи део културне баштине једне државе (писана, говорна, драмска, музичка, филмска дела, дела архитектуре и ликовне уметности, итд.). Ауторским делима се могу сматрати и незавршена дела, прераде ауторских дела, збирке ауторских дела. Под ауторскоправну заштиту, међутим, не потпадају опште идеје, поступци, методе рада или математички концепти као такви, као ни начела, принципи и упутства који су садржани у ауторском делу, потом закони, подзаконски акти и други прописи, службени материјали државних органа и органа који обављају јавну функцију, службени преводи прописа и службених материјала државних органа и органа који обављају јавну функцију, поднесци и други акти у управном или судском поступку.

Аутор је физичко лице које је створило ауторско дело и то лице је носилац ауторског права. Аутор, између осталог, има искључиво право да објави своје дело и да одреди начин на који ће се оно објавити. Аутор такође има искључиво право да штити интегритет свог дела, и то нарочито: да се супротставља изменама свог дела од стране неовлашћених лица; да се супротставља јавном саопштавању свог дела у измењеној или непотпуној форми, водећи рачуна о конкретном техничком облику саопштавања дела и доброј пословној пракси; да даје дозволу за прераду свог дела. Коначно, аутор има искључиво право да се супротставља искоришћавању свог дела на начин који угрожава или може угрозити његову част или углед. Када је реч о имовинскоправним овлашћењима, аутор има право на економско искоришћавање свог дела, као и дела које је настало прерадом његовог дела, искључиво право да другоме дозволи или забрани бележење и умножавање свог дела у целисти или делимично, било којим средствима, у било ком облику, на било који трајни или привремени, посредни или непосредни начин, као и право искључиво права да другоме забрани или дозволи стављање у промет оригинала или умножених примерака свог дела, продајом или другим начином преноса својине. У друга права ове врсте спадају и право на извођење, емитовање, саопштавање јавности на

други начин. Сасвим је, дакле, јасно да овлашћења аутора обухватају и дигитализацију дела, као и његово јавно саопштавање путем електронске базе која у том процесу настане. За сваку од наведених операција потребна је сагласност аутора. Оваква сагласност је потребна и у делима која су сачињена од више ауторских дела – збиркама ауторских дела, каква, нпр. могу бити штампана дела.

Имовинскоправна овлашћења аутора престају под одређеним условима (истеком времена), док личноправна овлашћења трају и након истека имовинскоправних овлашћења. По истеку рока трајања имовинскоправних овлашћења аутора о заштити личноправних овлашћења старају се удружења аутора и институције из области културе, науке и уметности.

Осим садржаја дела, и база података дигитализоване културне баштине ужива одређену заштиту у праву интелектуалне својине. База података се Законом дефинише као збирка засебних података, ауторских дела или других материјала уређених на систематичан или методичан начин, који су појединачно доступни електронским или другим путем. Заштита базе података обухвата: 1) целокупан садржај базе података; 2) сваки квалитативно или квантитативно битан део садржаја базе података; 3) квалитативно или квантитативно небитне делове садржаја базе података ако се ти делови поновљено и систематски користе, а то коришћење је у супротности са уобичајеним коришћењем те базе података или неразумно оштећује легитимне интересе произвођача базе података. Заштита се не односи на рачунарске програме који су коришћени за израду база података или за рад са базама података које су доступне електронским путем.

Произвођач базе података има искључиво право да другоме забрани или дозволи: 1) повремено или стално умножавање било којим средствима базе података у целини или њених битних делова, за било коју намену и у било којој форми; 2) стављање у промет и давање у закуп примерака целе базе података или њених битних делова; 3) интерактивно чињење доступно јавности жичним или бежичним путем и сваки други облик јавног саопштавања базе података у целини или њених битних делова.

ПРАВО УМНОЖАВАЊА ПРИМЕРАКА ЗА ИНДИВИДУАЛНЕ ПОТРЕБЕ КОРИСНИКА

Проблем умножавања физичких примерака библиотечке грађе, односно њихових делова, представља једно од најспорнијих питања са којима се библиотеке суочавају у свакодневном раду. Наиме, важећи Закон о ауторском и сродним правима не дефинише обим публикације који се сматра дозвољеним за репродуковање, нити разликује потребу да се ово питање уреди за посебне врсте грађе појединачно. Као и у неким другим европским законодавствима, и у Србији закон дозвољава умножавање грађе за

индивидуалне потребе корисника уколико се умножавање врши у личне и некомерцијалне сврхе. Обим публикације, међутим, прописан је на део који представља „небитан састојак у односу на главно дело” или у формулацији неких европских закона „разуман део публикације”. Шта се, међутим, сматра разумним делом, као и ко је надлежан да изврши објективну процену, није дефинисано. Поставља се и питање да ли се једна свеска периодичне публикације сматра целином из које је дозвољено копирање „разумног дела публикације”, односно шта уколико „разуман део” садржи и чланак као целину или, пак, више читавих чланака.

Такође, Закон о ауторском и сродним правима ограничио је ово право аутора у односу на јавне библиотеке, образовне установе, музеје и архиве, који су овлашћени да умножавају дела за сопствене архивске потребе, уколико се умножавање врши из сопственог примерка, без намере остваривања непосредне или посредне имовинске користи. Неовлашћено умножавање, као и стављање у промет примерака ауторских дела представља повреду ауторског права, о чему институције културе морају водити рачуна.

Међународна пракса указује на различите приступе овом проблему и често прибегава уређивању овог питања кроз интерна акта библиотека. Проценат дозвољеног обима публикације за умножавање креће се од свега 5, па до 30, а главна тенденција заправо се односи на увођење што већег броја могућности да корисници самостално управљају машинама за репродуковање, чиме се одговорност за утврђивање обима који ће се умножавати директно пребацује на њих. Обавештења са изричитим упућивањем на одредбе закона, као и чињеницу да умножавање није дозвољено у комерцијалне сврхе, све више је део културе пословања библиотека свуда у свету.

Једна важна олакшица коју познаје регулатива у Србији односи се на чињеницу да књиге смеју да се умножавају на захтев корисника уколико се у последње две године не могу наћи у слободној продаји. Овде говоримо о праву појединца да се обрати са оваквим захтевом, а не о праву да библиотека учини доступним ово дело и стави га у слободну дистрибуцију. Дакле, могућност се нуди само као сервис на захтев, а корисник се писмено обавезује да користи само за личне некомерцијалне потребе. Експерти тумаче да не постоји никакав правни ризик који угрожава библиотеку уколико је на овакав начин изашла у сусрет захтеву корисника. Такође, могуће је поставити и водени жиг са назнаком да је одређеног дана примерак стављен у употребу за личне и некомерцијалне сврхе, чиме је библиотека испунила своју улогу, а заштитила је и доктрину фер коришћења грађе.

Значајан изузетак из примене закона представљају и особе са инвалидитетом. Наиме, закон експлицитно дозвољава да свако може да преради ауторско дело на начин који га чини доступним за ову категорију кори-

сника уколико се ово ради за некомерцијалне сврхе. Дакле, дозвољена је конверзија у алтернативни формат. Проблем је, међутим, што се изузетак односи на конкретан појединачни захтев, па се на њему не може темељити политика библиотеке и планирање дигиталних колекција. Коришћење једном произведеног дела у алтернативном формату може бити дозвољено на за то посебно утврђеним терминалима, али постављање на веб већ би се сматрало прекомерним коришћењем дела.

ПРАВО ЈАВНОГ ПРИКАЗИВАЊА И ДЕЉЕЊА ДИГИТАЛИЗОВАНЕ ГРАЂЕ

У важећој законској регулативи у Србији, Закон о ауторском и сродним правима омогућава институцијама културе да дигитализују своје колекције, али не и да их без ограничења чине јавно доступним. За грађу у статусу ауторског права, односно њено приказивање у јавном домену, неопходна је претходна сагласност носиоца ауторског права.

Изузеци од наведених правила, такозвана суспензија ауторских права и права на накнаду, постоје у ограниченом броју случајева. Наиме, уколико ауторско дело које се жели дигитализовати није у јавном домену, потребно је најпре затражити сагласност носиоца ауторског права, пошто процес дигитализације подразумева вршење радње умножавања ауторског дела. Умножавање дела је искључиво имовинскоправно овлашћење аутора, што значи да се радња не може предузети без његове сагласности, осим уколико се не предузима на основу ограничења прописаног Законом. Додатно, постављање дигитализованог примерка ауторског дела на интернет подразумева вршење и неких других овлашћења, као што је овлашћење на интерактивно чињење доступним ауторског дела. Због тога је неопходно проверити статус дела (да ли је у јавном домену или у року ауторскоправне заштите), а за дела која нису у јавном домену, а која се умножавају и чине доступним на интернету, прибавити сагласност носиоца права. Треба имати у виду да носиоци ауторског права такву сагласност често дају уз одговарајућу накнаду. Посебна пажња мора се обратити на дела недоступних носилаца ауторског права (енгл. Orphan works – „дела сирочад“) која су дела чији су аутори непознати или су познати, али нису доступни (нпр. не могу се лоцирати, па се самим тим од њих не може затражити сагласност за коришћење ауторског дела). Пре отпочињања поступка дигитализације ауторских дела, потребно је испитати и могућности за коришћење лиценци, којима носилац ауторског права може дозволити неке облике коришћења његовог ауторског дела без плаћања ауторске накнаде.

За библиотеке, најважнији изузетак односи се на архивирање и културно наслеђе. Закон се обраћа установама културе и у вези са питањем дигитализације те каже да је дигитализација у овим установама дозвољена

само за сопствене архивске потребе и само на основу сопственог примерка. Примена не сме изаћи из ове намене, што пре свега значи да дистрибуција није дозвољена, већ дигитализација служи потребама чувања и заштите. Дакле, изузетак се бави само регулисањем производње ради заштите, што га доводи у питање као изузетка зато што омогућава остваривање само једне функције библиотеке, чувања, али не и коришћења. Овим се доводи у питање и чињеница да ли је уопште примењив на мрежу јавних библиотека или одговара само потребама баштинских установа.

ИНИЦИЈАТИВЕ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ

У сарадњи са Фондацијом Share Србија, Народна библиотека Србије је покушала да се бави овим питањима на неколико начина.

Још 2015. године направљени су први кораци у сарадњи са правним експертима фондација Share Србија и Heinrich Böll Србија са којима је одржан низ састанака у свим одељењима Народне библиотеке Србије. На основу увида у проблеме и потребе припремљена је анализа стања и потреба Народне библиотеке Србије у области питања ауторског и сродних права. Као једну од важнијих активности проистеклих из уочених потреба, Share Србија израдио је водич под називом *Слободна употреба ауторских дела*, у чијем креирању је учествовала и Народна библиотека Србије. У приручнику се област ауторских права објашњава просечном кориснику, пре свега кроз систем изузетака из правила који дефинишу уступке закона пред корисником, односно библиотеком.

Још један производ који је креиран јесте алат који помаже код утврђивања статуса дела у смислу заштићености ауторским правом. Алат даје одговоре на четири основна питања:

Да ли је нешто ауторско дело (оригинална духовна творевина човека израђена у одређеној форми). Уметничка, културна, научна вредност није критеријум који дефинише да ли је нешто ауторско дело.

Да ли је дело већ у јавном домену (да ли се имовинска компонента ауторског права угасила, односно да ли смо дужни да поштујемо само морални интегритет дела). Уколико јесте, овде је умножавање и јавно приказивање слободно, односно слободна је свака прерада дела на било који начин и у било ком обиму. Ново оригинално ауторско дело настало слободном употребом дела из јавног домена је заштићено ауторским правом.

Да ли се аутор, применом лиценци, одрекао ауторској права и на који начин (СС је глобални светски пројекат у коме је учествовало неколико десетина земаља са идејом да на препознатљив начин одреди и обележи врсту права аутора од потпуне слободе коришћења и поновне употребе до одређених рестрикција у приступању и поновној употреби. Има их укупно шест).

Да ли законодавац дозвољава да право аутора буде ограничено (уколико дело није у слободном приступу, а аутор је задржао комплетан монопол над искоришћавањем, долазимо на подручје законски утврђених могућности изузимања из примене ауторског права).

Као резултат сарадње са Фондацијом Share Србија настао је поменути документ који садржи преглед проблема и анализу постојећег стања, а којим се такође и препоручују активности које могу допринети раду Народне библиотеке Србије и отклањању утврђених проблема у пословању које се односи на питања ауторског и сродних права. Поменути преглед би се могао приказати кроз десет кључних тачака:

1. Израда новог интерног Правилника о коришћењу библиотечко-информационе грађе којим би се детаљно регулисала правила о умножавању, дигитализацији и употреби грађе од стране корисника;
2. Припрема посебних, разрађених правилника о умножавању, дигитализацији и употреби грађе за колекције у оквиру Одељења посебних фондова;
3. Регулисање правно имовинског статуса грађе чије порекло није познато;
4. Израда модела за утврђивање на којим деловима библиотечке грађе постоји ауторско и/или друго сродно право и у ком обиму;
5. Израда предлога Општег правилника о дигитализацији грађе на нивоу НБС и успостављању критеријума за постављање приоритета, временског оквира и мера које треба предузети у оквиру стратегије дигитализације;
6. Регулисање ауторског права над делима створеним у радном односу (и обавезно утврђивање категоризације дела створених у радном односу);
7. Припрема документа о стратегији приступа Европеани;
8. Припрема уговора који НБС потписује са партнерима за Европеану и осталим партнерима/партнерским установама, где ће се прописати искључење посредничке одговорности НБС;
9. Креирање политика приватности и регистрација евиденција у Централни регистар;
10. Савети по питању даљег развоја у коришћењу/складиштењу дигитализованог фонда.

Правни оквир у оквиру кога се одвијају поменуте активности чине закони који се посебно примењују у библиотечко-информационој делатности (Закон о култури, Закон о библиотечко-информационој делатности, Закон

о обавезном примерку публикације, Закон о старој и реткој библиотечној грађи, Закон о издавању публикација, Закон о културним добрима), као и остали закони релевантни за уређење библиотечно-информационе делатности (Закон о јавним службама, Закон о задужбинама и фондацијама, Закон о јавној својини, Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, Закон о основама својинско правних односа, Закон о облигационим односима, Закон о медијима и јавном информисању, Закон о ауторским и сродним правима), али и подзаконски акти и интерна регулатива НБС (Уредба о условима које треба да испуњавају примерци ауторских дела и предмета сродних права који се депонују, уношењу у евиденцију и депоновању ауторских дела и предмета сродних права и садржају евиденције депонованих ауторских дела и предмета сродних права код надлежног органа, Правилник о коришћењу библиотечно-информационе грађе и извора и пружању информационих услуга корисницима НБС, Правилник о достављању обавезног примерка публикација депозитним библиотекама и њихово коришћење, Статут НБС, Упутство о начину рада библиотека са корисницима, Одлука о утврђивању цена пружања јавне услуге у НБС итд.).

ЗАКЉУЧАК

Разлоге за многе од проблема са којима се библиотеке у Србији суочавају када је у питању разумевање и реализација Закона о ауторском и сродним правима треба тражити, између осталог, у чињеници да установе попут библиотека никада у прошлости нису у довољној мери биле укључене у процесе стратешког планирања заштите и коришћења интелектуалне својине. Због тога је легислатива која уређује ову област пре свега недоречена и нејасна, а терминологија која је у употреби не одговара оној коју познаје библиотечно-информациона струка, због чега су нејасноће у тумачењима често још израженије. Не треба заборавити ни постојање недовољне усаглашености између различитих закона који имају додирних тачака са овом облашћу, као ни конфликта између закона о ауторском праву и неких других гранских закона чија примена такође може бити од значаја за праксу. Простор за различита правна тумачења тиме се шири преко мере са којом библиотеке могу да се носе у свом свакодневном раду. Оне свакако природно теже изналагању правних тумачења у корист библиотека, односно остваривања општег интереса у култури кроз што слободнији проток и размену знања и информација, међутим, правни ризици понекад су исувише високи да би се применили у пракси и да би се смањила правна одговорност и могућност сношења санкција. Оно што је важно је и то да питања којима се бави овај рад не треба сагледавати са аспекта евентуалне политичке осетљивости, већ

као питања опстанка културне и образовне сцене на начин који одговара модерном добу и омогућава да професија обавља своју друштвену улогу на одговоран и делотворан начин.

АУТОРСКО ПРАВО У БИБЛИОТЕЧКО-ИНФОРМАЦИОНОЈ ДЕЛАТНОСТИ:

ЗАКОНСКИ ОКВИРИ И СТРУЧНО-ОБРАЗОВНИ ДОПРИНОСИ

Драјана Столић

*Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”,
Београд*

УДК: 021.89:347.78(497.11)
026/027:[023-051:37(497.11)]

Сажетак

У раду је дат кратак пресек теоријско-стручних и образовних доприноса познавању ауторског права у библиотечко-информационој делатности. Ове активности треба да омогуће да се одредбе Закона о ауторском и сродним правима, које се непосредно или посредно односе на библиотеке, примењују на ваљан начин. Ова проблематика је разуђена, будући да се појављује у различитим сегментима библиотечке делатности и додатно се усложњава даљим, дигиталним развојем инфраструктуре, као и применом политике отвореног приступа и отворене науке уопште. Назначена су три момента који се могу сматрати кључним, као што су: 1) све богатија теоријска и стручна подршка, која се испољава кроз објављене стручне радове и монографске публикације о овој теми, потом 2) организовања обука библиотекара и корисника највише кроз акредитоване семинаре, што помаже да 3) законски оквири, који су у неким деловима недовољно прецизни, буду правилно схваћени и спроведени у пракси. Указује се на важност континуираног третмана ауторског права од стране библиотекара и на значај пуне свести да је ова правна област за библиотечко-информациону делатност данас, када се она добрим делом одвија у дигиталном свету, неопходна. Сва акумулирана знања могу да помогну у решавању неких још увек отворених питања, као што је, на пример, проблем дела недоступног титулара ауторског права („orphan works”).

Кључне речи: Закон о ауторском и сродним правима, библиотеке, дигитализација, лиценце Креативне заједнице, акредитовани семинари за библиотекаре, едукација, „дела сирочићи”.

Без познавања ауторског права практично није могуће обављати неке од важних сегмената библиотечко-информационе делатности. Замајац у позиционирању проблематике ауторског права као релевантне за реализацију библиотечких активности свакако јесте дигитализација због једноставне чињенице да се умножавањем дела у дигиталном облику производе нови оригинали на начин који „у папирном свету” није био замислив.

Комплексност теме ауторског права може се најбоље разумети уколико се она посматра са неколико аспеката: *теоријско-стручној*, узимањем у обзир стручних и научних приступа овој теми током последњих двадесет година, *образовној*, који подразумева припрему и реализацију семинара, презентација и других облика ширења знања о ауторском праву, и најзад *законодавној*, који разматра законске одредбе, њихова могућа ограничења и алтернативне облике регулисања ауторскоправних овлашћења у онлајн окружењу, као што је стандард *Creative Commons*.

Наведени приступи нису једини начини да се прикаже ауторско право у контексту библиотечко-информационе делатности, али пружају могућност да се знања и искуства систематизују. Циљ овог пресека јесте да се оцртају досадашња постигнућа у приближавању ауторског права библиотечким радницима и да се обележе неуралгичне тачке, ограничења и недоумице, чије решавање – што не зависи само од библиотекара – може да буде предлог за неку будућу иницијативу измена постојећих или доношења нових докумената који регулишу ову област.

СТРУЧНИ И НАУЧНИ ДОПРИНОСИ

Пораст броја стручне и научне литературе о ауторском праву у библиотечко-информационој делатности нарочито је био уочљив у другој половини двехиљадитих. После неколико кратких прилога, од 2008. године почело је обухватније бављење овом темом, најпре у раду Стеле Филипи Матутиновић,¹ потом и у низу текстова Татјане Брзуловић Станисављевић, који су се детаљно позабавили основним појмовима интелектуалне својине. Ова тема постаје нарочито значајна у вези са правним аспектом Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду (PHAIDRA), који је подигнут 2011. године када је системски импле-

¹ Стела Филипи Матутиновић: „Правна регулатива интелектуалне својине и њен значај за библиотеке у Србији”. У: *Зборник радова / Међународна научна конференција Електронска библиотека*, Београд, 25–28. 9. 2008. Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2009. ISBN 978-86-86419-70-5. Стр. 199–210.

ментиран *Creative Commons* стандард.² Тема ауторског права обрађена је опсежно и у докторској дисертацији Александре Павловић,³ која је потом објављена и као монографска публикација.⁴ У неким касније публикованим радовима, ова ауторка је истакла парадоксалну ситуацију да, и поред технолошког напретка, публикације у дигиталном свету постају заправо недоступније управо због ауторскоправних ограничења и управљања дигиталним правима од стране издавача.⁵

Осим учешћа на конференцијама и прилога у часописима, године 2013. објављен је приручник *Ауторска права за библиотекарe*, као превод истоименог приручника Беркмановог центра за интернет и друштво (Berkman Center for Internet and Society), као материјал који интегрише садржаје од значаја за ауторско право.⁶ У истом периоду објављен је и рад Јелене Глишовић који на нешто другачији начин проблематизује ауторскоправна ограничења, задржавајући се на филозофским поставкама које „заступају заговорници строге контроле ауторских права”.⁷

Процеси дигитализације и велики пројекти, као што је Европеана, свакако су заслужни што је пажња правника почела више да се усмерава према питањима умножавања дела која припадају културној баштини, као што је случај у саопштењу Андреја Дилигенског.⁸ Поједини правни

2 Међу њима су радови: „Коришћење Creative Commons лиценци у Србији”, *Библиотекар*, год. 51, св. 1/4 (2009), стр. 105–116; „Ауторско право и библиотеке”. У: *Панчевачко чишћење*, год. 9, бр. 17 (нов. 2010), стр. 73–77; „Ауторско право: појмовна одређења”, *Панчевачко чишћење*, год. 9, бр. 16 (мај 2010), стр. 72–76; „Ауторско право са посебним освртом на остваривање репрографских права”. У: *Зборник радова / Међународна научна конференција Књиџа и језик у развоју савременог друштва*, Београд, 24–26. септембар 2010. Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2011. Стр. 225–241; „Заштита ауторских права у институционалним репозиторијумима”. У: *Дигиталне библиотеке, дигитални репозиторијуми, дигиталне презентације / уредници Александра Вранеш, Љиљана Марковић, Гвен Александер*. Београд: Филолошки факултет и др, 2012. (Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину; књ. 2; vol. 2), стр. 253–269.

3 Александра Павловић, *Међубiblioteчка појава у Србији: развој и трансформација у складу са трансформацијом комуникационог система у науци: докторска дисертација*, Београд, [А. Павловић], 2009.

4 Александра Павловић, *Снабдевање научним документима у Србији*, Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2012.

5 Александра Павловић: „Змија у Рајском врту”: интелектуална својина у дигиталном миленијуму. *Инфошека*, год. 12, бр. 2 (децембар 2011), стр. 58–61.

6 *Autorska prava za biblioteke: priručnik*, превела и прилагодила Stela Filipi-Matutinović, Beograd, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”, 2013.

7 Јелена Глишовић: „Критички осврт на филозофске основе интелектуалне својине и ауторског права”, *Гласник Народне библиотеке Србије*, год. 13, бр. 1 (2012/2013), стр. 281–287.

8 Андреј Дилигенски, „Судски случајеви везани за дигитализацију културне баштине и њена доступност у сајбер простору”, *Правни аспекти дигитализације културне баштине*, приредио Драган Прља, Београд: Институт за упоредно право, 2017, стр. 55–67.

текстови, на другој страни, директно разматрају начин на који закон третира библиотеке (Соња Лучић, Зоран Миладиновић).⁹

Иако не задиру конкретно у ауторскоправна питања у контексту библиотечно-информационе делатности, велику помоћ у савладавању тешкоћа ауторског права пружају научне конференције које се организују једном годишње на Правном факултету Универзитета у Београду под називом *Интелектуална својина и интернет*, са којих се саопштења објављују у истоименом зборнику.¹⁰ Чињеница да је на овом факултету предмет Ауторско право пре неколико година постао обавезан на основним студијама, сведочи у прилог тврдњи да је тумачење ауторског права и интелектуалне својине уопште неприкосновено добило највишу академску подршку.

Паралелно са овим, од 2012. године делује и Фондација SHARE,¹¹ чије су примарне активности „слобода изражавања на интернету, информациона приватност, дигитална безбедност и отворен приступ знању и информацијама“, која својим презентацијама, публикацијама и консултантским радом, проширује и употпуњује познавање дигиталних права, са посебним освртом на заштиту личних података.

Иако нису једини, поменути аутори и институције допринели су значајној акумулацији знања и коначном учвршћивању области ауторског права у библиотечној заједници. Управо ово знање може се третирати као драгоцен капитал у решавању различитих недоумица од којих неке произлазе из самог закона.

БИБЛИОТЕКЕ И ЛЕГИСЛАТИВА О АУТОРСКОМ ПРАВУ

Важећи Закон о ауторском и сродним правима донет је 2012. године (примена од 1. јануара 2013),¹² али је касније мењан и допуњаван. Његовим доношењем престало је важење дотадашњег закона из 2004. године,¹³ који је био други закон о ауторском праву у тадашњој Савезној Републици Југославији (први је донет 1998. године).

⁹ Соња Лучић, „Право библиотеке да дигитализује дело које се налази у њеном фонду с циљем да га стави на располагање путем посебних уређаја“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, год. 56, бр. 76 (2017), стр. 537–548. Зоран Миладиновић: „Услуге давања у закуп и на послугу примерака ауторских дела и предмета сродних права“, *XXI век – век услуга и услужној права*. Књ. 2, Крагујевац, Правни факултет Универзитета и др., 2011, стр. [233]–243.

¹⁰ Последњи зборник објављен 2018. године: *Интелектуална својина и интернет*, приредио Душан V. Popović, Београд: Правни факултет Универзитета, 2018.

¹¹ SHARE fondacija. <https://www.sharefoundation.info/sr/> (приступљено 10. 3. 2020)

¹² Закон о ауторском и сродним правима, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012. http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html (приступљено 10. 3. 2020)

¹³ Закон о ауторским и сродним правима (2004). <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/sr/me/me008sr.pdf> (приступљено 10. 3. 2020)

Иако се у закону у релативно малом броју чланова експлицитно помињу библиотеке,¹⁴ он задира у значајан део библиотечког пословања, пре свега у домен коришћења и умножавања ауторских дела од стране корисника, али и библиотека које умножавају дела, формирајући нове дигиталне збирке. У третирању свих ових питања закон пружа елементарне окви-ре, мада остаје у неким сегментима недоречен или недовољно прецизан. Постоје, коначно, питања која јесу из домена библиотечког рада, али нису третирана уопште у постојећем закону, као што је питање *дела недослу-ној шишуилара ауторској права* или „дела сирочића“.

А) *Давање дела на послују и јавне библиотеке*. Библиотеке су поседници ауторских дела, а њихово пословање се може одредити као давање „на по-слугу оригинала или умножених примерака ауторских дела“, те би се у том смислу на њих примењивао члан 40 актуелног Закона. Давање на послугу „у смислу овог закона, је давање оригинала или умножених примерака дела на коришћење, у временски ограниченом периоду, без остваривања непосредне или посредне имовинске користи“. У наставку се, међутим, каже да се одредбе овог члана *не примењују* приликом давања на послу-гу оригинала или умножених примерака библиотечког материјала „у на-ционалним библиотекама, библиотекама јавних образовних институција и јавним специјализованим библиотекама“. Овај члан предвиђа да аутор чије се дело даје на послугу „од стране јавних библиотека, односно других институција којима је то делатност“ има право на одговарајућу накнаду.

У закону из 2004. ово питање било је третирано на нешто другачији на-чин: у чл. 39 помиње се право аутора на накнаду „у случају давања на послугу примерака ауторских дела, изузев рачунарских програма“, али се та одредба *не примењује* „приликом давања на послугу библиотечког материјала у јавним библиотекама“.¹⁵ У важећем закону, дакле, раздвојени су типови библиотека на које се ова одредба односи – на јавне, али не и на националне, високошколске и специјалне библиотеке.

И претходни и актуелни закон предвиђали су да се у оваквим и слич-ним случајевима право аутора на накнаду реализује преко организације за колективно остваривање ауторског и сродних права. Међутим, уко-лико таква организација не постоји, одредбе закона се практично не примењују. У фебруару 2014. у Србији је основана таква агенција под на-

14 У члановима који се директније односе на библиотеке може се уочити благи, условно рече-но, „напредак“ у односу на Закон из 2004. То се пре свега огледа у допуни и спецификацији чланова у којима се помиње рад библиотека.

15 У поменутом раду З. Миладиновића дато је следеће објашњење: „Искључење јавних би-блиотека из обавезе плаћања накнаде учињено је из разлога што је број примерака аутор-ских дела које библиотеке набављају релативно мали, јер библиотеке располажу скромним финансијским средствима.“ Стр. 241.

живом Организација за остваривање репрографских права (ООРП),¹⁶ чији је задатак, поред остваривања права аутора на накнаду „од увоза, односно продаје техничких уређаја за које се оправдано може претпоставити да ће бити коришћени за умножавање ауторских дела издатих у штампаној форми, за личне некомерцијалне потребе физичких лица“, затим „права на накнаду од правног или физичког лица које пружа услуге фотокопирања из накнаду“ и – *„Право на накнаду од давања на послоу оригинала или умножених примерака ауторских дела издатих у штампаној форми, од стране јавних библиотека, односно других институција којима је то делатност“*.

Пресудан корак у реализацији ових права јесте доношење одговарајућих тарифа, али је у јануару 2018. година донета само „Тарифа посебних накнада Организације за остваривање репрографских права“,¹⁷ која се односи на физичка и правна лица која уз накнаду обављају „услуге фотокопирања, као произвођаче и увознике уређаја за фотокопирање, штампање и скенирање“. Слична тарифа, међутим, још није донета за јавне библиотеке, те ове одредбе и даље не могу да буду примењиване. Питање да ли уопште библиотеке треба да буду обухваћене овим чланом закона и зашто су на овај начин издвојене јавне, остаје као потенцијална тема за шири дебат и разматрање.¹⁸

Б) *Умножавање дела у библиотекама*. Будући да се у библиотекама свакодневно умножавају ауторска дела, на физичким или дигиталним носеоцима, овај елемент имовинскоправних овлашћења аутора практично је доминантан у разматрању ауторскоправних питања у библиотечно-информационој делатности. Очекивано, ради се о одредбама које третирају законски допуштenu активност – суспензију искључивих права и права на накнаду.

Умножавање примерака ауторског дела које библиотеке поседују помиње се експлицитно у члану 45 према којем је дозвољено „без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножавање дела од стране јавних библиотека, образовних установа, музеја и архива, *само за сопствене архивске потребе, ако се дело умножава из сопствене примерка и ако таквим умножавањем ове институције немају намеру да остваре непосредну или посредну имовинску корист*“. Ова одредба, међутим, може изазвати забуну уколико библиотека поседује један примерак ауторског дела, те не може да умножи дело и тако замени оштећени примерак.

¹⁶ Организација за остваривање репрографских права <http://oorp.rs/wp/> (приступљено 12. 3. 2020)

¹⁷ Тарифа посебних накнада организације за остваривање репрографских права http://oorp.rs/wp/wp-content/uploads/2019/05/TARIFA_OORP.pdf (приступљено 12. 3. 2020)

¹⁸ Разлог може бити угледање на праксе у страним земљама, и њихово прилагођавање домаћем законодавству. О томе више у З. Миладиновић, Нав. дело.

Овај члан заправо указује на неопходност услова да ауторско дело чини део библиотечких колекција, односно да *буде својина библиотеке како би могло да буде умножено*. Из тога произлази да пракса када библиотека умножава и даје на коришћење копије ауторских дела која иначе не поседује, представља кршење закона. С друге стране, пошто власник, према закону, може слободно отуђити примерак дела који је легално прибавио од аутора или ауторовог правног следбеника, што би могло да буде подведено под тзв. *принцип исцрпљења права*, библиотеке раде у складу са законом када набављене публикације размењују или поклањају другим установама.

У појединима случајевима, смернице за сналажење у ауторском праву пружају и примери из судске праксе као када је настао спор између Техничког универзитета у Дармштату и немачке издавачке куће „Еуген Улмер“. Како наводи Соња Лучић у поменутом раду,¹⁹ спор је настао када је библиотека умножила примерак уџбеника из свога фонда и када га је поставила на одговарајуће уређаје, са којих су корисници могли да преузимају публикацију у штампаном или електронском облику. Издавач умноженог уџбеника, који је иначе и понудио универзитету електронско издање, поднео је тужбу, али је суд донео пресуду (март 2011) у којој је закључио „да су носилац права и установа морали претходно склопити споразум о дигиталном коришћењу дела како би се искључила примена чл. 52б немачког Закона о ауторском праву. Овај суд је истовремено одбио захтев издавача да се Универзитету забрани да дигитализује или наручи дигитализацију спорног уџбеника. Он је, међутим, прихватио захтев издавача да се корисницима библиотеке забрани да могу, на местима предвиђеним за електронско читање у библиотеци, штампати на папир то дело и/или га снимити на USB прикључак и изнети те репродукције из библиотеке.“²⁰ Другим речима, библиотека може да умножи публикацију из свог фонда за потребе својих корисника како би им омогућила приступ публикацији која је заузета,²¹ али није допуштено слободно преузимање, стога и даље неконтролисано умножавање ових публикација.

В) *Умножавање дела од стране корисника*. Поједине одредбе закона не говоре експлицитно о раду библиотека, већ о поштовању закона од стране корисника, при чему библиотеке имају секундарну улогу. Члан 46 наводи да је физичком лицу дозвољено да без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножава примерке објављеног дела за *личне некомерцијалне*

19 Ово је и један од „случајева из судске праксе“ приказан у семинару *Ауторско право и БИД: повреда права и појам илацијаша*, о којем ће касније бити више речи.

20 Лучић, С., Нав. дело, стр. 539.

21 У раду се наводи место из немачког закона: „Број примерака дела доступних на местима за електронско читање не сме начелно бити већи од онога који садржи фонд установе“. Нав. дело, стр. 540.

пошребде. Некомерцијални аспект, међутим, треба посматрати нешто шире – као главни ослонац у даљим одређењима законитог или незаконитог коришћења дела.

Питање умножавања „писаних дела у обиму целе књиге“, што је искључено „осим ако су примерци те књиге распродати најмање две године“, посебно је осетљиво. Непостојање капацитета у библиотекама да се ажурно и поуздано води евиденција о стању тиража одређених публикација, као ни јединственог информационог система који би умрежио све актере у овом процесу, практично онемогућава да ова одредба буде спроведена унутар самих библиотека. Корисник, на другој страни, има право да буде информисан о својим правима и обавезама, те је једини начин да се постигне одрживо решење у датим законским оквирима, инсистирање на обавештавању корисника о законским одредбама које ово питање регулишу. Ово се може постићи на више начина: од интерних аката (правилника), преко информисања на веб-сајту, до видљивих обавештења у просторијама библиотеке (*disclaimers*) или изјава које корисник потписује приликом коришћења делова библиотечке грађе.

Некомерцијално коришћење је значајна смерница када се говори о умножавању делова дела за потребе учења или личног усавршавања, јер закон не наводи о коликом проценту ауторског дела је реч, нити у библиотечкој заједници постоји консензус на шта би се део односно проценат дела односио – на број страница или број речи. *Reasonable portion* који се најчешће наводи,²² оставља сувише велики простор за различиту праксу те може донети више нових проблема него решења. Из тог разлога одговорност крајњег корисника ауторског дела добија на тежини, а библиотекама преостаје да успоставе што делотворније механизме који ће кориснику бити у потпуности јасни, попут Народне библиотеке Србије која је почетком 2020. усвојила измене и допуне *Правилника о условима о начину коришћења грађе и услуга* заједно са тринаест различитих образаца²³ намењених различитој врсти грађе. Библиотекари и даље имају улогу информатора и едукатора, коју је потребно, како указују овакви моменти, константно унапређивати.

Г) „Дела сирочићи“. Информисање, упозоравање или едуковање корисника, неопходно је и у вези са оним питањима која нису ушла у закон, а за чијим регулисањем постоји евидентна потреба. У то спада третман *дела недоступној титлура ауторској права* или „дела сирочића“:²⁴ реч

22 У неким институцијама додатно се објашњава шта се подразумева под „прихватљивим делом“, и углавном он износи 10% – National library of Australia <https://www.nla.gov.au/document-supply-services/copyright#portion>

23 Доступно на <https://www.nb.rs/pages/article.php?id=22508> (приступљено 26. 3. 2020)

24 Душан Поповић: „Дигитализација ауторских дела и приступ делима недоступног титлура ауторског права“. У: *Право и привреда*, 50, 4–6 (2013) 726–743.

је о делима која нису у јавном домену, али је носилац ауторскоправних овлашћења, наследник имовинских права, непознат или недоступан те није могуће добити овлашћење за умножавање ауторског дела. За разлику од законодавства у Хрватској или Словенији,²⁵ у закон Србије још није инкорпориран начин и облик коришћења ових дела, у складу са директивом ЕУ, која предвиђа контролисани, легални начин искоришћавања дела.²⁶

Будуће активности на изменама Закона о ауторском и сродним правима РС требало би да садрже и иницијативу за доношење ових измена, које су нарочито важне у реализацији процеса дигитализације културне и научне баштине.

Концепт лиценци Креативне заједнице (*Creative Commons*)

Лиценце Креативне заједнице (*Creative Commons*), међународни стандард намењен формирању униформних, правно ваљаних а бесплатних модела ауторскоправних уговора, конципиран је 2001. године као пројекат групе професора Универзитета Харвард на челу са Лоренсом Лесигом.²⁷ Циљ овог стандарда јесте обезбеђивање лако применљивих модела лиценци којима се дефинишу услови под којима дело може да се користи у онлајн окружењу.

Лиценце Креативне заједнице најдиректније су ушле у домаћу праксу крајем 2011. године, њиховим инкорпорирањем у документацију која чини део припреме докторске дисертације, што је пратило успостављање Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду PHAIDRA.²⁸ Податак о лиценци у схеми метаподатака Репозиторијума представља обавезан елемент који се као метаподатак преноси у друге системе (Dart Europe, Open Access Theses and Dissertations).

Истина је, међутим, да се увођење лиценци одиграло пре него што је на прави начин схваћена њихова намена, те је и пракса показала мањкавости. Према слободној процени, међу одбрањеним дисертацијама приспелим у

²⁵ У Хрватском закону ова дела се називају *гјела сирочаг* (<https://www.zakon.hr/z/106/Zakon-o-autorskom-pravu-i-srodnim-pravima>), док словеначки *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah* у члановима 50а и 50б и др. говори о *осирошелим делима* <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO403> (приступљено 15. 3. 2020). Обе земље су у своје законе унеле европске директиве, као документе које наднационане институције доносе и које морају бити унете у национално законодавство да би биле спроведене. Директива која је примењена у овом сегменту је *Директива 2012/28/EU о неким дозвољеним облицима коришћења дела сирочића*.

²⁶ Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works (text with EEA relevance), Official journal of the European Union, 27.10.2012, L299/5 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0005:0012:EN:PDF> (приступљено 15. 3. 2020)

²⁷ <https://creativecommons.org/author/lessig/> (приступљено 15. 3. 2020)

²⁸ Универзитет у Београду је донео *Упутство за формирање репозиторијума докторских дисертација* као један од првих докумената којим се регулише депоновање докторских дисертација у електронском облику <http://arhiva.unilib.rs/unilib/projekti/doktorati/docs/1%20-%20Uputstvo%20za%20formiranje%20repozitorijuma%20doktorskih%20disertacija.pdf> (приступљено 18. 3. 2020)

Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ између 20 и 30% није имало означену лиценцу, а међу докторандима који су похађали обуку о обликовању докторске дисертације (од 2015), био је занемарљив број оних који су рекли да разумеју смисао лиценци које чине део „Изјаве о коришћењу“ као обавезног дела докторске дисертације.

Искуство са лиценцама Креативне заједнице указује на важност правременог, опсежног и поступног едукативног рада, који мора да пође од претпоставке да је ауторско право, на којем се заснива стандард *Creative Commons*, захтевна и обимна област права, која мора да буде обрађена на адекватан начин, и чије познавање треба да буде обнављано и допуњавано.

АКРЕДИТОВАНИ СЕМИНАРИ

Стручни и научни теоријски доприноси, наведени на почетку, могу се сматрати важном подршком у разумевању ауторског права, али реално је очекивати да се знатно бољи резултати постижу кроз опсежан и континуиран едукативни процес. Акредитовани семинари, као део система сталног стручног усавршавања запослених у библиотечко-информационој делатности²⁹ у том смислу су представљали погодан оквир да се овакав процес започне.

Две године након успостављања процеса акредитације, Универзитетска библиотека је предложила семинар *Ауторско право у библиотечко-информационој делатности* аутора др Татјане Брзуловић Станисављевић и др Драгане Столић. Семинар је потом акредитован у још два циклуса на период од две године. За 2017. и 2018. акредитован је под називом *Ауторско право у библиотечко-информационој делатности: повреда права и појам плагијата*, а за 2019. и 2020. као *Ауторско право у библиотечко-информационој делатности: ауторско дело и иншернаш*. Током 2016. године семинар је одржан петнаест пута за 339 полазника, а у периоду 2017–2018. укупно једанаест пута за 255 полазника. Током прве половине трећег акредитационог циклуса (2019), одржано је шест семинара за 140 полазника.

За време првог циклуса обрађене су следеће теме: појам и подела интелектуалне својине, интелектуална добра (творевине, псеудотворевине, ознаке), врсте ауторских дела (изворна дела, прераде, збирке), овлашћења аутора (личноправна и имовинскоправна), промет права и уговори о уступању овлашћења, повреда ауторског права, ауторско дело створено у радном односу, међународне конвенције и други наднационални прописи (Бернска конвенција, ТРИПС), лиценце Креативне заједнице (*Creative*

²⁹ Процес који је регулисан доношењем Правилника о сталном стручном усавршавању запослених у библиотечко-информационој делатности 2013. године <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2013/18/1/reg> (приступљено 18. 3. 2020)

Commons), настанак, врсте лиценци, примена, поступак лиценцирања, управљање дигиталним правима (DRM).

У другом циклусу је, поред обнављања основних појмова, пажња посвећена примерима из судске праксе, као и другим различитим случајевима повреде права. Појашњени су детаљно облици плагијаризма и приказан је рад софтвера за проверу оригиналности радова. У актуелном циклусу, детаљније су обрађене лиценце Креативне заједнице, односно описан је садржај ових модела уговора и приказан је ауторскоправни проблем коришћења друштвених мрежа, нарочито Фејсбука и Твитера.

Иако су покривене теме мењане, допуњавање или прилагођавање, током свих година поштовани су општи принципи *обухватности, прилагодљивости, актуелности и интерактивности*. Семинар је од самог почетка настојао да обради или обнови познавање, „абецеде“ ауторског права: појмови као што су „аутор“, „ауторско дело“, „морална права“ или „имовинска“ морали су изнова да се претресу, јер нису смели да се *појодразумевају*, колико год да се чинило да је њихово усвајање једноставно. То је био најсигурнији пут да се евентуалне нејасноће и недоречености превазиђу на најбољи начин. Унапред оцртана концепција, формулисана кроз план, није спречила да се семинар прилагођава изменама у овој области, као што је доношење нових докумената или појава нових случајева у пракси. То је свакако утицало и на пријем код полазника који су, и поред иницијалне теоријске обухватности, препознавали везу између свог свакодневног рада и предмета семинара. Сва постављена питања чинила су материјал за будући семинар, као обогаћење и унапређење.

Како је досадашње искуство показало, предност оваквог облика едукације лежи у уравнотежености између *обавезности* и *отворене могућности за наδοглед*. Обнављање основа ауторског права, што је постало обавезни део сваког циклуса, омогућава да се знања освеже и утврде, како би се лакше усвојила нова. Уколико би акредитација у неком тренутку и изостала, овако постављен концепт може и даље да се примењује независно, у складу са интересовањима и потребама потенцијалних корисника и мимо библиотечке заједнице.

Додатно интересовање за ауторско право уочено је у академској заједници, вероватно захваљујући посредовању библиотекара академских институција, те се едукативна активност наставља у сличном облику и у овим срединама. Најновија пракса софтверске провере докторских дисертација, која је започела у октобру 2018. године,³⁰ отворила је нови круг едукације за посебну циљну групу: професоре, истраживаче и докторанде. И у тој врсти едукације, која се бави врло конкретним процеду-

³⁰ Ова процедура је регулисана *Правилником о поступку провере оригиналности докторских дисертација* које се бране на Универзитету у Београду https://bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Pravilnik_originalnost_doktorske_disertacije.pdf (приступљено 18. 3. 2020)

рално-програмским питањима, основи ауторског права су услов без којег се не може. Примера ради, једно од питања које највише „мучи“ докторанде везано је за одредбу закона која каже да „ауторскоправном заштитом нису обухваћене опште идеје, поступци, методе рада, или математички концепти као такви, као и начела, принципи и упутства“ (чл. 6 ЗАСП). Млађи истраживачи су у дилеми да ли је потребно наводити изворе за коришћене методе или опште чињенице у одређеној научној дисциплини.

ЗАКЉУЧАК

Теоријско-стручни и нарочито едукативни рад о ауторском праву у библиотечко-информационој делатности учвршћује везу библиотечких стручњака са непосредним потребама корисника. Познавање ауторског права представља још један, незаобилазни стручни аспект рада библиотекара, што је нарочито уочљиво у академском окружењу у контексту развојка инфраструктуре за отворену науку (репозиторијума) и обавезног депоновања дела у отвореном приступу за радове настале у оквиру јавно финансираних пројеката. Томе треба додати још два значајна момента: могућност објављивања дела мимо класичног издавачког процеса (друштвене мреже за истраживаче и сл.) и успостављање нових процедура везаних за проверу докторских дисертација. У читавом ланцу ових процеса, који нису сасвим нови, али који добијају пуни замах, ауторско право чини неизоставни елемент без чијег правилног разумевања сналажење у свету савремених информација напосто није могуће.

С друге стране, процеси дигитализације у академским и јавним библиотекама актуализују питања везана за законску регулативу и могућност умножавања појединих дела која припадају културној баштини, што би пре свега могло да се односи на дела недоступног титулара ауторског права, али и друга општа питања о допуштености умножавања делова библиотечког фонда.

Пресек ауторског права у библиотечко-информационој делатности открива да су последње две деценије биле изузетно богате у теоријско-стручном и практичном смислу када је реч о хватању у коштац са овом правном материјом. То, међутим, не треба разумети као крај једног процеса, већ као обезбеђивање ресурса за будуће изазове.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. *Autorska prava za bibliotekare: priručnik*, prevela i prilagodila Stela Filipi Matutinović, Beograd, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, 2013.
2. Брзуловић Станисављевић, Татјана: „Коришћење Creative Commons лиценци у Србији“, *Библиошечар*, год. 51, св. 1/4 (2009), стр. 105–116.
3. Брзуловић Станисављевић, Татјана: „Ауторско право: појмовна одређења“, *Панчевачко читалиште*, год. 9, бр. 16 (мај 2010), стр. 72–76.
4. Брзуловић Станисављевић, Татјана: „Ауторско право и библиотеке“, *Панчевачко читалиште*, год. 9, бр. 17 (нов. 2010), стр. 73–77.
5. Брзуловић Станисављевић, Татјана: „Ауторско право са посебним освртом на остваривање репрографских права“. У: *Зборник радова / Међународна научна конференција „Књига и језик у развоју савременог друштва*, Београд, 24–26. септембар 2010. Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2011. Стр. 225–241.
6. Брзуловић Станисављевић, Татјана: „Заштита ауторских права у институционалним репозиторијумима“. У: *Дигиталне библиотеке, дигитални репозиторијуми, дигиталне презентације / уредници Александра Вранеш, Љиљана Марковић, Гвен Александер*. Београд: Филолошки факултет и др., 2012. (Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину; књ. 2 ; vol. 2). Стр. 253–269.
7. Глишовић, Јелена: „Критички осврт на филозофске основе интелектуалне својине и ауторског права“, *Гласник Народне библиотеке Србије*, год. 13, бр. 1 (2012/2013), стр. 281–287.
8. Дилигенски, Андреј: „Судски случајеви везани за дигитализацију културне баштине и њена доступност у сајбер простору“, *Правни аспекти дигитализације културне баштине*, приредио Драган Прља, Београд: Институт за упоредно право, 2017, стр. 55–67.
9. Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works (text with EEA relevance), Official journal of the European Union, 27. 10. 2012, L299/5 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0005:0012:EN:PDF> (приступљено 2. 5. 2015).

10. *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah*. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO403> (приступљено 15. 3. 2020).
11. *Zakon o ауторском и сродним правима*, Службени гласник РС, бр. 104/2009, 99/2011 и 119/2012. http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_avtorskom_i_srodnim_pravima.html (приступљено 1. 3. 2016)
12. *Закон о ауторским и сродним правима* (2004). <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/sr/me/me008sr.pdf> (приступљено 10. 3. 2020)
13. *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima*. (<https://www.zakon.hr/z/106/Zakon-o-autorskom-pravu-i-srodnim-pravima>) (приступљено 15. 3. 2020)
14. *Intelektualna svojina i internet*, priredio Dušan V. Popović, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 2018.
15. „Lawrence Lessig”. <https://creativecommons.org/author/lessig/> (приступљено 15. 3. 2020)
16. Лучић, Соња: „Право библиотеке да дигитализује дело које се налази у њеном фонду с циљем да га стави на располагање путем посебних уређаја”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, год. 56, бр. 76 (2017), стр. 537–548.
17. Марковић, Слободан М., Поповић, Душан В., *Право интелектуалне својине*, 2. изд., Београд: Правни факултет Универзитета, Центар за издаваштво и информисање, Досије студио, 2014.
18. Миладиновић, Зоран: „Услуге давања у закуп и на послугу примера ауторских дела и предмета сродних права”, *XXI век – век услуга и услужног права*. Књ. 2, Крагујевац: Правни факултет Универзитета и др., 2011, стр. [233]–243.
19. National library of Australia. <https://www.nla.gov.au/document-supply-services/copyright#portion> (приступљено 15. 3. 2019)
20. Организација за остваривање репрографских права. <http://oorp.rs/wp/> (приступљено 12. 3. 2020)
21. Павловић, Александра: „‘Змија у Рајском врту’: интелектуална својина у дигиталном миленијуму”, *Инфошека*, год. 12, бр. 2 (децембар 2011), стр. 58–61.
22. Павловић, Александра, *Међубиблиотечка позајмица у Србији: развој и трансформација у складу са трансформацијом комуни-*

- кационој сисџема у науци: докторска дисертација, Београд: [А. Павловић], 2009.
23. Павловић, Александра, *Снабдевање научним докуменџима у Србији*, Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2012.
 24. Поповић, Душан: „Дигитализација ауторских дела и приступ делима недоступног титулара ауторског права“, *Право и привреда*, 50, 4–6 (2013), стр. 726–743.
 25. *Правилник о условима о начину коришћења грађе и услуга* (2020). <https://www.nb.rs/pages/article.php?id=22508> (приступљено 26. 3. 2020)
 26. *Правилник о посљуйку провере ориџиналноџи докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду* https://bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Pravilnik_originalnost_doktorske_disertacije.pdf (приступљено 18. 3. 2020)
 27. *Правилник о сџалном сџручном усавршавању запослених у библиотечко-информационој делатноџи* (2013) <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2013/18/1/reg> (приступљено 18. 3. 2020)
 28. SHARE фондација. <https://www.sharefoundation.info/sr/> (приступљено 10. 3. 2020)
 29. *Тарифа поседних накнада организације за остваривање репротграфских права* http://oorp.rs/wp/wp-content/uploads/2019/05/TARIFA_OORP.pdf (приступљено 12. 3. 2020)
 30. *Учешћиво за формирање репозиторијума докторских дисертација* као један од првих докумената у којем се регулише депоновање докторских дисертација у електронском облику <http://arhiva.unilib.rs/unilib/projekti/doktorati/docs/1%20-%20Upuststvo%20za%20formiranje%20repozitorijuma%20doktorskih%20disertacija.pdf> (приступљено 18. 3. 2020)
 31. Филипи Матутиновић, Стела: „Правна регулатива интелектуалне својине и њен значај за библиотеке у Србији. У: *Зборник радова / Међународна научна конференција Електронска библиотека*, Београд, 25–28. 09. 2008. Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2009. ISBN 978-86-86419-70-5. Стр. 199–210.

Dragana Stolić
University Library "Svetozar Marković"
Belgrade

COPYRIGHT IN LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE:

LEGAL ASPECTS, PROFESSIONAL
AND EDUCATIONAL CONTRIBUTIONS

Summary

This paper gives a short overview of the theoretical, professional and educational contribution of copyright in librarianship, which enables correct implementation of the parts of the Law on Copyright and Related Rights which refer, directly or indirectly, to libraries. This topic is complex since it is present in various parts of the library and information science and it is becoming more and more challenging if we consider the development of digital infrastructure and the application of policies of open access and open science. This paper underlies three major issues: 1) theoretical and professional support visible through published papers and monographs, 2) organized seminars and other training for librarians and patrons which help to clarify some issues, 3) legal dilemmas. The importance of continual treatment of copyright by librarians is pointed out, as well as the awareness of the importance of copyright issues for libraries today, especially in the digital sphere. All these achievements are important for the accumulation of knowledge so that some unresolved issues such as the treatment of "orphan works" can be addressed in the future.

Keywords: Law on copyright and similar rights, libraries, digitisation, Creative Commons licences, accredited seminars for librarians, education.

ЕВРОПЕАНА КРОЗ ОБЈЕКТИВ АУТОРСКИХ ПРАВА

Аријадна Маџас Касадевал

*Фондација Европеана,
Хаџ, Холандија*

Тамара Буџићан Вучај

*Народна библиотека Србије,
Београд*

УДК: 347.78:[930.85:004(4)]

Сажетак

Европеана прикупља податке из установа културе које се баве наслеђем из читаве Европе да би их објединила у јединствену платформу. Као кључни актер у области онлајн дигиталног културног наслеђа, Европеана настоји да ауторско право не стоји на путу дигитализацији и креирању збирки које су доступне јавности. Овај рад објашњава циљеве, изазове и приступе које заступа Фондација Европеана као део шире иницијативе Европеане када је у питању ауторско право. Теоријском осврту додати су примери примене лиценци ауторских права, како би се боље илустровала и лакше применила пракса Европеане у овој области.

Кључне речи: ауторско право, изузеци и ограничења, поновно коришћење, дигитализација, дигитално културно наслеђе, дела сирочићи, дела недоступна на тржишту, јавни домен.

Иницијатива Европеана у служби је интереса установа културног наслеђа и грађана широм Европе. Подржавамо дигиталну трансформацију сектора културе и доприносимо порасту доступног и употребљивог културног наслеђа. Водимо рачуна о установама, да буду у могућности да дигитализују своје збирке и да их учине доступним, али и о корисницима како би могли да прегледају и користе европско културно наслеђе у истраживању, образовању, на послу или једноставно из забаве. У свему томе, ауторско право игра важну улогу.

Питања ауторских права постављају се у нашим партнерским установама (као што је Народна библиотека Србије, која својим подацима доприноси Збиркама Европеане¹) и то: у којој мери се једно дело може дигитализовати и објавити онлајн, а под којим се изјавама о правима може дати на располагање? Питања постављају и корисници који прегледају онлајн збирке: они би желели да знају у којој мери могу да користе садржаје за које су заинтересовани.

Ми постојимо због културног диверзитета Европе и посвећени смо његовом обједињавању. Међутим, прикупљање 58 милиона јединица у тако разноликом окружењу отвара извесна питања. Како се носимо са толико различитих правних оквира, институционалних пракси и политика ауторских права?

Еuropeана је пронашла одговоре на ова питања водећи рачуна о одређеним циљевима у универзуму ауторских права. Сматрамо да, ако желимо да помогнемо сектору у његовој дигиталној трансформацији и истовремено помогнемо људима да уживају у заједничком културном наслеђу, морамо бити сигурни да је веза успостављена, да је културно наслеђе приступачно и слободно за поновно коришћење у највећој могућој мери. У Збиркама Европеане које посетиоци могу да прегледају и користе имамо неколико примера садржаја из Србије, као што су *Писма из Ниша о харемима* ауторке Јелене Димитријевић, које је доставила Народна библиотека Србије са изјавом о правима да је дело у јавном домену.

ОХРАБРУЈЕМО ДОБРУ ПРАКСУ КРОЗ ПРОЦЕС АГРЕГАЦИЈЕ МЕТАПОДАТАКА

Наш приступ у суочавању са различитим праксама и приступима ауторским правима широм Европе је примена стандарда. Они намећу извесне захтеве које подаци треба да испуне како би били дељени кроз Европеану. Овакав приступ доноси један важан фактор као додатну вредност: доприноси интероперабилности европског културног наслеђа.

¹ Europeana Collections, <https://www.europeana.eu/en/collections>

Ови стандарди мењали су се кроз време и ми настављамо да трагамо за начинима да их даље унапређујемо. Имамо јединствену прилику да их примењујемо како бисмо извршили позитиван утицај изван Европеанине онлајн платформе, у самом сектору културног наслеђа. Када је реч о ауторским правима, она одражавају нашу спремност да културно наслеђе учинимо што је могуће доступнијим и употребљивијим.

У области ауторских права, најважнији део слагалице представља *Оквир за додељивање лиценци (Licensing Framework)*. Његови елементи стандардизују и хармонизују информације и праксе у вези са ауторским правима и чине јасним и транспарентним однос између крајњих корисника и установа које достављају податке. Његови принципи су формализовани и пренети у праксу кроз *Уговор о размени података (Data Exchange Agreement – DEA)*, документ који Фондација Европеана потписује са свим својим партнерима за податке. DEA уговор² уређује услове под којима се подаци деле са Европеаном.

Уговором о размени података се утврђује да ће метаподаци о дигиталном објекту носити ознаку *CCO, ојредељење за јавни домен*³. То значи да се сви метаподаци могу слободно поновно користити, без посебних одобрења. Оваквим приступом охрабрена је веома важна пракса за коришћење метаподатака која је све раширенија унутар сектора културног наслеђа. Истовремено, поједностављује се наш посао око управљања овим великим и разноврсним количинама података, а корисничка искуства са нашим збиркама се унапређују.

Пре неколико година, *Уговор о размени података* увео је као обавезу још једну врло важну праксу: да партнерске установе морају да назначе статус ауторских права за све дигиталне садржаје које достављају, а самим тим и начин на који се дигитални садржаји могу користити. Захтев да партнерске установе које достављају податке направе овај избор практично значи да морају да процене да ли је дело под ауторским правима, да ли поседују права на то дело и на који начин желе да дозволе поновно коришћење када за то постоји могућност. И док овај захтев може да изгледа као базичан, он то очигледно није за многе установе које (из много различитих разлога) нису биле склоне да укључе додељивање података о правима у процес постављања садржаја у онлајн приступ.

И коначно, *Оквир за додељивање лиценци* дефинише начин на који информисемо кориснике о могућностима за коришћење дигиталних објеката који су доступни у Збиркама Европеана. Информације о правима и дозволи за коришћење дела приказују се на много различитих начина,

² Текст уговора доступан је на српском језику од 2016. године, када је Народна библиотека Србије и потписала овај уговор са Европеаном.

³ CC је акроним за Creative Commons, непрофитну организацију која је посвећена изградњи глобално доступних јавних заједница знања и културе.

под различитим условима у различитим установама и земљама. Усвојили смо јединствен приступ тако што нудимо установама избор између 14 *опције стандардизованих изјава о правима* које могу да доделе збиркама укљученим у Европеану. Оне се крећу од веома отворених, као што је *ССО, опредељење за јавни домен*, затим *СС ознака јавног домена*, или *СС лиценца: Ауторство* па до рестриктивнијих као што је *изјава о правима Под ауторским правом*.

СТАНДАРДИ ЗА ИНФОРМАЦИЈЕ О ПРАВИМА У СЕКТОРУ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Европеана охрабрује стандардизовани приступ информисању корисника на тему права и дозвола за коришћење културног наслеђа и ради на томе да обезбеди да одговарајуће опције буду доступне не само Европеани, већ и установама које се баве дигиталним културним наслеђем. Кроз рад са партнерима за податке схватили смо да није увек било одговарајућих опција за дигитално културно наслеђе па је, имајући ово на уму, Европеана основала конзорцијум Rights Statements⁴ заједно са Дигиталном јавном библиотеком Америке⁵.

Многи стручњаци из креативне и културне сфере упознати су са СС лиценцама и алатима. Ипак, ове лиценце и алати не одговарају у случајевима када установе културног наслеђа немају ауторско право за дела која чувају, када није познат носилац ауторског права, као и када друга права или услови могу да ограниче њихово поновно коришћење. У овим ситуацијама, СС лиценце могу да буду нетачне (јер би то значило навођење права која установа нема) или недовољне (јер постоје ограничења која нису наведена у лиценци).

Конзорцијум Rights Statements креирао је дванаест стандардизованих изјава о правима за културно наслеђе у онлајн приступу. Конзорцијум охрабрује коришћење СС лиценци и алата кад год је то могуће (у случајевима када је установа носилац права или има дозволу од носиоца права да лиценцира дело), а за све остале случајеве, на располагању је дванаест стандардизованих приступа.

Замислимо ситуацију у којој приватно физичко или правно лице финансира дигитализацију културног наслеђа у јавном домену, али захтева од установе да дозволи њено коришћење искључиво у некомерцијалне сврхе. Коришћење СС ознака јавног домена недовољно је да бисмо били сигурни да ће корисници поштовати уговорене услове када су дела већ постављена у онлајн приступ. У овим ситуацијама, које су релативно честе у сектору

⁴ Изјаве о правима, <https://rightsstatements.org/en/>

⁵ Digital Public Library of America (DPLA)

културног наслеђа, конзорцијум је креирао изјаву „Ван ауторског права – Искључиво некомерцијално коришћење”.

Други пример односи се на дела чији се носиоци права не могу идентификовати или лоцирати, што отежава процену статуса њихових ауторских права. Установа и даље може да донесе одлуку да дело стави у онлајн приступ, али ниједна од СС лиценци није одговарајућа како би корисника правилно упутила у услове коришћења. Стога постоји изјава о правима „Под ауторским правом – Носилац(и) ауторских права не може се лоцирати или утврдити”.

Свих дванаест стандардизованих изјава су до сада доступне на десет језика на веб-локацији rightsstatements.org и могу се слободно примењивати⁶. Многе установе су почеле да их користе за своје дигиталне збирке, укључујући и оне у Европеани.

ИЗЈАВЕ О ПРАВИМА (ЛИЦЕНЦЕ) ЗА ДИГИТАЛНЕ ОБЈЕКТЕ СА ПРИМЕНОМ У EDM ШЕМИ МЕТАПОДАТАКА⁷

Народна библиотека Србије је придружени партнер Европеане од њеног оснивања 2008. године, а потписивањем *Уговора о размени йодайшака* са Европеаном 2016. године добија статус партнерске установе за податке. Успостављањем Агрегатора за Европеану 2018. године почиње систематска, интензивнија сарадња у правцу објављивања садржаја из Србије на порталу Европеане. Кроз три пројекта: Процват писмености, Миграције кроз науку и уметност (реализованих од септембра 2017. до фебруара 2019. године) и Заједничка култура у Европеани (реализација у току од јануара 2019. године), Народна библиотека Србије је на порталу Европеане објавила читав низ разнородних садржаја из својих и не само својих богатих збирки. Сарадња у овим пројектима представља немерљиво искуство у разумевању и примени изјава о правима за дигиталне садржаје. Ознаке за ауторско право од недавно су укључене у описе садржаја у Дигиталној НБС (<https://digitalna.nb.rs/>).

Европеана је опредељена за јавни домен и многе су установе под њеним директним утицајем определиле своје збирке за јавни домен, где је то било могуће, попут Ријкс музеја из Амстердама, Финске националне галерије и Националне галерије Словачке. Уз сваки дигитални објекат, Европеана наводи под којим условима је могуће коришћење и поновно коришћење, наводећи ознаке за ауторско право, са превасходним циљем да упуту кориснику заједницу, а посебно ону везану за културне индустрије. Ова ев-

⁶ У току је превођење на српски језик, <https://rightsstatements.org/en/documentation/translations.html> (Прим. прев.)

⁷ Односи се на шему метаподатака EDM (Europeana Data Model) – Европеанин модел података.

ропска пракса за дигитализована дела, која ауторско право наслеђују од изворних дела од којих су дигитализацијом настала, разликује слободно и ограничено коришћење и поновно коришћење, као и забрану било каквог коришћења. Уз сваку ознаку додат је пример са портала Европеане, као и метаподатак за ову ознаку у Европеанином моделу података у XML-у. Како за све ознаке није било примера из Србије, наведени су и примери из других земаља.

1. Слободно поновно коришћење

- 1.1 **Ознака јавног домена (Public Domain Mark – PDM)**⁸ указује да је дигитални објекат у јавном власништву и да се може користити без ограничења. Користи се када ауторско право не постоји или је истекло, тј. прошло је 70 година од смрти аутора (или објављивања **периодичне публикације**). **Пример:** књига *Нови свет или у Америци јодину дана*, Јелена Ј. Димитријевић (1862–1945), Београд, 1934, https://www.europeana.eu/en/item/33/URN_RS_NAE_bd5a1b54_1351_484a_a90e_c21ecf81f682cho?q=europeana_collectionName%3A%2833_RoL_NLSerbia_putopisi%29#dclid=1564482360703&p=3

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/public-domain/mark/1.0/" />

- 1.2 **Опредељење за јавни домен (Creative Commons Zero, CC0)**⁹ указује да је дигитални објекат опредељен за јавно власништво и да се може користити без ограничења. Користи се када постоји носилац ауторских права, али је сагласан да се његово дело користи без ограничења. Пример: фотографија из приватне збирке о гастербајтерима *На шераси*, носилац ауторских права Павле Грчић, https://www.europeana.eu/en/item/58/URN_RS_NAE_34138be5_0117_4cd0_ba07_2f39d0e-c0e40cho#dclid=1564482360703&p=1

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/public-domain/zero/1.0/" />

- 1.3 **Ауторство (Attribution, CC BY)**¹⁰ указује да се дигитални објекат може користити и поновно користити све док се аутору приписује оригинална креација. То значи да се дело може копирати, дистрибуирати, ремиксовати, подешавати

⁸ <https://creativecommons.org/publicdomain/mark/1.0/>

⁹ <https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/>

¹⁰ Creative Commons Attribution, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

и надограђивати, чак и у комерцијалне сврхе, све док се наводи ова лиценца. Пример: црно-бела фотографија оргуља у цркви у Кунгсхамну, Шведска, чији је носилац ауторских права Агенција шведске владе за културно наслеђе, https://www.europeana.eu/en/item/91622/raa_kmb_16000200006911

Метаподатак у EDM-у (URI):

`<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/" />`

- 1.4 **Ауторство – Делити под истим условима (Attribution-ShareAlike, CC BY-SA)**¹¹ указује да се дигитални објекат може користити и поново користити све док се аутору приписује оригинална креација, као и нове креације настале из оригиналне. То значи да се дело може копирати, дистрибуирати, ремиксовати, подешавати и надограђивати, чак и у комерцијалне сврхе, све док се уз оригинал и нове креације наводи ова лиценца. Често се ова лиценца пореди са бесплатним лиценцама за софтвер отвореног кода „copyleft“. Ово је лиценца коју користи Википедија и препоручује се у случајевима када би било корисно укључити садржаје из Википедије. Пример: прича *Љубавна миграција* Вере Зрнић са фотографијама, забележена током Дана прикупљања прича о миграцијама у Народној библиотеци Србије у октобру 2018. године, https://www.europeana.eu/en/item/2084002/contributions_acc82380_b8d0_0136_36a5_6eee0af701e0

Метаподатак у EDM-у (URI):

`<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/" />`

2. Ограничено поновно коришћење

- 2.1 **Ван ауторског права – Друга правна ограничења (No Copyright – Other Known Legal Restrictions, NoC – OKLR)**¹². Ова изјава о правима односи се на дела за која је ауторско право истекло, али је коришћење дела регулисано националном легислативом, која не дефинише ауторско право. То је случај старе и ретке грађе у Србији, за коју је ауторско право истекло, али постоје национална законска и подзаконска акта.¹³ У овом случају се за више информација корисници

¹¹ Creative Commons Attribution-ShareAlike, <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

¹² No Copyright – Other Known Legal Restrictions, <https://rightsstatements.org/page/NoC-OKLR/1.0/?language=en>

¹³ Закон о културним добрима (Сл. гласник РС бр. 71/94), Закон о старој и реткој библиотечкој грађи (Сл. гласник РС бр. 52/11), као и Правилником о ближим условима и начину коришћења старе и ретке библиотечке грађе (Сл. гласник РС бр. 22/13).

упућују на специјално израђену веб-страницу (током пројекта Процват писмености): <https://rightsstatements.org/page/NoC-OKLR/1.0/?relatedURL=http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/uslovi> која води на изведени текст из правних аката на Дигиталној НБС, <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/uslovi>. Пример је стара книга из фонда Народне библиотеке Србије: *Псалтир с пословањем* из 1569. године, https://www.europeana.eu/en/item/36/URN_RS_NAE_5773b6d1_4581_4777_a8df_681373977c74cho?q=%D0%BF%D1%81%D0%BB%D1%82%D0%B8D1%80#dcId=1564582499953&p=1

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://rightsstatements.org/vocab/NoC-OKLR/1.0"/>

- 2.2 **Ауторство – Некомерцијално (Attribution-NonCommercial, CC BY-NC)**¹⁴ указује да се дигитални објект може користити и поновно користити све док се аутору приписује оригинална креација, али искључиво у некомерцијалне сврхе. То значи да се дело може копирати, дистрибуирати, ремиксовати, подешавати и надограђивати све док се наводи ова лиценца. Пример: уметничка слика *Помилејанско омиље*, аутора Марија Прегеља из 1962. године, коју је доставила Модерна галерија, Љубљана, Словенија, https://www.europeana.eu/en/item/2063615/SLO_280_008?q=RIGHTS%3A%2aby-nc%2a#dcId=1564582499953&p=1

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0"/>

- 2.3 **Ауторство – Некомерцијално – Делити под истим условима (Attribution-NonCommercial-ShareAlike, CC BY-NC-SA)**¹⁵ указује да се дигитални објект може користити и поновно користити искључиво у некомерцијалне сврхе ако се аутору приписује оригинална креација, а све важи и за изведена дела. Пример: часопис *Израел*, Београд, године издања 1957–1966, из фонда Народне библиотеке Србије, https://www.europeana.eu/en/item/54/URN_RS_NAE_2d-3348f5_3e82_4ef7_b38b_ee2070736a4ccho?q=europeana_collectionName%3A%2854_mig_jev_periodika_Serbia%29#dcId=1565259241554&p=1

¹⁴ Creative Commons Attribution-NonCommercial, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

¹⁵ Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike, <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/" />

- 2.4 **Ауторство – Без прерада (Attribution-NoDerivatives, CC BY-ND)¹⁶** указује да се дигитални објекат може користити и поновно користити, у комерцијалне и некомерцијалне сврхе, све док нема никаквих измена на оригиналу и док се користи ова лиценца. Пример: часопис *Athens Annals of Archeology* из 1972. године, који је доставио грчки Национални агрегатор за Европеану, https://www.europeana.eu/en/item/2064902/https___www_searchculture_gr_aggregator_edm_TA-PA_000054_11631_21910?q=contentTier%3A%5B3%20TO%204%5D#dcId=1564650291100&p=1

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/" />

- 2.5 **Ауторство – Некомерцијално – Без прерада (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives, CC BY-NC-ND)¹⁷** указује да је дозвољено преузимање и дељење дигиталног објекта, али искључиво у некомерцијалне сврхе и све док нема измена на оригиналу и користи се ова лиценца. Ово је најрестриктивнија лиценца из групе CC лиценци. Пример: научни чланак из базе DOI Serbia, која се одржава у Народној библиотеци Србије: *Plato, statesman and philosopher*, аутора Александра Никитовића, објављен у часопису *Филозофија и друштво* 2014. године, https://www.europeana.eu/en/item/92040/BibliographicResource_3000135742162?q=contentTier%3A%5B3%20TO%204%5D#dcId=1564650291100&p=4

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/" />

- 2.6 **Под ауторским правом – Дозвољено коришћење у образовне сврхе (InC-EDU)¹⁸** указује да је дигитални објекат могуће користити искључиво у образовне сврхе. Пример: Хаљина грузијског принца, 17. век, Палата уметности Грузије, објекат је доставио агрегатор модних садржаја Europeana Fashion,

¹⁶ Creative Commons Attribution-NoDerivatives, <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

¹⁷ Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivatives <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

¹⁸ In Copyright – Educational Use Permitted, <https://rightsstatements.org/page/InC-EDU/1.0/?language=en>

https://www.europeana.eu/en/item/43/europeana_fashion_Row1?q=#dcId=1564650291100&p=1

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://rightsstatements.org/vocab/InC-EDU/1.0/" />

2.7 Ван ауторског права – Искључиво некомерцијално коришћење (NoC-NC)¹⁹ указује да је дозвољено искључиво некомерцијално поновно коришћење дигиталног објекта. Пример: дело је дигитализовано у склопу јавно-приватног партнерства, при чему су се партнерске стране договориле да ограниче коришћење дигиталног објекта за треће стране; дрворез *Country Girl* из 1820. године, аутора Џона Питса, из уметничке збирке Националне библиотеке Шкотске, Велика Британија, https://www.europeana.eu/en/item/45/_Resource_74891521#dcId=1565259761498&p=80

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://rightsstatements.org/vocab/NoC-NC/1.0/" />

3. Поновно коришћење није дозвољено

3.1 Под ауторским правом (IN COPYRIGHT – IC)²⁰ указује да је дигитални објекат заштићен и да се не може даље користити. Пример: модна фотографија из архиве модне империје MISSONI, из 1968. године, коју је доставио агрегатор модних садржаја Europeana Fashion, https://www.europeana.eu/en/item/2048203/localID_europeana_fashion_ADV_074localID_europeana_fashion_ADV_074?q=who%3A%28Missoni%20%5C%28Designer%5C%29%29#dcId=1565259761498&p=3

За проверу да ли је дело под ауторским правом, препоручујемо Калкулатор ауторских права, <http://copyrightcalculator.rs/> који је објавила SHARE фондација у сарадњи са Народном библиотеком Србије, уз подршку Фондације Хајнрих Бел.

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://rightsstatements.org/vocab/InC/1.0/" />

3.2 Ауторско право није процењено (Copyright Not Evaluated – CNE)²¹ указује да код дигиталног објекта није процењено ау-

¹⁹ No Copyright – Non-Commercial Use Only, <https://rightsstatements.org/page/NoC-NC/1.0/?language=en>

²⁰ In Copyright, <https://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

²¹ Copyright Not Evaluated, <https://rightsstatements.org/page/CNE/1.0/?language=en>

торско право. Од достављача података се очекује да процени ауторско право за објекте и да од носилаца ауторског права прибави дозволу за објављивање онлајн. Ову ознаку треба користити само у ретким случајевима када се никако не може утврдити ауторско право.

Метаподатак у EDM-у (URI):

<edm:rights rdf:resource="http://rightsstatements.org/vocab/CNE/1.0/" />

ПОШТОВАЊЕ ЈАВНОГ ДОМЕНА

Једна од најпроблематичнијих пракси, када говоримо о правима, по нашем мишљењу је ситуација када дело из јавног домена означавамо изјавом која ограничава његово коришћење и захтева одређена права која више не постоје. Наша *Повеља о јавном домену*²² описује позицију Европеане по овом питању и утврђује да је „здрав и успешан јавни домен од суштинског значаја за социјално и економско благостање друштва”.

Повеља о јавном домену такође брани принцип да дела у јавном домену треба да остану у јавном домену и када се дигитализују. Различити су начини на које установе штите права над делима која су већ у јавном домену. Један од њих је кроз сродна права за неоригиналну фотографију, која неке европске земље препознају за оне фотографије које нису оригиналне да би биле потпуно заштићене ауторским правом, али законодавац сматра да заслужују заштиту до извесне мере. Неке установе културног наслеђа полажу права на репродукције дела, посматрајући их као неоригиналне фотографије. У неким приликама, установе полажу ауторско право на дигиталне репродукције, иако оно дефакто не постоји.

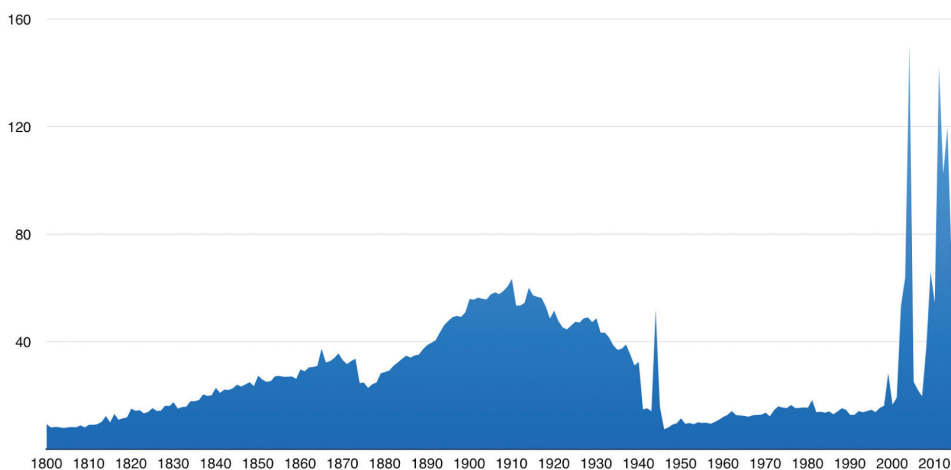
Ова лоша пракса вештачки штити један део дела у јавном домену и на тај начин подрива јавни домен, који је кључни аспект без којег је закон о ауторским правима потпуно неуравнотежен.

Ми користимо *Уговор о размени података* за спровођење овог принципа. Захтевамо од наших партнера за податке да доделе тачне изјаве о правима за своје збирке, а посебно када су у питању дела у јавном домену, која су препозната као таква. Поред тога, покушавамо да охрабriamo установе да следе ову добру праксу, не само да не би подривали јавни домен, већ и да не би довели у заблуду кориснике пружањем нетачних информација.

22 Public Domain Charter.

Без обзира на то како Европеана приступа свом раду на ауторским правима, постоје потешкоће које произилазе из правног оквира, које не можемо да превладамо сами кроз наше стандарде. Закони о ауторском праву нису увек у складу са савременом праксом и могу да буду значајна баријера за дигитализацију и постављање дела у онлајн приступ.

Црна ружа 20. века представља реалност у Збиркама Европеане. Након брижљиве анализе, открили смо да су дела која датирају из 20. века доступна на нашој платформи у много мањем обиму од збирки пре или чак након 20. века, као и да је то највероватније због ауторских права. Док су дела из 19. века најчешће у јавном домену, а постоји информација о статусу ауторског права за дела из 21. века, то једноставно није случај са делима из 20. века. Она могу, али не морају бити под ауторским правима, а некада је немогуће ући у траг ко су носиоци ауторских права.

Хронолошка расподела година издавања (вредности метаподатка dcterms:issued²³) у скуповима података објављених на порталу Европеане²⁴ (од 1800. до данас)

Уз све више покренутих пројеката масовне дигитализације и уз много напора који се улажу да се европско културно наслеђе заштити и учини доступним, забрињавајућ је потенцијални негативни утицај који неодговарајући закони о ауторским правима могу имати.

²³ dcterms:issued је метаподатак у Европеанином моделу података (EDM).

²⁴ Европеана прикупља искључиво скупове података (метаподатке), а не и саме дигиталне објекте. (Прим. прев.)

Европске установе су начиниле први покушај скретања пажње на овај проблем кроз *Директиву за дела сирочиће* из 2012. године. Овај правни документ, који су усвојиле земље чланице Европске уније, омогућио је установама културног наслеђа да дела сирочиће учине доступним уколико су испуњени извесни захтеви. Међутим, стриктни услови које установа културног наслеђа мора да поштује да би се ове одредбе употребиле, учинили су овај покушај неуспешним: свега неколико установа културног наслеђа могло је да испуни задате услове, о чему сведочи и мали број оваквих дела, наведених у *бази података дела сирочића*, коју води Канцеларија за интелектуалну својину Европске уније.

Недавно се појавила нова могућност за решавање проблема црне рупе 20. века, а то су неки чланови документа Директива о ауторском праву на јединственом дигиталном тржишту, који се односе на дела за која се сматра да су недоступна на тржишту. Европска унија је 2016. године иницирала поступак ревизије свог закона о ауторском праву, са циљем да га осавремени, али и усклади са режимом ауторског права у Европи. То је била најопсежнија ревизија ауторских права од Директива о усклађивању одређених аспеката ауторског и сродних права у информационом друштву из 2001. године. Након усвајања најновије ревизије 2019. године, све земље чланице морале су да измене своје националне законе да би испуниле циљеве директиве до јуна 2021.

Кроз законодавни поступак, Европеана је, заједно са другим организацијама које представљају сектор културног наслеђа и истраживања, снажно заговарала инклузију смислених изузетака и ограничења ауторског права како би се установама културног наслеђа омогућило да дигитализују дела и учине их доступним онлајн. Овај заговарачки рад у корист изузетака наишао је на извешан отпор у културним индустријама, а као последица тога, коначни текст Директиве мање је амбициозан него што смо очекивали.

Иако одређена забринутост остаје, а све доста зависи од начина на који ће свака земља примењивати Директиву, коначни резултат је још увек обећавајући за сектор културног наслеђа, а позитивни аспекти ће, надамо се, позитивно утицати и на земље које не припадају скупу од 27 чланица Европске уније, као што је Србија. На пример, Директива прописује као обавезно за све земље да имају изузетке или ограничења која омогућавају умножавања дела у сврху заштите. Постоји такође јаснија легислатива у вези са активностима рударења података и текста, које су кључне за истраживаче. Друга веома занимљива одредба је она која у извесној мери приближава закону принцип да дело у јавном домену треба да остане у јавном домену.

Али најбоље вести за сектор културног наслеђа су вероватно одредбе у вези са делима која су недоступна на тржишту: дела која више нису, или никад нису ни била на тржишту. Директива предвиђа да установе култур-

ног наслеђа могу да дигитализују ова дела и учине их онлајн доступним, ослањајући се на колективну лиценцу, а када то није могуће (зато што не постоји колективно тело да додели такву лиценцу), као изузетак, да дозволи и није потребна. Ако је ова одредба разумно примењена и ефикасно коришћена, има потенцијал да у знатној мери ублажи црну рупу 20. века.

ПОДРЖАВАМО ЈЕДНИ ДРУГЕ КРОЗ ЗАЈЕДНИЦЕ

Радимо са људима који се практично баве овом облашћу широм Европе и од њих сазнајемо за многе добре иницијативе, које заузврат утичу на начин како Европеана функционише. То је привилегија коју желимо да поделимо и знамо да ће бити једнако корисна нашим сарадницима у Европи као што је била нама. Зато је једна од наших важних активности да повезујемо људе у сектору културног наслеђа.

То чинимо кроз Асоцијацију Мрежа Европеане,²⁵ „заједницу стручњака који раде у области дигиталног наслеђа, уједињени заједничком мисијом да шире и унапређују приступ европском дигиталном културном наслеђу“, у којој тренутно има четрдесет чланова из Србије.²⁶ Мрежа има шест заједница које окупљају људе око одређених тема: информационе технологије,²⁷ образовање,²⁸ истраживања,²⁹ утицај,³⁰ комуникације³¹ и ауторско право³².

Заједница посвећена ауторском праву окупља практичаре из библиотекарства, архива, музеја и других установа, који су заинтересовани за ауторско право и дигитално културно наслеђе. Заједницу користимо да делимо и дискутујемо о најбољим примерима и праксама, да разговарамо о развоју правног оквира, као и да постављамо питања. То је значајан алат за Европеану за упознавање сектора културног наслеђа, а за сектор да сазна више о приступима у другим земљама. То је такође канал за све који имају шта да кажу у екосистему Европеане.

25 Europeana Network Association – ENA, <https://pro.europeana.eu/network-association>

26 У априлу 2020. ова заједница броји око 2.800 људи из свих области у вези са културним наслеђем. (Прим. прев.)

27 Tech, <https://pro.europeana.eu/network-association/special-interest-groups/europeanatech>

28 Education, <https://pro.europeana.eu/network-association/special-interest-groups/europeana-education>

29 Research, <https://pro.europeana.eu/network-association/special-interest-groups/research-community>

30 Impact, <https://pro.europeana.eu/network-association/special-interest-groups/europeana-impact-community>

31 Communicators, <https://pro.europeana.eu/network-association/special-interest-groups/europeana-communicators-group>

32 Copyright, <https://pro.europeana.eu/network-association/special-interest-groups/europeana-copyright>

Свих шест заједница имају годишње планове рада који постављају циљеве и план активности за читаву годину. Користимо листе е-поште, налоге на друштвеним мрежама и е-билтене да међусобно комуницирамо, организујемо активности унутар радних група и састајемо се једном годишње на Европеана конференцији, која је 2019. године одржана у Лисабону. То је прилика да свака заједница добије простор и организује своје сесије, а учесници су позвани да се повежу са новом публиком, да уче једни од других и покрећу нове пројекте.

Као европска платформа, имамо прилику да подстичемо напредак кроз наше властите стандарде и активности. Али екосистем Европеана је много више од наших збирки: он повезује стручњаке који желе да уче једни од других да би извукли најбоље из свог дигиталног културног наслеђа. Европеана не само да окупља европско културно наслеђе на једном месту, већ и читав сектор културног наслеђа, а ауторско право је један пример како заједно идемо напред.

Ariadna Matas Casadevall

*Europeana Foundation,
The Hague, Netherlands*

Tamara Butigan Vučaj

*National Library of Serbia,
Belgrade*

EUROPEANA THROUGH THE COPYRIGHT LENSE

Summary

Europeana gathers data from cultural heritage institutions from all across Europe to bring it together in a single platform. As a key actor in digital online cultural heritage, it wants to ensure that copyright does not stand in the way of digitising and making collections available to the public. This paper explains the objectives, challenges and approaches taken by the Europeana Foundation as part of the Europeana Initiative when it comes to copyright. Examples of the application of copyright licences have been added to the theoretical overview in order to better illustrate and facilitate the application of Europeana practice in this field.

Keywords: copyright; exceptions and limitations; reuse; digitisation; digital cultural heritage; orphan works; out of commerce works; public domain.

КАКО СУ ПОДАЦИ ПОСТАЛИ БИТНИ? ЖИВЕТИ И НАСТАЈАТИ СА ЛИЧНИМ ПОДАЦИМА

Дебора Луишон

*Центар за истраживање новост и медија,
Факултет уметности и дизајна, Универзитета у Камбери,
Аустралија*

УДК: 165:004.6

Сажетак

Захваљујући употреби дигиталних технологија које прикупљају информације о њиховим телима и свакодневном животу, људи све више постају обележени подацима. Онтолошко-епистемолошке димензије скупова података о људима и њихових односа са људским телима и њима самима тек треба да добију детаљну теоретску основу. Како бих испитала начине на које ови скупови функционишу као делови познавања, сагледавања и чулне перцепције људских тела, у овом раду указујем на кључне погледе оличене у феминистичком материјализму, виталном материјализму и антропологији материјалне културе. Посебно указујем на научна достигнућа која користе органске метафоре и концепте виталности, раста, стварања, артикулације, композиције и декомпозиције. Показујем како се ове метафоре и концепти односе једни према другима и како се међусобно надограђују; како могу да се употребе за разумевање интеракције између људи и њихових дигиталних података. Уверена сам да ови теоријски погледи служе да истакну метеријалне и телесне димензије скупова података о људима док расту и примењују се, артикулишу и инкорпорирају у свакодневном животу.

Кључне речи: дигитални подаци, епистемологија, онтологија, лични подаци, друштвене теорије, социјал-материјализам.

Све већи број технологија бива усмерен на надзор различитих аспеката људског живота и њихово сврставање у дигиталне скупове података. Међуљудски односи и њихова интеракција са технологијама генеришу низове дигитализованих информација о њиховим телима, навикама, склоностима и друштвеним односима. Ове информације се често називају „мали подаци“ због тога што се односе на појединце пре него на веће групе људи. Када се прикупе, мали подаци постају „велики“ (Big data). У контексту свакодневног живота, обимност личних података, који се непрекидно и аутоматски прикупљају, ствара веома велике скупове података о људима, које они досада нису искусили. С њихове тачке гледишта, ови подаци су „велики“ и отварају проблем око тумачења и коришћења, као и око сагласности са тиме како други могу да их користе. Многи од ових података се прате и прикупљају, њима приступају и користе их други субјекти, појединци и организације, често без знања и пристанка власника. Међутим, у појединим случајевима људи могу да виде и користе податке који су настали о њима. Они могу да се одреде да активно прикупљају дигиталне информације о себи, користећи уређаје и софтвере наменски направљене у ту сврху, као што су апликације, платформе и носећи уређаји за самопраћење. Такође, људи понекад могу да имају увид у податке о себи које су прикупили други субјекти, као што су метрике друштвених мрежа, персонални картони запослених, постигнућа у образовном процесу, здравствени подаци итд.

Смисао ових технологија је да обухвате и материјализују постојеће димензије људске телесности стварајуће скупове људи и података. За разлику од претходних форми дигитализованих информација о људском телу, које су често биле ограничене на област медицине и обучене стручњаке, многе нове дигиталне технологије нуде сваком заинтересованом појединцу прилику да забележи, надзире и мери појединости о свом телу. Када се телесни процеси прате путем дигиталних сензора и претварају у дигиталне податке, они постају видљиви на до тада незабележене начине. Телесне одлике које људи иначе нису узимали у обзир као што су број корака које пређу у току дана, обрасци сна, раздаљине и географске локације којима се крећу, њихови мождани таласи, расположења итд. добијају сада врло јасне обресе.

Праксе дигиталног надзора чине да тело представе као складиште података, са специфичним дигиталним сензорима и другим уређајима за надзор специфичних делова тела или телесних функција како би уз њихову помоћ открили и издвојили информације и учинили их корисним (Amoore and Hall, 2009; Berson, 2015; Grinberg, 2017; Lupton, 2016b, 2017a). Тело постаје низ испреплетаних дигитализованих информација које изискују нове начине тумачења сигнала и знакова телесних функција и покрета. У оваквим ситуацијама људи могу да буду суочени са давањем смисла

информацијама, одлучивањем у којој мери су оне валидне или вредне и одлучивањем о томе како да на најбољи начин укључе ове податке у своје животе. На тај начин почињу да боље и детаљније упознају своја тела и да се труде да протумаче ове нове облике информација о себи, тј. да се укључе у давање смисла информацијама (Lupton, 2017b, 2017c).

Онто-епистемолошке димензије ових скупова и њихове везе са људским телима и собом самима тек треба да добију детаљну теоретску основу. Јавља се све већи број наслова под рубриком критичке студије података који испитују и критикују улогу дигиталних података у свакодневном животу и друштвеним установама. Неколико истраживача из ове области је усвојило социоматеријалистички поглед признајући ко-конститутивни однос између људи, дигиталних технологија и података (нпр. Gabrys et al., 2016; Kitchin, 2014; Kitchin and Lauriault, 2014; Ruppert et al., 2017; Tahani, 2016; Tanweer et al., 2016). Међутим, до данас је само мали број њих узео у обзир овај приступ како би се размотрило на који начин људи дају смисао овим подацима (Michael and Lupton, 2016) или се употребиле поставке феминистичког материјализма, виталног материјализма и антропологије материјалне културе. Тврдим да су ова питања и приступи од кључне важности за развој критичких студија података које препознају да подаци о људима могу да се доживе као „велики“ у контексту свакодневног живота, као „лични велики подаци“ пре него обични анонимни, деконтекстуализовани велики скупови података које користе институционални и корпоративни субјекти.

У овом раду настојим да надоградим и проширим своје претходно теоријско и емпиријско истраживање тако што ћу се фокусирати на начин на који људи реагују на сопствене личне податке те како им дају смисао. Тако ћу ове скупове података позиционирати као предмете које људи стварају и користе, укључујући процесе артикулације и импровизације. Како бих то постигла, употребити поједине кључне поставке изражене у феминистичком материјализму, виталном материјализму и антропологији материјалне културе, а посебно оне које користе органске метафоре и концепте. Показаћу како се ове метафоре и концепти односе једни према другима, како се међусобно надограђују те како могу да се употребе за разумевање интеракције између људи и њихових дигиталних података. Иако је овај рад осмишљен тако да првенствено укаже на концептуални развој, ја ћу, како бих илустровала неке од својих тврдњи, навести поједине примере из свог и других емпиријских студија.

ДАВАЊЕ СМИСЛА ПОДАЦИМА И ЖИВОТНИ ПОДАЦИ

Термин „давања смисла подацима“ претходно се користио у различитим контекстима како би се именовао низ феномена и поступака. Због

њихове повезаности са неживим ентитетима попут дигиталних уређаја и софтвера и због тога што се они често посматрају као не-материјални ентитети, дигитални подаци су у дискурсима често де-хуманизовани и де-материјализовани. Они су често индивидуализовани, тако да расправе о томе како људи прикупљају и дају смисао својим подацима може да се сведе на сазнајне моделе или бихејвиоралну психологију. У информационим наукама концепт давања смисла подацима је блиско повезан са информационом писменошћу или писменошћу разумевања података. То се односи на начине на које се људи повезују *са* и уче *од* информације (Frank et al., 2016; Wolff et al., 2016). Овакав поглед првенствено проистиче из литературе из области информатике, истраживања о образовању и информационој писмености, и користи аналогију са писменошћу као способношћу да се чита: тј. разуме и користи текст. На пример, у својој дефиницији Волф и др. (2016: 23) описују вештине познавања података као „способност да се одаберу, прочисте, анализирају, визуализују, критикују и тумаче подаци, као и да се пренесе њихово значење и да се они користе као део стваралачког процеса”.

Пре више од деценије, Канг и Каф (2005) су се односили према „давању смисла подацима” као на део својих предвиђања о убрзано растућем свету дигиталних сензора, као и подацима који се генеришу у онлајн интеракцијама. Како би описали потенцијалне интеракције између дигиталних технологија које могу да се појаве без људске интервенције (односе који се данас често називају Интернетом ствари), они су употребили метафору „дигиталног нервног система накалемљеног на материјални свет” (Kang and Cuff, 2005: 112). Њихов приступ је, стога, усмерен на давање смисла и преношење информација између неживих ентитета, пре него између људи и дигиталних података. „Data sense” је, такође, и назив веб-странице на којој се може видети истраживачки експеримент који води Intel Labs. Они су развили алат помоћу ког људи без знања о програмирању могу личне податке да учине лакшим за манипулисање и анализирање. У њега је, такође, уграђен приступ познавања података (Intel, 2017: 139).

Ови примери давања смисла подацима често се фокусирају на когнитивне или техничке облике тумачења података. Улога позиционираног осећајног субјекта у комуникативним и педагошким активностима, тј. начин на који људи живе са својим подацима, често се игноришу. Упркос томе што се лични подаци све више прикупљају од, на и са људским телом, чини се да комуникација између људских чула и дигиталних сензора који служе да документују тело не привлачи пажњу. Концепт давања смисла подацима, онако како ја покушавам да га развијем, враћа тело у центар пажње, признајући да ми учимо од и путем наших тела. Он укључује преплетеност дигиталних сензора са људским чулима у процесу давања смисла подацима (Lupton 2017b; Lupton et al., 2018). У тим поступцима, тела не само што

сазнају и разумеју (Latimer, 2008), већ и осећају, одговарају и процењују информацију добијену од дигиталних сензора. Стога, давање смисла подацима може да се концептуализује као заједничко успостављање људског и неживог давања смисла подацима.

Претходно сам предложила да један од начина концептуализације сакупљања дигиталних података (који повезује појмове људи-уређаји-софтвер-подаци-простор-време) буде да се они, у метафоричком смислу, сматрају „животним“ (Lupton, 2017b, 2017c, 2018b; Lupton et al., 2018). Када сам први пут развијала концепт животних података, заснивала сам га на социолошким расправама које се односе на непрекидно генерисање, кружење и прекомпоновање дигиталних података путем међусобне онлајн интеракције међу људима и њиховог значаја за социолошка истраживања (Beer, 2013; Burrows, 2013; Savage, 2013). Тежила сам да проширим концепт са специфичним напоменама о утицајима дигиталних података на људска тела и животе, напомињући да овакви подаци поседују друге виталне капацитете зато што се односе на сам људски живот, утичу на прилике и животну окружење и могу да имају повратни утицај на људске животе (тако што обликују активности и концепте телесности и самобитности), као и да стварају економску вредност. Како бих позиционирала ове податке као коеволутивне са њиховим прародитељима (Луптон, 2016а), такође сам, користећи рад Харавеје (Haraway, 2003) о животињама као пратиоцима људи, узела у обзир представу разумевања личних дигиталних података као пратилаца наше врсте. Као што показујем у даљем тексту, концепти и погледи из новијих радова Харавеје, као и они које нуде други феминистички и витал материјалисти и антрополози материјалне културе, продубљују и нуде више детаља о овим тврдњама, а нарочито о оним које укључују виталност, раст, стварање, артикулацију, композицију и декомпозицију.

ЖИВОТНИ КАПАЦИТЕТИ И СКУПОВИ ЉУДИ И НЕЖИВИХ ЕНТИТЕТА

Новији феминистички материјалистички погледи су постали утицајни у социоматеријалистичким истраживањима. У овој области водећи истраживачи су Дона Харавеј и Карен Барад. Оне људе посматрају као скупове људских и неживих актера неодвојиве од окружења у коме се крећу. Харавејева је (Franklin and Haraway, 2017; Haraway 2003, 2008), нпр., у својим новијим радовима објавила да одбацује идеју постхуманог преферирајући да људе позиционира као мешавину испреплетану са другим живим и неживим ентитетима. Барадова, са своје стране, указује на поглед на људе у коме су тела дискурсивна док делују и стога су „твар и значење међусобно артикулисани“ (2007: 152). Она (2003) истиче значај

фокусирања пажње на то како су постављене границе између феномена, увек узимајући у обзир изборе између искључивања и инклузије. Практике приликом успостављања ових разлика (укључујући дискурсивне праксе које ограничавају шта може да се каже) су континуиране и динамичне и представљају део деловања: „Деловање није атрибут, већ је оно текућа реконфигурација света” (Barad, 2003: 818). Барадова (2003), затим, истиче да људи не долазе до спознаје света зато што га посматрају споља. Они то чине због тога што су његов неодвојиви део. Стога, епистемологија и онтологија не могу да буду раздвојене „онто-епистемологија – изучавање пракси сазнања о постојању – највероватније је бољи начин да размишљамо о потребној врсти разумевања” (Barad, 2003: 829). За Барадову (2003) кључно питање је „разумевање начина на који твар добија на важности”.

Становиште са позиција виталног материјализма узима у обзир неке од ових питања, усмеравајући посебну пажњу на животно деловање хуманих и неживих ентитета, укључујући неорганске факторе попут технологије (Bennett, 2004, 2010). Појавна, непредвидива, нелинеарна и динамичка природа материјалистичког деловања је такође истакнута у литератури која се заснива на раду друштвених теоретичара као што су Спиноза, Фуко, Делез, Мерло-Понти, Латур и Бурдје. Ово гледиште, такође, одбацује дуалистички приступ деловања и твари и усредсређује пажњу на начине на који су субјекти нераскидиво повезани док заједнички генеришу виталност (Bennett, 2004, 2010; Coole, 2013). Концепт Бенетове – „моћ предмета” или „интригантна способност неживих ствари да оживе, делују, стварају драматичне и суптилне ефекте” (2004: 351) – важан је у истицању шароликог капацитета деловања скупова људи и неживих ентитета. Моћ предмета представља динамичан проток енергије између скупова и њихових делова. Бенетова тврди да концепт „моћ предмета” апострофира интимност хуманих и неживих ентитета, начине на које су тако блиско испреплетани у тренуцима када се „људско биће и стварност преклапају” (2004: 349). Надаље, она елаборира да моћ предмета није лоцирана у једном специфичном објекту, већ она представља функцију груписања различитих ствари у један скуп, у коме свака ствар делује у свези са другима (укључујући и људе) (Bennett, 2004: 354).

У етнографском и историјском раду двоје антрополога, Тима Инголда и његове сараднице Елизабет Халам, реч је о истраживању материјалне културе које такође доприноси концептима разумевања и учења као деловима отелотворених поступака са живим објектима. Инголд и Халамова су писали о процесима стварања и живота са стварима, истичући улогу креативности, импровизације и учење путем деловања. У својој књизи *Making* (2003) Инголд усредсређује своје етнографске анализе на праксе које се примењују у стварању предмета, као и на начин на који учење представља део ових процеса. Користећи органску метафору раста, Ин-

голд повезује отелотворење и учење. Он тврди да „једини начин на који појединац може да заиста спозна ствари, тј. из самог бића, јесте путем процеса самооткривања. Да бисте спознали ствари треба да срастете са њима и да им дозволите да оне срасту са вама, тако да постану део онога што јесте“ (Ingold, 2013: 1).

Овај метод посматрања превазилази идеју да информација генерише знање или самоспознају. Фокусира се на искуствене праксе и начин на који су се оне развијале и мењале током времена. Учење се посматра као континуирани процес, пре него временски прецизно одређен догађај који обухвата чинове стварања, импровизације и прилагођавање промени. Оно је, такође, дубоко телесно искуство које није лоцирано само у когнитивном. Инголд тврди да када занатлије стварају, оне не раде на стварима, већ са њима. Он такође констатује да је стварање процес саобраћања у коме занатлија тежи да извуче сав потенцијал твари: „У чину стварања занатлија спаја своје сопствене покрете и гестове – у суштини свој сопствени живот – са оним што произилази из материјала са којим ради, спајајући се са и пратећи силе и токове који његов рад доводе до резултата“ (Ingold, 2013: 31).

Инголд (2013) даље сугерише да материјални артефакти никада нису довршени или завршени. Због тога што су отворени за нова значења и употребе, они се увек налазе у процесу постојања нечег другог. Док иду ка новим или другачијим контекстима, артефакти мењају значење иако не увек и облик. Инголд са Халамовом разматра новонастале карактеристике артефаката истичући уједно нове начине на које они могу да буду употребљени и реупотребљени, као и промену до које долази током тог процеса. Као што стварање и учење никада нису завршени, и артефакти „прелазе из једног облика живота у други“ (Ingold and Hallam, 2014: 2). Они истичу да ствари које се развијају не морају обавезно да буду живе, користећи, притом, примере наслага минерала и кристала. Развој је заиста „фундамантално стање бића и ствари у свету које увек превазилази самога себе“ (Ingold and Hallam, 2014: 3).

Антропологија материјалне културе је, у погледу артефаката, уврстила поједине аспекте у вези са њиховим пропадањем и губљењем значаја, као и могућности до којих доводи овај процес. У свом емпиријском истраживању Халамова (2010; 2016) се првенствено усредредила на то како су мртва тела или други људски остаци (као што су кости) приказани и коришћени у контексту музејских анатомских изложби, а и као артефакти за учење. Она је анализирала њихов допринос пољу знања, као и начине на које су ове изложбе креативно постављене. Као што је приметила, анатомске изложбе људских тела „пресецају категорије органског и артефактуалног“ (Hallam, 2016: 8). Како би описала начине на које различити актери теже да дају смисао деловима људских тела са којима раде, она (2010, 2016) користи термин „артикулација“. На пример, артикулација се истовремено односи

на то како кости из специфичног скелета могу да се споје и како могу да се искористе и уврсте унутар низа различитих наратива и друштвених односа, зависно од контекста. Према њеној тврдњи кости су релацијски ентитети. Оне имају различита значења у зависности од историјског, политичког и физичког окружења у коме се налазе, као и од намера људи који раде на томе да им дају смисао: било да су то археолози, биолози, уметници, историчари, сродници или неки други потенцијални актери.

Као што Халамова (2010, 2016) истиче, кости су се користиле на разне начине као украсни, уметнички или верски артефакти. Иако се за људске кости уобичајено сматра да су „мртве“, оне су заправо врло живе, у зависности од њихових променљивих значења и употребе, као и капацитета које поседују да изазову емотивну реакцију и дејство. Оне могу да се смештају у веома различите контексте и могу да добијају различита својства деловања. Тако, нпр., људске кости могу да буду ексхумиране, поново сахрањене, претворене у прах, да добију уметнички карактер или да буду део музејских поставки: чиме би сваки пут добијале нова значења. Материјална својства људских костију могу да омогуће много различитих облика приказа за различите сврхе: жалост, сврху комеморације, политичку, верску, симболичку, историјску, декоративну, уметничку, као и у сврху наслеђа.

Из свих ових истраживања издваја се неколико међусобно повезаних тема. Сва она користе *More-than-human* приступ, према коме се инсистира да је људски чинилац увек отворен и подложен дејству материјалног света, пре него изолован и затворен. Концепт артикулације Халамове указује на деловање којим се људски остаци спајају, на многобројне начине на које ово може да се постигне и на резултирајућу виталност значења и могућности које ови остаци могу да преузму. Инголд и Халамова (2014) истичу како су распад и разлагање нужни део развоја. Из труљења материје ствара се нова, чиме се циклус развоја наставља. Фрост се такође, ослањајући се на витални материјализам, залаже за концепт људи као „биокултуролошких створења“ која се „непрекидно компоују, декомпоују и рекомпоују у одговору на свој ангажман са животним окружењима“ (2016: 149). Ова представа композиције и ре/декомпозиције се заснива на метафори Харавејеве да смо „ми (смо) сви мешавина“ (Franklin and Haraway, 2017), уз коју прикладно истиче динамичку природу ових процеса.

Виталност и потенцијал деловања се овде, такође, могу посматрати као кључ за начине на које људи реагују на природне чиниоце окружења са којима они граде скупове. Према Фросту (2016: 153), „културолошка“ димензија биокултуролошких створења је репрезентативна, политичка и друштвена, али такође и биолошка, временска и просторна. Заједно, ове димензије делују како би компоновале и де/рекомпоновале људе, стварајући услове у којима људи живе, крећу се и развијају (или се, као

што наводи Фрост, „култивишу“). Људи, заузврат стварају и граде своје навике путем континуираног присуства у наведеним димензијама и путем намерног и ненамерног прилагођавања њима. Људима се декомпоновање и рекомпоновање дешава на различите начине и у различитим временским оквирима, од микро нивоа ћелије до макро нивоа кретања тела кроз простор. У вези са људским реаговањем на сопствена окружења постоје ограничења која одређују шта они могу или не могу да ураде и у којим трансформацијама они учествују (Frost, 2016).

Да резимирамо, до сада се у раду заснованом на социоматеријалним погледима разматрају следеће теме:

- приступ који препознаје да су људи и неживи свет испреплетани на хибридне, нестабилне и продуктивне начине;
- значај дистрибутивног деловања и виталних капацитета („моћ ствари“) скупова људи и неживих ентитета;
- тежиште на телесној, осећајној и, иначе, материјалној природи значења сазнања, раста, сагледавања и стварања као дела људског отелотворења;
- променљиво значење артефаката док се они крећу кроз различите скупове, као и рад који је потребан да се ови скупови артикулишу; и
- значај идентификовања и трасирања начина на који су људи и неживи свет помешани, деловање и праксе које су притом укључене и њихови ефекти на људске животе.

Сви ови приступи користе органске метафоре и концепте како би проникли у природу људских и неживих скупова. Ове метафоре и концепти указују на живописну, хибридну и стваралачку природу ових скупова. Они могу да омогуће нове начине за концептуализацију скупова људи и података те начин на који људи уводе ове податке у своја тела и животе. О овоме ће бити речи у наставку.

КАКО СУ ЛИЧНИ ДИГИТАЛНИ ПОДАЦИ ПОСТАЛИ ВАЖНИ?

Концепт скупова људи и података служи да се истакне дистрибутивна и динамичка природа субјективитета и отелотворења, на чему инсистирају социоматеријалистички приступи. У том смислу, скупови људи и података стварају онто-епистемолошки проблем. Овај проблем се своди на захтев да људи интерпретирају које аспекте о њима самима издвајају ови скупови. Подаци и људи могу да уче једни од других, као и да паралелно еволуирају. Међутим, људи могу да дођу у ситуацију да се запитају у ком обиму њихови подаци говоре о њима и у ком обиму су они различити од

осталих елемената отелотворења и самобитности. Давање смисла личним подацима захтева да се развију поступци помоћу којих може да се управља животним подацима и да се они тумаче како би се учинили корисним и препознатљивим.

Sine qua non дигиталних уређаја и софтвера осмишљених за прикупљање личних података о њиховим корисницима је стварање разумљивих информација за њихове кориснике, које треба да буду препознатљиве истовремено док генеришу знање о њиховим корисницима. Са социоматеријалистичког аспекта подаци о људима и сами људи су увек део једни других и појављују се заједно. Као што на исти начин може да се каже да аутори и књиге пишу једни друге (Barad, 2007: x), исто тако може да се закључи и да људи и њихови подаци стварају једни друге. Идеја да скупови личних податка коеволуирају са људском врстом и да представљају врсту њених пратилаца такође потврђује претходно наведено (Lupton, 2016a). Инголдово теоретисање о постанку, развоју и учењу може врло успешно да се инкорпорира у метафори скупова животних података. Идеје о животности ствари преузетих од Бенетове могу да дају допринос концепту животних података и њиховом деловању на људско отелотворење.

Поимање Барадове о материји и њеном значају усмерава нас да размишљамо о дигиталним подацима као о облику материје те да своју пажњу уперимо на начине на које оне утичу на наше животе. Вредновање личних података за људске животе и начине на које оно даје смисао подацима укључује комплексне интеракције између отелотвореног чулног сазнања и информације коју генеришу дигитални уређаји и онлајн интеракције. Сазнавање је, као што Барадова (2003) наводи, када једно тело себе учини разумљивим за друго тело. Ови скупови људи и података су конфигурисани унутар ширих мрежа и окружења, која су пак узајамно артикулисана и успостављена. Људи могу да доносе одлуке на основу константно променљивих избора који су им на располагању. Они се свode на речи које користе како би описали феномене, као и на конкретне праксе у које се упуштају како би генерисали феномене или ушли у интеракцију са њима. Вредновање личних података за људске животе и начине на које оно даје смисао подацима укључује комплексне интеракције између отелотвореног чулног сазнања и информације коју генеришу дигитални уређаји и онлајн интеракције. Сазнавање је, као што Барадова (2003) наводи, када једно тело себе учини разумљивим за друго тело. Ови скупови људи и података су конфигурисани унутар ширих мрежа и окружења, која су пак узајамно артикулисана и успостављена. Људи могу да доносе одлуке о речима које користе како би описима феномена и конкретних пракси генерисали феномене или били у интеракцији са њима на основу константно променљивих расположивих избора.

Расправа Халамове о својствима људских костију може да понуди доста тога онтологији дигиталних података о људима. Као и људске кости, дигитални подаци једино имају смисла у контекстима у којима су лоцирани. Као и људске кости, они имају неограничени капацитет за добијање новог значења. Управо се на овој виталности често заснивају тврдње оних ентузијаста који прате активности свог тела, у смислу њене импутиране моћи да мења и унапређује људска тела и животе (Lupton 2016b). Ипак, виталност података о људима такође представља велики изазов за људе, да се развијају и уче са њима. Оруђа која се користе да се дигитални подаци дигитално генеришу и материјализују нужно су редуцирајући и нормативни, као и генеративни. Уколико се употреби метафора о животним подацима, можемо да почнемо да размишљамо о концептуализацији онога шта се догађа када се ови подаци не покажу корисним, информишућим или на неки други начин употребљивим за људе који су у интеракцији са њима. Подаци су неко време замрзнути чекајући да буду препознати (Lupton, 2017b). Како би описала деловање и настанак материје Барадова (2003: 828) користи алтернативни термин „спајање дејства”. Уколико они остану инертни (уколико нису оживљени будућим кретањем и употребом), постаје занимљиво да се испита узрок. Лични подаци могу да имају активне способности које обликују људске телесне одговоре и поступке, њихов осећај сопства, као и њихове односе са другим људима и стварима. Другим речима, они поседују „моћ предмета” о којима говори Бенетова (Lupton 2018a).

Потенцијал дигиталних података да декомпонују (као да и по могућству рекомпонују) такође захтева осврт у контексту животних података и давања смисла подацима. „Размишљања разбијеног света” (Houston et al., 2016; Jackson and Kang, 2014) усмеравају пажњу на урођену нестабилност дигиталних технологија и инфраструктура и на резултирајућу потребу за континуираним поправкама. Термини „деградација” и „пропадање” су употребљени како би се описали ови процеси који инсистирају на непрекидном поправљању, импровизацији и поновном откривању. Све ово на неки начин представља чин репарације који заузврат може да креира нове могућности за употребу. Литература о размишљању сломљеног света више је тежила да се фокусира на дигиталне инфраструктуре и уређаје, пре него на саме дигиталне податке (Tanweer et al., 2016). Промишљање ове представе пропадања и декомпозиције социотехничких објеката те увођење нових перспектива из феминистичког виталног материјализма и антропологије материјалне културе пружа нове начине за концептуализацију личних података. У том смислу уочљиво је сазвучје са идејом Харавејеве о људима као мешавини, Фростовим концептима компоновања и рекомпоновања/декомпоновања скупова људи и неживих ентитета, као и радова Инголдове и Халамове о стварању и развоју.

Допринос Инголдове и Халамове стварању и артикулацији ставља акценат на значај поступака и материјала са којима занатлије обављају своју делатност док имају осећај да „раде нешто добро“. Стварање и артикулација материјала на начине који стварају добар осећај (или који стварају афективне и чулне судове о томе шта се ради) укључују отелотворено учење и деловање. Поређење са потенцијалом људских костију за значење и добијање нове сврхе је у овом случају пригодно. Као што Халамова (2010) истиче, далеко од тога да кости, једном сахрањене, постају инертне и неважне. Оне могу да буду ексхумиране и употребљене у многе различите сврхе. Кад је реч о људским костима, процеси стварања њиховог значаја могу да се прекину, да се разбију, наруше или изгубе. Дакле, ова стања пропадања или мртвила не морају да буду вечита. И лични дигитални подаци с почетка не морају да буду корисни, али то могу да постану касније. Попут костију, они могу да се артикулишу са другим подацима и да се, том приликом, увећа њихова вредност. У глобалној економији дигиталних података дошло је до увећања економске или истраживачке вредности удруживања различитих скупова података о појединцима како би се створили њихови детаљни профили. Уколико бисмо усвојили метафору Харавејеве о мешавини, чак и када би дигитални подаци или кости нестали, они још увек поседују могући витални потенцијал да изграде нове скупове. Дигитални подаци могу да се „очисте“ и тиме учине кориснијим или вреднијим, или могу да се рекомпонују са другим скуповима података, изнова генеришући ново значење. Исто тако могу да достигну тачку у којој је декомпоновање толико напредно да није могуће да се обави поправка или рекомпоновање.

Као и кости, наши лични дигитални подаци су реликвијари наше хуманости, сведочанство наших проживљених искустава и јединственог идентитета. Ови подаци су материјализација сопства те подједнако представљају елементе бића и изискују пажљив рад како би се генерисале вредности за оне који их стварају. Они поседују биолошку вредност попут делова тела, ћелија и ткива (Lupton, 2016b). Другим речима, лични подаци могу да се виде као нова врста људских остатака оних који су потенцијално отворени за мноштво реконфигурација и новог смисла, што све, за разнолик распон учесника, води ка различитим вредностима. Попут људских остатака, и они могу да изгубе своју снагу и разноликост, свој потенцијал да утичу и да се на њих утиче.

СТВАРАЊЕ И РАД СА ПОДАЦИМА

Ова теоретска истраживања доводе до низа кључних питања као што су: Које материјализације података се сматрају истинитим и информативним? Које то нису? Који аспекти тела/сопства су у потпуности изостављени

у дигитализованим поступцима и знањима? Која су својства суочавања са подацима која податке чине вредним или бескорисним? Које су просторне, чулне и афективне димензије и исходи ових сусрета? На који начин ови подаци постају битни или небитни?

Моје емпиријско истраживање самопраћења као скупа појавних отелотворених и уклопљених поступака је открило да су генерисани подаци били артефакти и телесног знања и емоција, произведени, на сличан начин, путем прецизног рада. Учесници у овом истраживању су прикупљање и анализу података о својим телима често описивали као стварање потенцијала за деловање окарактерисаног могућношћу да доведе до промена. Ови подаци могу да их мотивишу, охрабре да своја тела још више покрену, појачају напоре који воде ка губитку тежине или саморегулисању хроничних стања. Уколико подаци показују да људи постижу циљеве које су сами себи поставили, добро здравље или висок ниво физичке спреме, „бројеви“ могу да их орасположе. Позитивна осећања могу да се генеришу зујалицама, светлећим и сликовним сигнаlima и другим нотификацијама које нам саопштавају да је циљ постигнут. Са друге стране, међутим, биометријски подаци могу да имају деморалишући ефекат, да изазову разочарање, фрустрацију, осећај кривице и гнев. Нотификације могу да се доживе као иритирајуће или нападне и да произведу неразумне захтеве (видети Lupton, 2018a, 2018b; Lupton and Maslen, 2018; Lupton et al., 2018; Sumartojo et al., 2016).

Ова мерења нам пружају ипак само ограничену количину информација о нашим телима. Баш као што људска кост сама по себи нема никакво значење, и дигитални подаци сами по себи не значе ништа. Они једино имају смисла унутар контекста у коме људи одлуче да прикупе своје податке и у друштвеним везама и очекивањима, местима и просторима у којима се прикупљање обавља. Подаци о људима су артикулисани као део давања смисла, баш као што је и случај са људским костима. Посао стварања и рада са подацима укључује људе који препознају резонанце и њихове разлике у облику података, што, у суштини, представља материјализацију података. Артикулисање нечијих личних података је ствар повезивања мерења са проживљеним чулним искуствима нечијег тела и осталих важних елемената приликом давања смисла подацима. Артикулација је, стога, облик везе повезивања различитих делова информација како би се створио скуп, али је посао артикулације нужно и обавезно контекстуалан. Избори у вези са артикулацијом су засновани на контексту где су светови у којима се артикулисани скупови података крећу тако контекстуализовани да своје значење црпу из ових контекста и истовремено им доприносе.

Искусне особе које се самопрате то знају, јер се труде да овим подацима дају смисао и да их укључе у свој живот. Они схватају да морају да импровизују и да подацима обезбеде контекст јер је, у супротном,

информација бесмислена. Они нису пасивни чекајући да машине прикупе податке који би касније били примењени на смислени начин; ови самопратиоци су активни и непрекидно укључени у процес давања смисла. Док поједини елементи самопраћења могу да буду аутоматизовани, оно што никада не може да се препусти машинама је процес учења из нечијих података и њихово укључивање у нечију свакодевицу, поступке и манифестације идентитета. Када људи анализирају своје податке, они их активно повезују са контекстима у којима су генерисани. Људи узимају у обзир аспекте као што су доба дана, време, како се њихова тела осећају, да ли им недостаје сан, да ли су гласни или су под стресом, да ли су превише попили претходно вече, место и простор где су боравили или се кретали када је информација генерисана.

Тако, на пример, у нашој студији самопратилаца бициклиста, употребом дигиталног мониторинга њихових тела или њихових бицикала (Lupton et al., 2018; Pink et al., 2017b; Sumartojo et al., 2016), открили смо да су бициклисти, анализирајући податке о својим вожњама, узимали у обзир факторе као што су временски услови (укључујући колико је током вожње било топло или ветровито), услови у саобраћају, понашање осталих учесника у саобраћају, затим да ли су санирали повреду или имали прехладу те колико је прецизан био GPS систем у областима кроз које су пролазили. Сваки процес анализе њихових података укључивао је осврт на неке од ових фактора у тренуцима када су људи одлучивали колико су вредна, важна и прецизна ова мерења или остале материјализације података које су бележили њихови уређаји или апликације. Понекад су подаци карактерисани као бескорисни, због тога што нису успели да прибележе прецизну локацију корисника или се нису, на одговарајући начин, синхронизовали са апликацијом или платформом или пак зато што уређај није био у могућности да забележи и узме у обзир колико је корисник био уморан због лошег сна претходне ноћи. У другим случајевима подаци су сматрани као корисни и употребљиви на основу фактора као што су корисникова претходна искуства у вожњи и прикупљени подаци током претходних вожњи, као и колико добро су се подаци слагали са телесним осећајима и сећањима у току вожње.

Истраживачи који се занимају за педагошке димензије личних података су такође почели да примећују како су реакције људи на сопствене личне податке увек смештене, отелотворене и створене на њиховим претходним искуствима и знањима. У својој студији која је укључивала аутоетнографију и етнографије самопратилаца, Форс и Пинк (2017) су се, на пример, усредсредиле на то како људи уче са својим подацима, укључујући и начине на које подаци доприносе успостављању рутине у осећању и познавању тела. Њихово истраживање је открило да постоји тенденција да се подаци настали самопраћењем схвате у односу на оно што људи већ знају и

осећају у вези са сопственим телима. Форс и Пинк су приметиле да људи који уважавају личне дигиталне податке често користе судове о томе шта је добро. Ови судови су комплексни и динамични, засновани на личним историјама, али такође и у будућем личном. И у овом случају су наглашени материјални, чулни и друштвени контексти у којима подаци могу да имају смисао или га изгубе.

ДИФРАКТИВНА АНАЛИЗА И НАСТАЈАЊЕ СА ПОДАЦИМА

Средиште научног рада Барадове су ефекти различитости. Барадова (2007) се критички односи према „рефлексивним поступцима“ као начину истраживања, јер овај приступ покушава да времену и простору одреди специфично разумевање. Рефлексивни поступци укључују идентификацију материјализације онога што се претпоставља да постоји. Насупрот томе, оно што Барадова назива „дифрактивном анализом“ чини да се идентификују разлике и алтернативни начини битисања и деловања, укључујући и настанак разлика, као и одабир онога што се одбацује из одлука о томе шта је значајно. Са овог становишта, оно што се рачуна као „истина“ је увек случајно, контекстуално и пројавно. Анализа је усмерена ка идентификацији ових избора и могућностима које они носе или блокирају. Ово може да укључи усмеравање пажње на то како људи и неживи ентитети диференцирају себе од других феномена. Интеракција са личним подацима може да се посматра као један модалитет овакве диференцијације. Дигиталне направе и софтвери који се користе за самопраћење, у суштини, раде на диференцијацији појединих аспеката отелотворених поступака и својстава од других, користећи прецизно одређене модалитете мерења који теже да квантификују ове поступке и својства и учине их видљивијим од осталих телесних атрибута.

Ленц Тагучи (2012: 265) се ослонила на рад Барадове како би размотрила на које се начине односи према сопственим истраживачким подацима. Тагучијева истиче да истраживачки подаци не „говоре за себе“ (2012: 270). Истраживачи морају да се потруде како би ове податке претворили у целовите наративе, који су увек нужно парцијални и селективни. Усвајањем дифрактивног приступа, Тагучијева се према истраживању односи као „настајању са подацима“ које укључује „транстелесне интеракције“ у којима истраживач постаје осетљив на различите отелотворене начине, при чему врши интеракцију са сопственим подацима и даје им смисао (такође видети Hultman and Lenz Taguchi, 2010). Ленц Тагучи разматра на који начин дифрактивна анализа укључује истраживача који је у интеракцији са транстелесним, притом признајући да су истраживачки подаци нераскидиво испреплетани са истраживањем/истраживачем. Она износи да: „Када дифрактивно читам, ја желим да читам са подацима, схватајући их

као конститутивну силу, радећи са њима и у зависности од мене саме у случају када их читам ... Овде се ради о откривању реалности која већ постоји између мноштва реалности које су се већ догодиле у оквиру једног догађаја” (Lenz Taguchi, 2012: 274–275, истиче у оригиналу). Овај процес подразумева да подаци постану разумљиви и спознајни: организујући их и уређујући их на посебан начин, понекад укључујући афективне одговоре на живост података која се не може лако описати. Истраживачева претходна отелотворена и афективна искуства утичу на њене одлуке о томе које податке да изабере и како да конфигурише њихове наративе тако да они имају смисла за њу и њене читаоце.

Док Ленц Тагучи разматра свој приступ дифрактивне анализе података истраживања, исто становиште може да се усвоји како би се разумео начин на који људи имају интеракцију са прикупљеним личним подацима или самостално, када је податке прикупио неко други. Овај дифрактивни процес је, рекла бих, оно што многи људи чине када улазе у интеракцију са сопственим личним подацима и том приликом им дају смисао. Заиста, потврђивање „конститутивне снаге” њихових података је разлог због кога се људи одлучују да започну са дигиталним самопраћењем и због кога настављају да то чине и даље. Они препознају да им ови скупови података о људима пружају нова сазнања о сопственим телима, навикама и поступцима, сазнања која, заузврат, доводе до нових облика отелотворења. Овде имамо случај да подаци и људи узајамно утичу једни на друге — подаци утичу на људе, а људи, који ове податке стварају и користе, утичу на податке.

Дифрактивна анализа усмерава пажњу на догађаје и међусобне сусрете људи и неживих ентитета који доводе до преображаја. Људи који имају интеракцију са сопственим личним подацима често усвајају дифрактивни приступ у процесу давања смисла подацима. Ово омогућава њихов лични труд у генерисању података које анализирају. Подаци су смислени због тога што су намењени њима и њихови су. У случају материјализације података особа која је у интеракцији са својим подацима је извођач (Hultman and Lenz Taguchi, 2010: 537), баш као што је раније била активна у заједничком креирању података са уређајима који су употребљавани у ту сврху.

Наше истраживање са људима који су активни у самопраћењу открило је да је овакав поглед на личне податке често изражен када се објашњава разлог за прикупљање ових податка о себи, затим њихов значај, другим речима, онда када су подаци „постали битни” (Lupton, 2017c; Lupton et al., 2018; Lupton and Smith, 2018; Pink et al., 2017b; Sumartojo et al., 2016). Посебно када људи постају свесни неправилности и прекида у давању смисла подацима, они заузимају становиште које је више дифрактивно. Тада почињу да врше артикулацију и давање смисла својим подацима и да идентификују у чему је проблем или због чега им ови подаци не помажу на

очекивани начин. Они, такође, могу да увиде да њихове праксе и давање смисла подацима доводе до тачке у којој могу да сагледају алтернативне вредности и употребе тих података или друге начине да их прикупљају, можда и алтернативне изворе информација који им више одговарају и који им доносе пријатније осећаје. У овом процесу може бити важно ангажовање чула, изузев чула вида (Hultman and Lenz Taguchi, 2010; Lupton, 2018a; Lupton and Maslen, 2018; Pink et al., 2017a; Sumartojo et al., 2016).

У свом истраживању које се бавило испитивањем суочавања људи са подацима о својим телима које су прикупиле медицинске биометријске машине, Гарднер и Џенкинс (2016) су истакле афективан рад који је део давања смисла овим подацима. Оне су направиле видео записе интервјуисаних учесника у тренуцима док су носили уређаје који су бележили срчани пулс и фреквенцију можданих таласа са намером да идентификују начине на које људи реагују на податке прикупљене о њима. Гарднер и Џенкинс су у оквиру свог пројекта учеснике подстрекивале да експериментишу са уређајима, да их испровоцирају, као и да то учине и са подацима који су том приликом прикупљени. Тиме су учесници били у могућности да интервенишу као и да оповргну дотадашње спознаје о својим телима које су подаци наводно довели у питање, пре него да их, једноставно, прихвате здраво за готово. Овакво разноврсно експериментисање је учесницима помогло да „ре-отелотворе“ визуализације својих биометријских података. Они су научили како да манипулишу са подацима, као и да их мењају тако што ће управљати телима на други начин. Да би увећали податке, позивали су се на афективна искуства, уобличавајући наративе у које подаци могу да се уврсте и учине разумљивим. Приликом ове интеракције учесници су научили да нису били пасивни актери: они су могли да измене податке.

Ова емпиријска истраживања су истакла динамичку природу не само хуманог света скупова људи и њихових података. Она истичу чулне и отелотворене димензије начина на који људи и технологије заједно стварају и обрађују податке. Као извођачи, појединци активно делују својим телима и умовима док „настају са подацима“ (Hultman and Lenz Taguchi, 2010: 538). Ово су облици животне имагинације и тумачења у којима сазнавање и битисање не могу бити одвојени (Barad, 2003).

КУДА ДАЉЕ?

У овом чланку дошла сам до закључка да су лични подаци, као и други облици посредног представљања тела и сопства динамички скупови људи и неживих ентитета који су непрекидно предмет промене. Тежила сам да истакнем поглед на личне дигиталне податке који предлажу нове метафоре и концепте, другачије од архетипских. Овај поглед на личне дигиталне

податке о људским телима нуди различит начин размишљања о процесу стварања и давања значења овим информацијама и активним способностима скупова личних дигиталних података. Они не представљају одвојене ентитете у односу на људска тела и сопства, већ радије представљају материјализације и екстензије, алтернативне начине спознаје и деловања тела и сопства.

Начини размишљања о давању смисла подацима могу да се прошире у продуктивном смислу путем признавања да скупови дигиталних података поседују „моћ предмета” као и усмеравања пажње на процесе раста, стварања, сазнања, преображаја, компоновања/декомпоновања/рекомпоновања, артикулације и инкорпорирања које захтева рад на давању смисла подацима. Ово је нови речник који је добрано одмакао од идеја „информационе писмености”, у великој мери употребљаване у литератури о давању смисла у информатици. У ширем смислу, увођење органских/отелотворених метафора и концепата у дискурс о дигиталним подацима доводи до снажнијег указивања на неупадљиве аспекте *more-than-human* светова, као и на нове начине у којима су дигиталне технологије и подаци које оне прикупљају део људског отелотворења и сопства.

На основу ових концепата можемо да почнемо да размишљамо о начинима на који се ови гранични артефакти на релацији људи и неживих ентитета мењају током времена, као и на друштвене односе и материјалне контексте у којима су они генерисани и у којима постају објекти давања смисла. Можемо да размотримо како људи стварају и преобликују ове дигиталне податке, а како ови подаци стварају и преобликују људе, где су у томе подударности и сучељавања и како се она спроводе. Базирајући се на раду Барадове (2014), можемо да почнемо са истраживањем начина на која су ова саобраћања нужно предмет прекида, затим и избора о томе који се подаци узимају за важне или драгоцене, а који се занемарују и сматрају безвредним. Живети са подацима је модалитет битисања и настајања. Ови подаци нису уписани у телима: они делују са телима и кроз њих.

Поред употребе предложених становишта у циљу разумевања давања смисла подацима, постоји и потенцијал деловања попут критичког и политичког деловања. Давање смисла подацима може да води ка ономе што је описано као „активизам података” (Milan and Velden, 2016), приступ који тежи да открије начине на које се лични подаци људи користе како би се обавио надзор над њима без њиховог знања и пристанка, нарушила њихова приватност, великим корпорацијама створио профит или ограничиле њихове животне прилике (Andrejevic et al., 2015; Brunton and Nissenbaum, 2011; Kennedy and Moss, 2015; Zuboff, 2015). Примена виталног материјализма Бенетове и Кулове на питања из сфере политичког деловања истиче етичке сензибилитете који могу да буду генерисани са великом пажњом усредсређеном на способности деловања неживих ен-

титета. Ово укључује идентификовање „токова кроз које тече материја” (Coole, 2013: 463), укључујући и њихове друштвене структуралне и политичке димензије, као и физичку доступност технологија.

И Бенетова и Кулова идентификују политичке могућности оваквог погледа за критиковање начина на који производња и потрошња штете природној средини, као и повезаних проблема попут глобалног загревања и бриге за храну и воду. Бенетова (2004: 349) разматра важност неговања „пријемчивости на моћ предмета” и одговарајућу свест за њен утицај на екологију те импликације за одрживост животне средине. Кулова (2013: 465) такође истиче важност за овакав пројекат тако што посвећује пажњу „конкретним студијама свакодневног нагонског искуства које даје реалну материјалну тежину ономе што иначе остаје предмет апстрактног разматрања”. Потом наставља у правцу нових истраживања која идентификују разложене и калибрисане димензије људског ткива и начине на које се оне користе да генеришу знање о људима које може да се искористи на продуктивне или дисциплиноване начине доводећи до различитих врста могућности активног деловања. Овај приступ, према њеној тврдњи, представља облик биополитике која тежи да разуме деловање моћи у, кроз и са људским телима.

Док ни Колова ни Бенетова директно не спомињу дигиталне податке о људским телима, јасно је да је то примарни потенцијални објект пажње за даљи рад на ову тему. У развијању затворених студија о свакодневним искуствима у стварању, раду и животу са дигиталним подацима, анализа заснована на социоматеријалним погледима из радова научника које сам поменула, служи да се истакну материјалне димензије скупова људских података док се они стварају, расту, примењују, артикулишу и инкорпорирају, као и да се нагласи испреплетана природа онога што је познато, познавалаца и познавања. Оваква анализа може да уврсти и рефлексивну анализу фокусирану на распрострањене прећутне норме, претпоставке и дискурсе који подржавају праксе, као и дифрактивну анализу која усмерава пажњу на оно различито или резистентно, као и да идентификује нове или алтернативне могућности. Оба приступа могу да доведу до бољег разумевања како и у којим контекстима подаци могу да добију важност и значај у животима људи; као и да изгубе своју виталност, вредност и потенцијал за вршење промена.

ИЗЈАВА О СУКОБУ ИНТЕРЕСА

Аутор(и) изјављује да не постоји сукоб интереса у вези са истраживањем, ауторством и/или објављивањем овог чланка.

ФИНАНСИРАЊЕ

Аутор(и) нису добили никакву финансијску подршку за истраживање, ауторство и/или објављивање овог чланка.

С енглеској превела Тања Тасић

ORCID ID

Deborah Lupton <http://orcid.org/0000-0003-2658-4430>

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Amoore L and Hall A (2009) Taking people apart: Digitised dissection and the body at the border. *Environment and Planning D: Society and Space* 27: 444–464.
2. Andrejevic M, Hearn A and Kennedy H (2015) Cultural studies of data mining: Introduction. *European Journal of Cultural Studies* 18: 379–394.
3. Barad K (2003) Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. *Signs* 28:801–831.
4. Barad K (2007) *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.
5. Barad K (2014) Diffracting diffraction: Cutting togetherapart. *Parallax* 20: 168–187.
6. Beer D (2013) *Popular Culture and New Media: The Politics of Circulation*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
7. Beer D and Burrows R (2013) Popular culture, digital archives and the new social life of data. *Theory, Culture & Society* 30: 47–71.
8. Bennett J (2004) The force of things: Steps toward an ecology of matter. *Political Theory* 32: 347–372.
9. Bennett J (2010) A vitalist stopover on the way to a new materialism. In: Coole D and Frost S (eds) *New Materialisms: Ontology, Agency and Politics*. Durham, NC: Duke University Press, pp. 47–69.
10. Berson J (2015) *Computable Bodies: Instrumented Life and the Human Somatic Niche*. London: Bloomsbury.
11. Brunton F and Nissenbaum H (2011) Vernacular resistance to data collection and analysis: A political theory of obfuscation. *First Monday*, 16. Available at: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/3493> (accessed 18 September 2017).
12. Coole D (2013) Agentic capacities and capacious historical materialism: Thinking with new materialisms in the political sciences. *Millennium* 41: 451–469.
13. Fors V and Pink S (2017) Pedagogy as possibility: Health interventions as digital openness. *Social Sciences*, 6; <http://www.mdpi.com/2076-0760/6/2/59/htm> (accessed 1 March 2018).

14. Frank M, Walker J, Attard J, et al. (2016) Data literacy – What is it and how can we make it happen? *The Journal of Community Informatics*, 12; <http://www.ci-journal.net/index.php/ciej/article/view/1347> (accessed 12 September 2017).
15. Franklin S and Haraway D (2017) Staying with the manifesto: An interview with Donna Haraway. *Theory, Culture & Society* 34: 49–63.
16. Frost S (2016) Biocultural Creatures: Toward a New Theory of the Human. Durham: Duke University Press.
17. Gabrys J, Pritchard H and Barratt B (2016) Just good enough data: Figuring data citizenship through air pollution sensing and data stories. *Big Data & Society*, 3; <https://doi.org/10.1177/2053951716679677> (accessed 12 September 2017).
18. Gardner P and Jenkins B (2016) Bodily intra-actions with biometric devices. *Body & Society* 22: 3–30.
19. Grinberg Y (2017) The Emperor's new data clothes: Implications of 'nudity' as a racialized and gendered metaphor in discourse on personal digital data. In: Daniels J, Gregory K and Cottom TM (eds) *Digital Sociologies*. Bristol: Policy Press, pp. 421–433.
20. Hallam E (2010) Articulating bones: An epilogue. *Journal of Material Culture* 15: 465–492.
21. Hallam E (2016) *Anatomy Museum: Death and the Body Displayed*. London: Reaktion Books.
22. Haraway D (2003) *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago, IL: Prickly Paradigm.
23. Haraway D (2008) *When Species Meet*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
24. Houston L, Jackson SJ, Rosner DK, et al. (2016) Values in repair. *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '16)*, San Jose, 7–12 May 2016, pp. 1403–1414. ACM.
25. Hultman K and Lenz Taguchi H (2010) Challenging anthropocentric analysis of visual data: A relational materialist methodological approach to educational research. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 23: 525–542.
26. Ingold T (2013) *Making: Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*. London: Routledge.
27. Ingold T and Hallam E (2014) Making and growing: An introduction. In: Ingold T and Hallam E (eds) *Making and Growing: Anthropological*

- Studies of Organisms and Artefacts*. London: Routledge, pp. 1–24.
28. Intel (2017) *Data Sense*. Available at: <https://makesenseofdata.com/> (accessed 12 September 2017).
 29. Jackson SJ and Kang L (2014) Breakdown, obsolescence and reuse: HCI and the art of repair. In: *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems*, Toronto, 26 April–6 May 2014, pp. 449–458. ACM.
 30. Kang J and Cuff D (2005) Pervasive computing: Embedding the public sphere. *Washington and Lee Law Review* 62: 93.
 31. Kennedy H and Moss G (2015) Known or knowing publics? Social media data mining and the question of public agency. *Big Data & Society* 2; <http://bds.sagepub.com/content/2/2/2053951715611145.abstract> (accessed 12 September 2017).
 32. Kitchin R (2014) Big Data, new epistemologies and paradigm shifts. *Big Data & Society* 1; <http://bds.sagepub.com/content/1/1/2053951714528481.abstract> (accessed 12 September 2017).
 33. Kitchin R and Lauriault T (2014) Towards critical data studies: Charting and unpacking data assemblages and their work. *Social Science Research Network*; http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id%42474112 (accessed 18 September 2017).
 34. Latimer J (2008) Introduction: Body, knowledge, worlds. *The Sociological Review* 56: 1–22.
 35. Lenz Taguchi H (2012) A diffractive and Deleuzian approach to analysing interview data. *Feminist Theory* 13: 265–281.
 36. Lupton D (2016a) Digital companion species and eating data: Implications for theorising digital data–human assemblages. *Big Data & Society* 3; <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2053951715619947> (accessed 20 October 2017).
 37. Lupton D (2016b) *The Quantified Self: A Sociology of Self-Tracking*. Cambridge: Polity Press.
 38. Lupton D (2017a) Digital bodies. In: Andrews D, Silk M and Thorpe H (eds) *Routledge Handbook of Physical Cultural Studies*. London: Routledge, pp. 200–208.
 39. Lupton D (2017b) Feeling your data: Touch and making sense of personal digital data. *New Media & Society* 19: 1599–1614.

40. Lupton D (2017c) Personal data practices in the age of lively data. In: Daniels J, Gregory K and McMillan Cottom T (eds) *Digital Sociologies*. Bristol: Policy Press, pp. 339–354.
41. Lupton D (2018a) 'I just want it to be done, done, done!' Food tracking apps, affects, and agential capacities. *Multimodal Technologies and Interaction* 2; <http://www.mdpi.com/2414-4088/2/2/29/htm> (accessed 22 June 2018).
42. Lupton D (2018b) Lively data, social fitness and biovalue: The intersections of health self-tracking and social media. In: Burgess J, Marwick A and Poell T (eds) *The Sage Handbook of Social Media*. London: Sage, pp. 562–578.
43. Lupton D and Maslen S (2018) The more-than-human sensorium: Sensory engagements with digital self-tracking technologies. *The Senses and Society*. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3170701>.
44. Lupton D, Pink S, LaBond CH, et al. (2018) Personal data contexts, data sense and self-tracking cycling. *International Journal of Communication* 12; <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/5925/2268> (accessed 5 June 2018).
45. Lupton D and Smith GJD (2018) 'A much better person': The agential capacities of self-tracking practices. In: Ajana B (ed.) *Metric Culture: Ontologies of Self-Tracking Practices*. London: Emerald Publishing, pp. 57–75.
46. Michael M and Lupton D (2016) Toward a manifesto for the 'public understanding of big data'. *Public Understanding of Science* 25: 104–116.
47. Milan S and Velden Lvd (2016) The alternative epistemologies of data activism. *Digital Culture & Society* 2: 57–74.
48. Pink S, Fors V and Berg M (2017a) Sensory, digital and visual methodologies. In: Silk M, Andrews D and Thorpe H (eds) *Routledge Handbook of Physical Cultural Studies*. London: Routledge, pp. 528–536.
49. Pink S, Sumartojo S, Lupton D, et al. (2017b) Mundane data: The routines, contingencies and accomplishments of digital living. *Big Data & Society*, 4; <http://dx.doi.org/10.1177/2053951717700924> (accessed 18 June 2018).
50. Ruppert E, Isin E and Bigo D (2017) Data politics. *Big Data & Society*, 4; <https://doi.org/10.1177/2053951717717749> (accessed 12

September 2017).

51. Savage M (2013) The "social life of methods": A critical introduction. *Theory, Culture & Society* 30: 3–21.
52. Sumartojo S, Pink S, Lupton D, et al. (2016) The affective intensities of datafied space. *Emotion, Space and Society* 21: 33–40.
53. Tahani N (2016) Blind regards: Troubling data and their sentinels. *Big Data & Society*, 3; <https://doi.org/10.1177/2053951716666301> (accessed 28 September 2017).
54. Tanweer A, Fiore-Gartland B and Aragon C (2016) Impediment to insight to innovation: Understanding data assemblages through the breakdown–repair process. *Information, Communication & Society* 19: 736–752.
55. Wolff A, Gooch D, Cavero Montaner JJ, et al. (2016) Creating an understanding of data literacy for a datadriven society. *Journal of Community Informatics* 12: 9–16.
56. Zuboff S (2015) Big other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology* 30: 75–89.

Deborah Lupton
*News and Media Research Centre, Faculty of Arts and Design,
University of Canberra,
Australia*

HOW DO DATA COME TO MATTER? LIVING AND BECOMING WITH PERSONAL DATA

Summary

Humans have become increasingly datafied with the use of digital technologies that generate information with and about their bodies and everyday lives. The on-to-epistemological dimensions of human–data assemblages and their relationship to bodies and selves have yet to be thoroughly theorised. In this essay, I draw on key perspectives espoused in feminist materialism, vital materialism and the anthropology of material culture to examine the ways in which these assemblages operate as part of knowing, perceiving and sensing human bodies. I draw particularly on scholarship that employs organic metaphors and concepts of vitality, growth, making, articulation, composition and decomposition. I show how these metaphors and concepts relate to and build on each other, and how they can be applied to think through humans' encounters with their digital data. I argue that these theoretical perspectives work to highlight the material and embodied dimensions of human–data assemblages as they grow and are enacted, articulated and incorporated into everyday lives.

Keywords: digital data, epistemology, ontology, personal data, social theory, sociomaterial.

БИБЛИОТЕКЕ У БОРБИ ЗА ЗАШТИТУ ПОДАТАКА НА ДРУШТВЕНИМ МЕДИЈИМА¹

КАКО ДЕЛИТИ САДРЖАЈ, А НЕ ПРЕТЕРАТИ У ТОМЕ

Кели Коштер²

*Докторанд на одсеку за Медије и информације
државној Универзитету Мичиген*

Морин Дајена Сасо³

*Директор информационих услуга Гамберт библиотеке
на Дјукејн универзитету*

УДК: 024:342.738
316.774:004.6

Библиотеке све више прихватају друштвене медије као основно средство повезивања са корисницима. Међутим, друштвени медији намећу многе потенцијалне бриге у вези са приватношћу корисника библиотеке. У чланку су представљени резултати истраживања о томе како библиотекари и библиотечко особље сагледавају и баве се питањима приватности корисника која се јављају у вези са оглашавањем библиотека на друштвеним медијима. Студија показује резултате онлајн анкете мешовитог типа, у којој је коришћена метода невероватносног узорковања на бази вредносних судова да би се прикупили одговори појединих запослених у библиотекама, без ограничења у погледу њихове позиције или типа библиотеке у којој раде. Скоро три четвртине испитаника известило је о раду у библиотекама које имају или званичну или незваничну политику у погледу друштвених медија. Приватност корисника се помиње приближно у 53% случајева ових политика. Резултати показују да на ставове и праксу многих испитаника утиче перцепција физичког простора библиотеке и присуство библиотека као јавних места на друштвеним медијима. Они такође наглашавају непостојање опште сагласности у вези са обимом обавеза библиотека у погледу заштите приватности корисника на сајтовима друштвених медија библиотеке, као и у вези са питањем шта би представљало кршење те приватности.

¹ Преузето из: Pennsylvania Libraries: Research & Practice, vol. 4, no. 3, pp. 73-89, 2016.

² Kelley Cotter. (Прим. прев.)

³ Maureen Diana Sasso. (Прим. прев.)

Друштвени медији су постали основно средство повезивања са другима, што је од посебне користи за библиотеке као алат за контакт и за повезивање са корисницима. Међутим, друштвени медији такође доводе у питање и принципе и праксу библиотечке професије који се односе на приватност, тако што подстичу кориснике да свој приватни живот учине јавним и замагљују границе прихватљивог дељења информација. Док библиотеке прихватају друштвене медије за оглашавање и досезање до корисника, принципи Америчког удружења библиотекара (АЛА) у вези са приватношћу захтевају даље разматрање и дискусију. Овај чланак представља резултате истраживања о томе како библиотекари и библиотечко особље перципирају и баве се питањима приватности корисника која се тичу оглашавања библиотека на друштвеним медијима. Одражавајући разна мишљења и искуства библиотечких професионалаца из различитих области струке, резултати могу подстаћи расправе на локалном нивоу, као и на нивоу целе професије о најбољој пракси у вези са приватношћу корисника и друштвеним медијима. У идеалном случају, та најбоља пракса била би преточена у формалну политику и била би јавно доступна корисницима библиотека.

ПРИВАТНОСТ У БИБЛИОТЕКАМА

Америчко удружење библиотекара је дуго наглашавало важност приватности за библиотеке у погледу интелектуалне слободе и слободе приступа информацијама. Принципи које је то удружење формулисало углавном се односе на заштиту приватности како би се елиминисао страх да евиденција о коришћењу библиотеке од стране неког корисника може открити информације о самом кориснику које он или она не желе да деле са другима. Као што Колдвел-Стоун наводи у деветом издању *Приручника за интелектуалну слободу Америчког удружења библиотекара*:

Тек када је појединац уверен да његов избор грађе за читање не подлеже критици, одмазди или казни, он може у потпуности да ужива у слободи да истражује идеје, сагледава аргументе и сам одлучује у шта верује. (Caldwell-Stone, 2015, стр. 184)

Историјски гледано, највећа бојазан у погледу приватности у библиотекама потекла је превасходно од захтева ФБИ-ја и Пореске управе САД-а за доставу евиденције о циркулацији библиотечког материјала и/или упита о употреби грађе и услуга. У осмом издању *Приручника за интелектуалну слободу*, Круг и Морган такође идентификују друга лица која су

покушала да добију приступ евиденцијама о корисницима библиотеке, укључујући новинаре, маркетиншке стручњаке, учеснике грађанске парнице, родитеље и политичаре (2010).

У новије време, ова професија посвећује више пажње проблему приватности залажући се за опште право на приватност у дигиталном добу. На пример, Биро за интелектуалну слободу (ОИФ) Америчког удружења библиотекара покренуо је Недељу приватности у настојању да скрене пажњу на разне врсте надзора и прикупљања података који се налазе на интернету. Од 2005. године АЛА такође ажурира *Приручник о приватности за библиотекарe*, у коме се идентификују горући проблеми у вези са приватношћу у библиотекама и усмеравају библиотекарe да развију политику која се тиче тих проблема (2014а). У *Приручнику о приватности* само се укратко спомињу друштвени медији; међутим, ова студија показује да су бројне препоруке из овог приручника релевантне за етичку употребу друштвених медија самих библиотека.

У библиотечкој литератури се понавља став Америчког удружења библиотекара о приватности, залажући се да библиотеке треба да се позиционирају као борци за заштиту приватности. Према речима Гресела (2014), јавност би „требало да буде у стању да се окрене библиотекама као носиоцима изразите политике приватности“ (стр. 140). Попут Гресела, који библиотеке описује као „светионике приватности“ (стр. 138), многи научници тврде да библиотеке треба да предводе јавност у очувању приватности, што је став који се поклапа са иницијативама Америчког удружења библиотекара, као што је Недеља приватности. Заиста, многи научници су предложили као основни императив едукацију корисника о питањима приватности (Anderson, 2008; Farkas, 2011; Gressel, 2014; Lamdan, 2015; Magnuson, 2011; Ponelis, 2013; Stuart, 2012). Ламдан (2015) је позвао библиотекарe да активно делују, пожурјујући их да се укључе у „покрет за права корисника друштвених медија“ (стр. 261) и да буду заговорници уговора о условима коришћења који штите приватност. Међутим, Цимерова студија из 2014. године показала је да се, иако се забринутост професионалних библиотекара у погледу заштите опште приватности повећавала између 2008. и 2012. године, проценат библиотекара који су сматрали да би „библиотеке требало да имају улогу у образовању шире јавности о питањима личне приватности“ опао је са 92% на 77% (стр. 146). Цимер је такође известио о смањењу броја професионалних библиотекара између 2008. и 2012. године који су се „потпуно сложили“ да компаније и владине агенције прикупљају превише личних података (2014, стр. 145). Друштвена забринутост, попут страха од тероризма у земљи и коришћења друштвених медија од стране терористичких група за регрутовање и радикализацију, може да утиче на ставове библиотекара о приватности на мрежи, док професија усклађује уставна права

са националном сигурношћу. Иако се професија залагала за подржавање права на приватност као одговор на различите облике владиног надзора (Биро за односе са владом Америчког удружења библиотекара, без датума), одређене ситуације, као кад је Едвард Сноуден открио постојање владиног надзора, откриле су растућу разлику у мишљењима унутар саме професије, која се тичу приватности (Carpenter, 2015).

До данас, врло мало литературе нуди значајан увид или смернице за решавање питања приватности која се односе на библиотеке и друштвене медије. Цимерова студија из 2013. године открила је да се у мање од 2% чланака на тему Библиотека 2.0, што је термин који се користи за описивање библиотечких услуга које укључују друштвене технологије, расправљало о приватности изузев кратког помињања, а да су се у још мањем броју чланака давале опције за решавање проблема приватности (стр. 35).

Па ипак, све се више расправља о томе како библиотеке треба да сагледају и штите приватност у доба друштвених медија. Велики број научника је изразио забринутост због укључивања оних елемената друштвених медија у интернет странице и системе библиотека који могу да изискују прикупљање личних података (Anderson, 2008; Cvetkovic, 2009; Fernandez, 2010; Stuart, 2012). Ова забринутост обично произилази из очитих неслагања између мисије библиотеке и мисије партнера трећих лица. Фернандез (2010) је упозорио да компаније које управљају друштвеним медијима „нису једноставан неутрални простор где библиотеке могу да поставе материјал за контакт са корисницима, већ интернет сајтови над којима контролу имају компаније које настоје да максимизирају количину личних података у њему” (стр. 6). Други су изразили забринутост због тога што библиотеке или библиотекари шаљу позиве за „пријатељства” корисницима, што омогућава приступ њиховим личним подацима (Ahmed, Edwards-Johnson, Antell & Strothmann, 2013; Connell, 2009; Dickson & Holley, 2010; Sachs, Eckel, & Langan, 2011). Слично томе, Понелис (2013) разматра могућност да корисници друштвених медија нехотично деле о себи информације које библиотекари могу да виде. Карсон (2010) упозорава на могуће кршење права на појављивање у јавности и препоручује библиотекама да избегавају коришћење фотографија на којима се појединац може лако идентификовати, изузев у случају да имају сагласност. Уопштено узевши, очито је да ставови о приватности и друштвеним медијима који могу да се нађу у библиотечкој литератури одражавају вредност која се придаје односу између библиотеке и њених корисника. Као што је Горман написао, веза поверења између библиотека и корисника библиотеке

драгоцена је и требало би да дамо све од себе да је сачувамо.
С обзиром на то да смо суочени с навирањем технологије, више

него икад пре је важно сачувати људске вредности и поверење како бисмо показали да смо, пре свега, на страни корисника библиотеке и његовог права на приватни живот. (2000, стр. 157).

Оглашавање на друштвеним медијима доводи у питање заштиту приватности корисника.

Друштвени медији компликују заштиту приватности корисника тако што представљају комуникациони канал који наглашава јавно, широко распрострањено пружање информација. Поруче размењене путем друштвених медија не могу да се упоређују са традиционалним облицима комуникације по питању приватности, услед њихове велике доступности и заправо трајности садржаја који се дели. Другим речима, библиотеке немају другу платформу путем које поруке могу тако далеко и константно да се преносе. На пример, значајна је разлика када се објави фотографија корисника у библиотечком билтену, који се у штампаном облику дели за пултом од оне када се иста објави путем библиотечког налога на друштвеним медијима. Онлајн билтен који се дели путем друштвених медија пружа више могућности за нехотично и неовлашћено поновно коришћење и дељење фотографија, с обзиром на то да коришћење фотографија при оглашавању на друштвеним медијима још увек не може бити саставни део постојећих политика.

Друштвени медији, и интернет уопште, омогућили су повећање броја личних података, лако доступних широј јавности. Као последица тога, наизглед нејасне или неважне појединости о кориснику које библиотека дели могу да се повежу са другим доступним подацима о тој особи, како би се она поново идентификовала (Narayanan & Shmatikov, 2008, 2009; Wondracek, Holz, Kirda & Kruegel, 2010). Алгоритми за поновно идентификовање омогућују идентификацију особа, користећи и друге „неважне“ податке (Narayanan & Shmatikov, 2009). Према томе, свако ко има одговарајуће вештине и знање – појединци, владине агенције, компаније, и други ентитети – могу да прикупе детаљне информације о одређеној особи повезивањем података доступних на мрежи. У прошлости су владини захтеви за информацијама утицали на ставове Америчког удружења библиотекара о приватности корисника. Међутим, како се на друштвеним медијима стално размењују информације, владине агенције могу и саме да дођу до потребних података о корисницима, а библиотеке могу нехотиче да им пруже неке од тих података.

Ствари додатно компликује чињеница да се корисници друштвених медија често одричу приватности тако што добровољно и јавно деле веома личне, чак и осетљиве информације. Како библиотекари не могу да контролишу садржаје које њихови корисници објављују на мрежи, могуће је да се поновним дељењем личних информација које је корисник поставио на друштвеним медијима додатно наруши његова приватност. Стога, иако

је можда одговорност корисника да зна и разуме могуће последице јавног дељења личних података, поновно дељење тог садржаја на друштвеним медијима може додатно да угрози његову приватност.

МЕТОДЕ

Циљ ове студије је да се, коришћењем мешовитих метода, прикупе подаци о томе како запослени у библиотеци схватају проблеме приватности у погледу оглашавања на друштвеним медијима и очекивања да библиотека заштити приватност корисника на мрежи. Коришћена је метода невероватносног узорковања на бази вредносних судова да би се прикупили одговори запослених у библиотеци, без обзира на позицију или тип библиотеке у којој раде. Институционални одбор на Дјукејн универзитету је одобрио анкету, на којој се радило од јула до октобра 2014. године. Анкета је спроведена онлајн преко алата за израду анкета SurveyMonkey и дистрибуирана је преко јавних огласних табли LISTSERV и одабраних друштвених група на Фејсбуку и LinkedIn-у. Статистички софтверски пакет за друштвене науке⁴ је коришћен за генерисање дескриптивне статистичке обраде података у вези са праксом, политиком и смерницама функционисања друштвених медија.

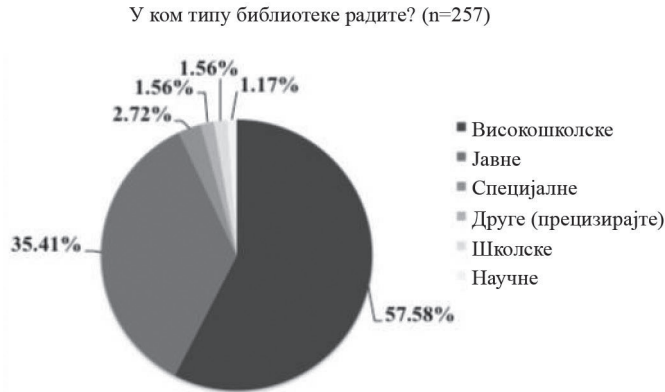
ДИЗАЈН АНКЕТЕ

Пре него што би приступили првом питању, од испитаника се тражило да потврде да се слажу са условима учествовања у анкети, која се састоји од 46 питања, и то је било једино обавезујуће питање. Испитаници су могли да прескоче нека питања или да одустану од попуњавања анкете у било ком тренутку. Анкету су чиниле три целине: демографска питања, питања о политици/смерницама друштвених медија и лични ставови испитаника о етичким питањима. Питања у вези приватности су се састојала од скупа етичких дилема које су била предмет анкете. Ова студија представља резултате 13 анкетних питања, која покривају ставове о приватности, политике/смернице друштвених медија, као и демографски профил испитаника. У целинама о демографији и политикама/смерницама користила су се номинална питања, док су се ставови мерили ординалном петостепеном скалом. Поред тога, у 10 од 13 питања су испитаници могли да дају коментаре. На тих 10 питања је добијено 368 коментара, у просеку 37 коментара по питању.

4 SPSS (The Statistical Package for the Social Sciences). (Прим. прев.)

ПРОФИЛ ИСПИТАНИКА

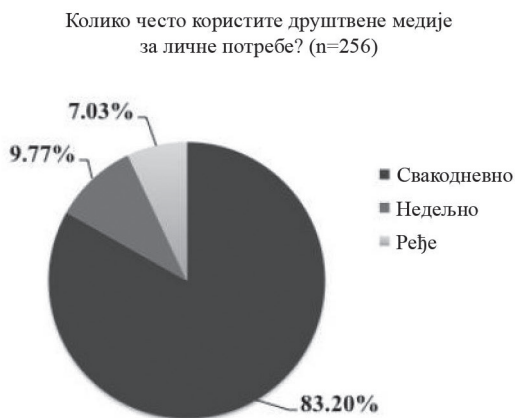
Од укупно 258 попуњених анкета, 57,6% испитаника је радило у високошколским библиотекама, а 35,4% у јавним (слика 1). Више од 66% испитаника су били библиотекари (слика 2). Већина њих свакодневно користи друштвене медије (слика 3).

Слика 1: Типови библиотеке који су обухваћени овом студијом

Слика 2: Професионални профил испитаника

Слика 3: Коришћење друштвених медија за личне потребе

ОГРАНИЧЕЊА

Услед коришћења узорковања на бази вредносних судова, популација испитаника се не може статистички генерализовати на читаву библиотечку струку. Сва анкетна питања су била или у вези са испитаником, или са библиотеком, осим једног које се односило на то да ли је за садржај који „библиотечко особље“ поставља на друштвене медије потребно одобрење. Прегледом одговарајућих коментара утврђено је да различито тумачење значења појма „библиотечко особље“ утиче на то како ће се на ово питање одговорити. На пример, неки испитаници уочавају разлику међу појмовима „особље“, библиотекари, и администратори.

Чињеница да већина испитаника активно користи друштвене медије вероватно утиче на њихове личне и професионалне ставове о очекивањима у вези приватности. Поред тога, бојазан да ће попуњавање анкете дуго трајати је навела ауторе да ограниче број питања у вези са приватношћу. Према томе, питања о приватности се односе на опште сценарије. Уопштено ових питања доводи до различитих коментара, указујући на то да одговори испитаника зависе од саме интерпретације представљених сценарија.

РЕЗУЛТАТИ

Један од главних циљева ове студије био је да се утврди да ли библиотеке у којима испитаници раде имају икакву политику или смернице за објављивање на друштвеним медијима и да ли постојеће политике укључују и приватност корисника. Ова анкета се поред приватности корисника бавила и другим етичким проблемима при оглашавању библиотека на друштвеним медијима; ипак, овом студијом се приказују само они резултати који се односе на приватност корисника.

ПОЛИТИКЕ И ПРАКСЕ ДРУШТВЕНИХ МЕДИЈА

Прво анкетно питање је било да ли библиотеке у којој испитаници раде имају икакву званичну политику у погледу друштвених медија. Испитаницима који су на ово питање негативно одговорили, постављено је питање о томе да ли имају неку незваничну политику или смернице. Ова питања се нису односила на оне испитанике који су назначили да њихова библиотека не користи друштвене медије за оглашавање. Укупно 170 испитаника изјавило је да њихова библиотека има званичну ($N=89$) односно незваничну ($N=81$) политику.

ПОТРЕБНА САГЛАСНОСТ ЗА ПОСТАВЉАЊЕ САДРЖАЈА НА ДРУШТВЕНЕ МЕДИЈЕ

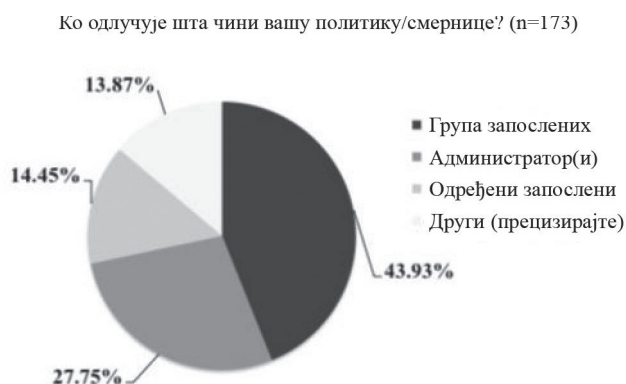
У просеку две трећине од 230 испитаника је изјавило да за садржај који библиотечко особље поставља на сајтове друштвених медија није било потребно одобрење; ипак, у коментарима се бележе стратегије које њихова библиотека користи да би осигурала прикладност садржаја на друштвеним медијима, као и праћење реакција на те садржаје. Теме које су издвојене из 67 коментара укључују: а) здрав разум, б) званичне и незваничне консултације, и в) филтрирање. Многи испитаници су истакли да ограничен број поузданих особа има овлашћење да поставља садржај, док су неки изјавили да иако само једна особа може да поставља садржај, други могу да шаљу садржаје тој особи (филтрирање). Најчешће стратегије коришћене да би се добила општа сагласност и најбоља пракса су:

- Рад у тимовима и заједницама,
- Обучавање особа које су одређене да постављају садржај,
- Праћење институционалних кровних политика,
- Развој интерних смерница,
- Коришћење колаборативног одлучивања и
- Тражење инпута или одобрења за сваки случај појединачно.

ОВЛАШЋЕЊЕ И ПРАКСА ОДЛУЧИВАЊА

Испитаници који су изјавили да библиотека у којој раде има званичне или незваничне политике/смернице о друштвеним медијима морали су да одговоре на нека додатна питања. Подаци су показали три праксе у одлучивању: а) путем административног овлашћења, б) путем делегираног овлашћења и в) колаборативно одлучивање заједнице или групе. Колаборативно доношење одлука заузима више од 40% одговора (слика 4).

Многи испитаници су поменули да постоје смернице које је донела власт: јавне библиотеке се позивају на локалну администрацију или неку кровну организацију, градску или државну; док високошколске библиотеке наводе институционалне смернице. Неки испитаници су се позвали на интерне радне групе или заједнице које су донеле смернице. Само три коментара помињу самостално одлучивање, при чему се само један односи на менаџера друштвених медија.

Слика 4: Политика доносилаца одлука

БАВЉЕЊЕ ПРИВАТНОШЋУ КОРИСНИКА У ПОЛИТИКАМА ДРУШТВЕНИХ МЕДИЈА

Испитанике који су написали да библиотека у којој раде поштује званичну или незваничну политику друштвених медија питали су да ли се та политика бави и приватношћу корисника. Стратегије поменуте у коментарима које се баве приватношћу укључују политике објављене на сајтовима друштвених медија и оне у штампаној форми. Од 26 коментара, у 9 се помињу праксе коришћења фотографија на којима корисници „могу да се препознају или идентификују”. Неколико испитаника је изјавило да њихова библиотека тражи дозволу од корисника пре него што постави фотографије, један испитаник помиње „посебна правила у погледу фотографија која се односе на кориснике”, а други истиче да се у објавама његове библиотеке никада не користе лица деце. Занимљиво је да петоро испитаника није знало да ли се њихове библиотечке смернице уопште баве приватношћу корисника.

ПЕРЦЕПЦИЈА ПРИВАТНОСТИ

Након питања која се односе на политику, анкетна питања су преусмерена на перцепцију појединаца о питањима приватности. У овој целини

се није користила логика гранања; према томе, та питања су постављена свим испитаницима. Поново је коришћена дескриптивна статистика да би се обрадили ставови библиотечких професионалаца у вези са тим да ли приватност корисника може да буде угрожена у одређеним ситуацијама.

ЛИЧНИ ПОДАЦИ О КОРИСНИКУ

Од испитаника је затражено да одреде колико се слажу са следећом изјавом: „Библиотека угрожава приватност корисника ако објави њихове личне податке (име, имејл-адреса, корисничко име) на друштвеним медијима”. Око три четвртине испитаника се „слаже” или „потпуно слаже” да би у тој ситуацији приватност корисника била угрожена, док се 7,8% „не слаже”, а 16,7% испитаника се „нити слаже нити не слаже” (слика 5).

Слика 5: Објављивање личних података

Испитаници су коментарисали своје одговоре. Навели су факторе који утичу на то да ли је приватност корисника угрожена: да ли постоји сагласност, ког типа су објављени лични подаци, ко је први објавио податак, каква је природа објаве на друштвеним медијима.

Од укупно 61 коментара, у 32 испитаници су рекли да ће открити личне податке о корисницима само ако пре тога добију дозволу од самих корисника. Неки од њих су поменули да као неформалну меру користе одрицање од права, док остали траже дозволу путем имејла. Само један испитаник је рекао да докле год је сам корисник свестан да се његово име дели путем друштвених медија, његова приватност неће бити угрожена.

Неки испитаници уочавају разлику између тога да ли се право име корисника поставља на друштвене медије, или његово корисничко име,

односно имејл-адреса. Њих 14 је изјавило да нека врста „контроле“ друштвених медија од стране самог корисника једноставно одговара култури друштвених медија. Неколико испитаника је назначило да би одговори на корисникове твитове или коментаре на страници друштвених мрежа библиотеке, на којима би се нужно налазило корисниково корисничко или чак право име, били прихватљиви.

Слично томе, 15 испитаника је истакло да је од изузетне важности ко је први поставио податке. На пример, ако се корисниково име појављује на Фејсбук страници библиотеке, јер је сам корисник оставио поруке, библиотека неће да контролише нити да буде одговорна за дисеминацију личних података. Испитаници који се слажу са тим изјавили су да је одговорност на кориснику да сачува своју приватност: „Ако корисник активно учествује на друштвеним медијима библиотеке, тада његова приватност зависи од самих услова коришћења“. С друге стране, како је један испитаник истакао, библиотеке могу да избегну даље откривање личних података корисника тако што му одговоре путем имејла, поруком или телефоном.

Истичући да није исто када одређене податке о себи корисник сам објави, и када то уради библиотека, 13 испитаника је изјавило да је природа објаве на друштвеним медијима којом се откривају лични подаци кључан фактор при одлучивању да ли ће приватност корисника бити угрожена. Испитаници су назначили да би требало да знају који се циљ постиже откривањем тих података, како би могли да донесу одлуку. На пример:

Било би веома неетички када би се објава појавила ниоткуда, али не и ако би она била саставни део интеракције са корисником о коме је реч, или одобрена најава којом се честита дотичном кориснику.

Седам испитаника је поменуло да су конкурси примери у којима би коришћење корисниковог имена било прихватљиво. Један испитаник је написао да је откривање корисниковог имена један од услова учествовања на конкурсима библиотеке.

КОРИШЋЕЊЕ БИБЛИОТЕКЕ ОД СТРАНЕ КОРИСНИКА И ЛИЧНИ ПОДАЦИ

Од испитаника је затражено да се изјасне колико се слажу са изјавом да би приватност корисника била угрожена ако би библиотека објавила на друштвеним медијима информације о корисниковом коришћењу библиотеке заједно са његовим личним подацима (име, имејл-адреса, корисничко име, итд.). Око 90% испитаника је одговорило да се „слажу“ или „потпуно слажу“, док је 8,2% изабрало да се „нити слажу нити не слажу“, а само 1,6 % испитаника се уопште не слаже (слика 6).

Библиотека угрожава приватност корисника ако објави на друштвеним медијима информације о корисниковом коришћењу библиотеке заједно са његовим личним подацима (право име, имејл-адреса, корисничко име, итд.). (n=256)

Слика 6: Објаве о коришћењу библиотеке

У својим коментарима, испитаници су навели факторе који утичу на то да ли ће приватност корисника да буде угрожена, као што су сагласност, врста обелодањених личних података, и информација ко је први објавио тај податак. Међутим, петоро испитаника је навело да дељење информација о типу коришћења библиотеке заједно са личним подацима утиче на то да ли ће објава бити прихватљива. Чинило се да они сматрају да се заштита приватности корисника више односи на евиденцију о циркулацији грађе, него на друге активности, попут похађања програма или коришћења рачунара. У овом случају, њихов став је заснован на идеји да је јавна библиотека јавни простор где корисници могу да очекују само ограничен степен приватности.

ФОТОГРАФИЈЕ КОРИСНИКА

Скоро 64% испитаника се изјаснило да се „слажу“ или „потпуно слажу“ да би библиотека угрозила приватност корисника када би на страницима друштвених медија поставила њихове фотографије без претходно добијене дозволе. Преостали испитаници су се готово подједнако поделили: њих 17,7% се „не слажу“ или „потпуно не слажу“ са изјавом, док је 18,4% оних који се „нити слажу нити не слажу“ (слика 7). Један испитаник је забележио да је то „проблем са којим се боримо“, остали су изјавили да није увек изводљиво нити неопходно да се добије изричита дозвола за коришћење фотографија корисника за оглашавање на друштвеним медијима, већ је уместо тога прихватљиво ослонити се на посредне мере, попут постављања ознака путем којих се обавештавају корисници да је могуће да буду фотографисани.

Библиотека угрожава приватност корисника ако постави његове фотографије на сајтове друштвених медија без претходно добијене дозволе. (n=255)

Слика 7: Посматрање фотографија без дозволе

Образлажући своје одговоре, петоро испитаника је истакло да, иако можда нису тражили писано одобрење за добијање дозволе да поставе фотографије корисника, ипак су се потрудили да добију неку врсту сагласности. Шесторо је поменуло да постављају ознаке на библиотечким догађајима или у библиотеци путем којих обавештавају кориснике да могу да буду фотографисани. Неки испитаници су додали да корисници не морају на то да пристану. Неколико испитаника је једноставно поменуло да они обично обавесте кориснике да ће бити фотографисања. Поједини испитаници су признали да би идеално било да се прибаве дозволе од корисника пре него што се поделе њихове фотографије, уз напомену да то није увек изводљиво.

Укупно гледано, 14 испитаника је поменуло нереална очекивања о постојању приватности на јавним местима у погледу фотографија у библиотекама. На пример, један испитаник је написао: „Ако су фотографије снимљене у библиотеци, а тај простор је јавни, обично се подразумева да не постоји изричито право на приватност – или да библиотека може фотографисати кориснике ради промоције.” Међутим, остали су поменули да, иако библиотека може да буде јавни простор, ипак би требало тражити дозволу од корисника за дељење неке фотографије, или их бар обавестити да ће бити фотографисани.

У петнаест коментара испитаници објашњавају разлику између снимања „гомиле људи” или фотографија фокусираних на једног појединца, који се може јасно идентификовати. Један испитаник такође разликује фотографисање одраслих и деце: „Рекао бих, ако се ради о малолетницима, можда [би се угрозила приватност корисника]. У супротном, не. Зависи од политике библиотеке у вези са фотографисањем и локалних закона.” Коментари о томе да ли је снимање и дељење фотографија корисника без

дозволе легално отварају различите могућности тумачења закона. Тај јаз се јавља услед разлика у државном и/или локалном закону.

Коначно, деветоро испитаника је истакло да њихове матичне институције, најчешће факултети, доносе политику на основу које се библиотеци дозвољава да снима и дели фотографије корисника. Ове институције траже од свих студената да потпишу сагласност за објављивање тих фотографија.

НЕЖЕЉЕНИ КОМЕНТАРИ/ОДГОВОРИ

Просечно 44% испитаника је рекло да се „слажу“ или „потпуно слажу“ да би нека библиотека угрожавала приватност корисника када би им преко сајтова друштвених медија слала нежељене коментаре/одговоре. Једна трећина испитаника је назначила да се „не слажу“ или „потпуно не слажу“ да би тај сценарио нарушио приватност корисника, док је 22,7% одговорило да се „нити слажу нити не слажу“ са том тврдњом (Слика 8).

Слика 8: Слање нежељених коментара

Осам испитаника је образложило своје одговоре изјавивши да основна природа друштвених медија носи са собом и интеракцију. Они су изнели да слање нежељених коментара/одговора преко друштвених медија не угрожава приватност корисника. На пример,

Циљ друштвених медија је да буду интерактивни. Ако се о библиотечким услугама пише на неком другом сајту (који не одржава библиотека), онда је одговорност те организације да задовољи потребе корисника по питању интеракције.

Деветоро испитаника је истакло да су друштвени медији по својој природи јавна места, те да корисници не могу да очекују да се оно што кажу

на друштвеним медијима неће видети. Један испитаник је изјавио да слање нежељених коментара/одговора корисницима може да буде поучно искуство: „Ми смо у томе видели добру прилику за подучавање корисника. Ако имају јавни налог, треба да знају да свако може да прочита или одговори на њихове твитове, укључујући и библиотекарe”. Други испитаник је оправдао слање нежељених коментара/одговора ослањајући се на услове коришћења друштвених медија: „Они су фактички одобрили све ово прихватањем услова коришћења друштвених мрежа одмах пошто су креирали свој налог”.

Имајући мало опрезнији приступ, 16 испитаника је сматрало да је прихватљиво да се коментарише или одговори на корисников пост, само ако се у неком смислу помене библиотека. Многи испитаници су истакли да механички прате странице друштвених медија које користе за оглашавање библиотеке.

Петоро испитаника је нагласило да од природе или сврхе коментара или одговора које библиотекарe дају корисницима зависи заштита приватности корисника. Један испитаник наглашава разлику између „оглашавања” и „повезивања”. Други је написао:

Ако библиотекарe, користећи алате за претраживање, наиђу на то да се корисници жале на библиотеку, мислим да постоје прикладни и неприкладни начини да се одговори на овакве постове. Ако је могуће, библиотекарe би требало да настоје да прате те кориснике приватно, а не да јавно коментаришу или одговарају.

Уопштено говорећи, ови испитаници циљају на друштвено етикетирање и одлучивање о томе које интеракције су за корисника пожељне, а које непожељне.

ПРАЋЕЊЕ КОРИСНИКА ПРЕКО „ПРИВАТНИХ” НАЛОГА НА ДРУШТВЕНИМ МЕДИЈИМА

Конечно, око половине испитаника (51,6%) је изјавило да се „слаже” или „потпуно слаже” да би библиотека нарушила приватност корисника када би „пратила” корисника који има приватни кориснички налог на друштвеним медијима. Преостали одговори укључују опције „не слажем се”, „потпуно се не слажем” и „нити се слажем нити се не слажем” (Слика 9).

Библиотека угрожава приватност корисника ако "прати" корисника који има приватни профил на сајту друштвених медија. (n=252)

Слика 9: Праћење корисника који има приватни налог

Ставови испитаника су у сагласности са ставовима оних корисника који имају приватне профиле. Поједини испитаници сматрају да је ствар јасна: „Једна организација не може да тражи да се прате приватни профиле. То не постоји као опција.” Шесторо испитаника је нагласило како праћење приватних профила изгледа „језиво” и вероватно је да то корисници не желе. Један испитаник је написао да то не би нужно нарушило приватност корисника, али би довело до кршења приватности у оном тренутку када би библиотека „поделила садржај који корисник сматра приватним или се укључила у разговор за који би корисник више волео да буде приватан”. Петоро испитаника је забележило да њихове библиотеке уопште не прате своје кориснике.

Ипак, дванаест испитаника је изјавило да корисник увек може да одбије захтев библиотеке да прати његов приватни профил. У том случају, како закључују испитаници, то се не би сматрало кршењем приватности корисника. Шесторо испитаника се изјаснило да је у реду да се прати приватни профил корисника када би он био тај ко први прати библиотеку.

ДИСКУСИЈА

У ширем смислу, библиотеке штите поверљивост информација о својим корисницима не само да би избегле суђења, већ зато што

Библиотечка професија негује дугогодишњу етику којом се наглашава омогућавање, а не надгледање приступа информацијама... Свако (укључујући и волонтере) ко обезбеђује управљање, администрацију или услуге у библиотекама одговоран је за одржавање оног окружења које поштује и штити приватност свих

корисника. (АЛА, 2014б, одељак под називом Одговорности у библиотекама, параграф 1).

Штавише, библиотекари су одавно схватили да је пожељно да негују један доследан имиџ или „бренд“ и гарантују да ће да деле само проверене и прикладне информације о кориснику. На пример, многе библиотеке спроводе политику која захтева да се питања која поставља штампа или званична власт упућују на одређену особу, било да је то администратор на високом положају, или особа задужена за односе с јавношћу. Друга уобичајена пракса је да само одређени библиотечки радници могу да издају саопштење за штампу или да заступају библиотеку у разговору са одборима, потенцијалним финансијерима, агенцијама за спровођење закона, и заједницом.

Међутим, анкетни одговори показују да вредност сличних политика које се баве одговорностима библиотеке и њених корисника у погледу заштите приватности корисника може да буде мање изражена када се односи на друштвене медије. Када библиотеке користе друштвене медије у маркетиншке сврхе можда је и даље прилично нова ствар, тако да се још увек не примећује потреба за спровођењем одређене политике, посебно ако администратори ни сами не користе друштвене медије или пребацују тај посао на друге, а да нису потпуно свесни потенцијалних ризика.

Има и других могућих сценарија којима се може објаснити зашто је само 89 од 230 испитаника запослених у оним библиотекама које за оглашавање користе друштвене медије изјавило да поштују званичну политику и смернице за коришћење друштвених медија. На пример:

Библиотекама можда недостају званичне политике или смернице везане за друштвене медије због величине и афилијације саме библиотеке. У веома малим библиотекама, честа комуникација и блиска интеракција међу запосленима могу да онемогуће да се примети да је потребно да постоје смернице или нека званична политика. Високошколске библиотеке које су део једне веће институције и јавне библиотеке, које су део већег система могу да имају једну „кровну“ политику, те према томе немају потребу нити овлашћење да креирају локалну политику.

Када је врло поуздана особа одговорна за друштвене медије, посебно администратор, може да изгледа да је непотребно да постоји посебна политика, с обзиром да се одлуке доносе на вишем нивоу.

Они који су задужени за постављање садржаја на друштвене медије можда се не сматрају (нити виде себе) особама које врше функције у вези са неговањем и заштитом одређеног имиџа библиотеке или заштитом приватности корисника. Уместо тога, на њих се може гледати као на особе од којих се захтева да поседују вештине које се првенствено односе на познавање технологије и упућеност у библиотечке програме, услуге или колекције.

Анкетни одговори су показали да не постоји општа сагласност у по-

гледу перцепције приватности корисника и оглашавања на друштвеним медијима. Део ове недоследности испитаници су објаснили у својим коментарима, у којима се виде нијансирани ставови према приказаним сценаријима. Испитаници неретко понављају да култура друштвених медија често санкционише бројне радње у вези са приватношћу које ова анкета описује. Ово уверење може да потиче од тога што се друштвени медији сагледавају као другачија средства досезања до корисника, где, када говоримо о приватности, не важе правила традиционалних односа са јавношћу и маркетинга.

Одговори указују да се препознаје обавеза да се заштити приватност корисника, али и да одређене околности надилазе традиционалне бриге о приватности. На пример, многи испитаници различито гледају на употребу корисникових правих имена односно корисничких имена у библиотечким објавама на друштвеним медијима. Они сматрају да је укључивање корисничких имена уобичајен, можда и неопходан део коришћења друштвених медија. Међутим, само један испитаник је приметио да често корисничка имена и имејл-адресе пружају већу могућност препознавања особе од самог имена.

Док су многи испитаници нагласили да би добијање одобрења од корисника у представљеним сценаријима спречило кршење приватности корисника, нико није ни поменуо да је потребно да се утврде смернице или да се објави политика приватности како би се корисници упознали са начином на који библиотека може да користи њихове личне податке.

С тим у вези, док су одређени испитаници били готово сигурни да постоји велика могућност да се нарушава приватност корисника ако их фотографишу без званичног пристанка, остали су одбацили ту идеју наглашавајући да је библиотека јавни простор. У суштини, закони о правима на фотографисање и објављивање се разликују од земље до земље (Carson, 2008), док се многе библиотеке руководе политиком матичне институције.

Испитаници често умањују улогу коју библиотеке имају у заштити приватности корисника на друштвеним медијима, наглашавајући да су сами корисници одговорни за заштиту своје приватности. Оваквим ставом се занемарује улога коју библиотека може да има у образовању корисника у области ефикасног управљања приватношћу и моделовања понашања којим би се та приватност штитила.

Резултати ове студије се у потпуности заснивају на анкетним одговорима, укључујући и коментаре о постојању политика библиотека или њиховом одсуству. Наредни логички корак за будуће истраживање би био да се прикупи и анализира садржај библиотечких политика приватности како би се утврдило да ли тај садржај може да се примени на заштиту приватности корисника при оглашавању на друштвеним медијима и досезању до самих корисника. Поред тога, теме представљене у коментарима овог истраживања откривају

различите ставове о обавези библиотеке да штити приватност корисника и ван евиденције о коришћењу фонда. Потребно је даље истраживање како би се утврдило шта о свему томе мисле библиотекари.

ЗАКЉУЧАК

Када говоримо о библиотекама, концепт приватности корисника се најчешће односи на поверљивост „тражених или примљених информација и консултованих, позајмљених, набављених или прослеђених извора“ (АЛА, 2008, параграф 7). Међутим, с обзиром на напоре струке да позиционира библиотеке као заговорнике приватности, библиотекари треба да имају на уму питања приватности и ван традиционалних оквира. Као што је наведено у АЛА-иној интерпретацији Повеље о правима библиотека, „у свим областима библиотекарства, најбоља пракса је она у којој корисник има контролу над што већим бројем избора“ (2014б, Одељак о правима библиотечких корисника, параграф 2). Заправо, ако је циљ заштите приватности корисника да се осигура слобода информације и упита, онда библиотеке морају да заслуже и задрже поверење својих корисника. Осим отворене и транспарентне комуникације са корисницима, политика приватности је важан алат који библиотекари могу да искористе како би задобили то поверење. Овом студијом се истиче да, упркос томе што су друштвени медији широко распрострањени и прихваћени, многе библиотеке још увек немају никакву политику њиховог коришћења. Као што АЛА препоручује, библиотеке треба да „представе сопствене политике приватности и Повељу о правима библиотека као основу за дискусију о концептима и замкама приватности у контексту друштвених медија, као и о томе како да се њима баве у појединачним институцијама“ (2013, одељак „Етички стандарди“, параграф 3). Библиотекари могу да користе резултате ове студије за даље интерне дискусије. Међутим, аутори ове студије верују да библиотеке треба да иду корак даље и усвоје политике које би успоставиле основне параметре везане за приватност корисника на друштвеним медијима, попут оних који се односе на то које информације о корисницима се прикупљају и у ком облику се могу користити, као и на то да корисник сам може да одлучи да ли жели да дели те информације и фотографије или не.

Корисници треба да осете да библиотеке, иако су по дефиницији јавни простори, гарантују приватност онима који је желе. Маркетиншким језиком речено, библиотеке треба да „брендирају“ себе као стручњаке за приватност и поуздане заштитнике личних података. Забележене праксе приватности на друштвеним медијима пружају моћно средство за успостављање амбијента у коме ће библиотеке да буду посвећене заштити приватности на сваком месту. Јавно дељење политика усмерених на кориснике може

такође да помогне да се успостави доследан имиџ појединачних библиотека – и, на крају, библиотечке професије – која највише брине о приватности корисника. Ова слика се даље може побољшати тако што би се корисници едуковали да сами штите своју приватност. Библиотекари треба и могу да буду одговорни узор, нарочито када на професионалан начин деле личне податке о корисницима. Они не би требало да имају на уму само оно што закон налаже, већ и вредности саме библиотечке професије, приликом успостављања праксе за заштиту приватности корисника.

С енглеског превела Јелена Бенић

ЛИТЕРАТУРА

1. Ahmed, N. H., & Edwards-Johnson. (2013). Should librarians friend their patrons? *Reference & User Services Quarterly*, 53(1), 9-12. doi: 10.5860/rusq.53n1.9
2. American Library Association. (2008). *Code of ethics of the American Library Association*. Retrieved from <http://www.ala.org/advocacy/proethics/codeofethics/codeethics>
3. American Library Association. (2013). *Questions and answers on ethics and social media*. Retrieved from <http://www.ala.org/advocacy/proethics/questions-and-answers-ethics-and-social-media>
4. American Library Association. (2014a). *Privacy toolkit: Introduction*. Retrieved from
5. <http://www.ala.org/advocacy/privacyconfidentiality/toolkitsprivacy/introduction>
6. American Library Association. (2014b). *Privacy: An interpretation of the Library Bill of Rights*. Retrieved from <http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/librarybill/interpretations/privacy>
7. American Library Association Office of Government Relations. (n.d.). *Privacy, surveillance, and cybersecurity*. Retrieved from <http://www.ala.org/advocacy/advleg/federallegislation/privacy>
8. Anderson, S. (2008). Libraries struggle to balance privacy and patron access. *Alki*, 24(2), 18-28. Retrieved from <http://www.wla.org/alki-home>
9. Caldwell-Stone, D. (2015). The law regarding privacy and confidentiality in libraries. In T.J. Magi & M. Garnar (Eds.), *Intellectual freedom manual* (9th ed., pp. 184-200). Chicago, IL: American Library Association.
10. Carpenter, Z. (2015, June 2). How Edward Snowden sparked a librarians' quarrel. *The Nation*. Retrieved from
11. <http://www.thenation.com/article/how-edward-snowden-sparked-librarians-quarrel/>
12. Carson, B. M. (2008, September/October). How-to: Laws for using photos you take at your library. *Marketing Library Services*, 22(5). Retrieved from <http://www.infotoday.com/mls/sep08/carson.shtml>
13. Carson, B. M. (2010). Libraries and social media. *Information Outlook*, 14(7), 9-12.

14. Connell, R. S. (2009). Academic Libraries, Facebook and MySpace, and student outreach: A survey of student opinion. *portal: Libraries and the Academy*, 9(1), 25-36. doi: 10.1353/pla.0.0036
15. Cvetkovic, M. (2009, October). Making Web 2.0 work—from 'librarian habilis' to 'librarian sapiens.' *Computers in Libraries*, 29(9), 14-17. Retrieved from <http://www.infotoday.com/cilmag/oct09/Cvetkovic.shtml>
16. Dickson, A., & Holley, R. P. (2010). Social networking in academic libraries: The possibilities and the concerns. *New Library World*, 111(11-12), 468-479. doi: 10.1108/03074801011094840
17. Farkas, M. (2011). In practice: Too much information? Navigating the privacy-expectation continuum. *American Libraries*, 42(5/6), 36. Retrieved from <http://americanlibrariesmagazine.org/2011/04/22/too-much-information/>
18. Fernandez, P. (2010). Privacy and Generation Y: Applying library values to social networking sites. *Community & Junior College Libraries*, 16(2), 100-113. doi: 10.1080/02763911003689495
19. Gorman, M. (2000). *Our enduring values: Librarianship in the 21st century*. Chicago, IL: American Library Association.
20. Gressel, M. (2014). Are libraries doing enough to safeguard their patrons' digital privacy? *Serials Librarian*, 67(2), 137-142. doi: 10.1080/0361526X.2014.939324
21. Krug, J. F. & Morgan, C.D. (2010). ALA and intellectual freedom: A historical overview. In The Office for Intellectual Freedom of the American Library Association (Ed.), *Intellectual freedom manual* (8th ed., pp. 12-36). Chicago, IL: American Library Association.
22. Lamdan, S. S. (2015). Social media privacy: A rallying cry to librarians. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 85(3), 261-277. doi: 10.1086/681610
23. Magnuson, L. (2011). Promoting privacy. *College & Research Libraries News*, 72(3), 137-140. Retrieved from <http://crln.acrl.org/content/72/3/137.full>
24. Narayanan, A., & Shmatikov, V. (2008, May 18-22). *Robust de-anonymization of large sparse datasets*. Paper presented at the 2008 IEEE Symposium on Security and Privacy, Oakland, CA.

25. Narayanan, A., & Shmatikov, V. (2009, May 17-20). *De-anonymizing social networks*. Paper presented at the 2009 IEEE Symposium on Security and Privacy, Berkeley, CA. doi: 10.1109/SP.2009.22
26. Ponelis, S. (2013). Ethical risks of social media use by academic libraries. *Innovation*, 47, 232-245. Retrieved from <http://reference.sabinet.co.za/document/EJC158314>
27. Sachs, D. E., Eckel, E. J., & Langan, K. A. (2011). Striking a balance: Effective use of Facebook in an academic library. *Internet Reference Services Quarterly*, 16(1/2), 35-54. doi: 10.1080/10875301.2011.572457
28. Stuart, D. (2012). Technological threats to privacy and information access. *Online*, 36(5), 35-37.
29. Wondracek, G., Holz, T., Kirda, E., & Kruegel, C. (2010, May 16-19). *A practical attack to de-anonymize social network users*. Paper presented at the 2010 IEEE Symposium on Security and Privacy, Oakland, CA. doi: 10.1109/SP.2010.21
30. Zimmer, M. (2013). Assessing the treatment of patron privacy in Library 2.0 literature. *Information Technology & Libraries*, 32(2), 29-41. doi: 10.6017/ital.v32i2.3420
31. Zimmer, M. (2014). Librarians' attitudes regarding information and Internet privacy. *Library Quarterly*, 84(2), 123-151. doi:10.1086/675329

*Kelley Cotter
Maureen Diana Sasso*

LIBRARIES PROTECTING PRIVACY ON SOCIAL MEDIA

SHARING WITHOUT "OVERSHARING"

Summary

Libraries have increasingly adopted social media as an integral means of connecting with their users. However, social media presents many potential concerns regarding library patron privacy. This article presents the findings from a study of how librarians and library staff perceive and handle issues of patron privacy related to social media marketing in libraries. The study reports the results from a mixed-methods online survey, which used a nonprobability self-selection sampling method to collect responses from individuals employed by libraries, without restrictions on position or library type. Nearly three-quarters of respondents reported working in libraries that have either an official or unofficial social media policy. Approximately 53% of those policies mention patron privacy. The findings suggest that many respondents' views and practices are influenced by the perception of the library's physical space and social media presence as public places. The findings also suggest a lack of consensus regarding the extent of the library's obligation to protect patron privacy on library social media sites and what would constitute a violation of privacy.

СТРУКА

Марјан Маринковић, Сџанка Јовичић, Јасмина Нинков, Бојан Кундачина – Стање, активности и услуге српских библиотека у области промовисања културног наслеђа: промоција културног наслеђа у српској библиотечкој пракси

Мила Медићовић Шефановић – Допринос Миливоја В. Кнежевића проучавању псеудонима

Сања Сџејановић Тодоровић – Пројекат Британске библиотеке: *Наука и друштво на Балкану 1850–1950*

СТАЊЕ, АКТИВНОСТИ И УСЛУГЕ СРПСКИХ БИБЛИОТЕКА У ОБЛАСТИ ПРОМОВИСАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

ПРОМОЦИЈА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА
У СРПСКОЈ БИБЛИОТЕЧКОЈ ПРАКСИ

Марјан Маринковић

Сћанка Јовичић

Јасмина Нинков

Бојан Кундачина

Библиотека града Београда

УДК: 005.346:021.4(497.11)
659:930.85]:021.4(497.11)

Сажетак

Од децембра 2018. године Библиотека града Београда, као један од шест партнера, учествује у двогодишњем међународном пројекту под називом *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries*¹. Пројекат се реализује у оквиру Еразмус+ програма. Главни циљеви пројекта су утврђивање најбољих постојећих библиотечких сервиса/услуга у вези са културним наслеђем, као и креирање нових иновативних сервиса за промовисање културног наслеђа. У оквиру пројекта извршено је истраживање чији су резултати објављени у извештају под насловом *The Role of Libraries in Promoting Cultural Heritage in Serbia*. У оквиру истраживања спроведена је анкета под насловом „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа”. На анкету је одговорило укупно деветнаест реномираних српских библиотека различитих типова, које имају значајне колекције културног наслеђа. Овај рад је приређен на основу споменутог извештаја и у највећој мери се ослања на резултате спроведене анкете. Кроз краћа поглавља приказани су стање, активности и услуге српских библиотека у области културног наслеђа, са посебним акцентом на његовом промовисању.

Кључне речи: културно наслеђе, библиотека, дигитализација, промоција, библиотечки пројекти.

¹ <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/eplu-project-details/#project/2018-1-LV01-KA204-047006>

Од децембра 2018. године Библиотека града Београда, као један од шест партнера, учествује у двогодишњем међународном пројекту под називом *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries*. Пројекат се реализује у оквиру Еразмус+ програма. Главни циљеви пројекта су утврђивање најбољих постојећих библиотечких сервиса/услуга у вези са културним наслеђем, као и креирање нових иновативних сервиса за промовисање културног наслеђа.

Један од првих задатака за све partnere на пројекту био је да израде национални извештај о улози библиотека у промовисању културног наслеђа. У складу са тим, потписници овог рада спровели су од маја до јула 2019. године истраживање и написали планирани извештај, под насловом *The Role of Libraries in Promoting Cultural Heritage in Serbia*.

У оквиру истраживања током маја и јуна 2019. године, спроведена је анкета под насловом „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“. Анкета је упућена готово свим библиотекама које имају значајне колекције културног наслеђа и које се активније баве чувањем и промовисањем наслеђа. На анкету је одговорило укупно деветнаест реномираних српских библиотека различитих типова: Народна библиотека Србије, Библиотека Матице српске, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Библиотека САНУ, Библиотека Етнографског музеја Србије, Библиотека Градског завода за заштиту споменика културе и тринаест матичних јавних библиотека (Библиотека града Београда, Народна библиотека Бор, Градска библиотека у Новом Саду, Градска библиотека „Карло Бијелички“ (Сомбор), Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ (Краљево), Народна библиотека Крушевац, Народна библиотека Ужице, Народна библиотека „Илија М. Петровић“ (Пожаревац), Народна библиотека „Раде Драинац“ (Прокупље), Библиотека „Глигорије Возаровић“ (Сремска Митровица), Градска библиотека Суботица, Библиотека шабачка, Библиотека „Светозар Марковић“ (Зајечар). Анкета се састојала од тридесет питања затвореног и отвореног типа.

Текст који следи приређен је на основу споменутог извештаја и у највећој мери се ослања на резултате спроведене анкете. Кроз краћа поглавља, у њему су приказани стање, активности и услуге српских библиотека у области културног наслеђа, са посебним акцентом на његовом промовисању.

ВРСТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У БИБЛИОТЕКАМА

Уколико културно наслеђе посматрамо у ужем смислу, онако како га дефинише још увек важећи Закон о културним добрима,² као ствари и тво-

2 Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о културним добрима“, Службени гласник РС бр. 71/94, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-kulturnim-dobrima.pdf> (преузето 20. 6. 2019).

ревине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту, онда се под културним наслеђем релевантним за библиотечку првенствено подразумева стара и ретка библиотечка грађа. И сами законски акти у вези са библиотекама уређују њихово поље деловања када је у питању културно наслеђе управо у оквирима који обухватају само стару и ретку библиотечку грађу.³

Међутим, културно наслеђе можемо сагледавати и у ширем контексту, као добро наслеђено од претходних генерација или добро које настаје у садашњости, а има специфичну вредност за људе (заједницу) и треба да буде сачувано за будуће генерације, било да јесте или није под званичним третманом заштите. Такође, поред материјалног, изузетну важност има и нематеријално културно наслеђе, усмена традиција, језик, извођачке уметности, традиционални занати, друштвене праксе и ритуали... Овако посматрано, културно наслеђе може бити свака врста културног/уметничког/социјалног дешавања или културне/уметничке продукције, независно од форме и датума настанка.⁴ Свака добра књига савременог аутора, сваки одличан концерт или перформанс постаје културно добро. Уколико, дакле, посматрамо културно наслеђе у овом ширем контексту, простор за деловање библиотека на овом плану далеко је већи од оног прописаног законом. Библиотеке и саме продуктују велики број културних и уметничких програма, који по себи временом постају документ о културном животу једног доба, једног града, једне заједнице. Тематски, сами ти програми често обрађују одређено културно наслеђе, јер разговор о доброј књизи јесте у ствари разговор о културном наслеђу с обзиром на то да та добра књига постаје или већ јесте део културног наслеђа уже или шире заједнице у којој је настала.

Библиотеке у Србији у својим колекцијама баштине изузетно вредно културно наслеђе. Ово наслеђе у највећој мери чини стара и ретка библиотечка грађа – све анкетирани библиотеке имају у својим фондовима ову врсту грађе. Остали типови културног наслеђа (непокретно културно наслеђе, аудио и/или видео записи културних програма које библиотеке организују, посебне колекције савремене уметности, посебне завичајне колекције, колекције нематеријалног наслеђа и др.), у мањој мери су заступљени у библиотекама. Половина испитаних библиотека има неки од осталих типова наслеђа. У питању је најчешће сама зграда у којој се библиотека налази, јер су многе библиотеке смештене у старијим репрезентативним зградама које су културно добро, затим и колекције уметничких

3 Крајем 2019. године објављен је нацрт Закона о културном наслеђу који разликује културно наслеђе од културног добра и којим се далеко квалитетније уређује ова област.

4 У нацрту Закона о културном наслеђу даје се следећа дефиниција културног наслеђа: „Културно наслеђе представља ствари и творевине материјалне и нематеријалне културе од општег интереса, које се као израз људске креативности и интеракције са простором током времена преносе са генерације на генерацију и уживају посебну заштиту утврђену законом”.

слика. Неколико библиотека формирало је колекцију аудио/видео записа својих културно-образовних програма.

Библиотеке перманентно раде на набавци културног наслеђа. Како анкета показује, најчешћи начин набавке грађе која чини културно добро у библиотекама у Србији, врши се путем поклона грађана и истакнутих појединаца (57,7%), потом куповином (33,3%), а у малој мери и путем размене између институција (10%).

СТРАТЕШКА ДОКУМЕНТА

Када су у питању стратешка документа библиотека у вези са културним наслеђем, у највећем броју библиотека активности на овом плану дефинишу се на годишњем нивоу, у оквиру годишњег плана рада установе. Активности су углавном усмерене на послове у вези са заштитом угрожене грађе (рестаурација и конзервација), унапређење техничких услова за чување грађе и на дигитализацију грађе. Анкета показује да највећи број библиотека (95%) има израђен стратешки план у вези са дигитализацијом културног наслеђа које поседују. Преко половине њих (56%), овај план има на годишњем нивоу, у оквиру годишњег плана рада, док вишегодишњи план дигитализације има 39% библиотека у Србији. У највећем броју анкетираних библиотека, стратешка документа (било једногодишња или вишегодишња) садрже и план промоције културног наслеђа, док 11% библиотека нема израђен план промоције културног наслеђа.

Реално је претпоставити да ће се стратешки приступ деловања библиотеке у области културног наслеђа све више примењивати с обзиром да Министарство културе и информисања чини посебне напоре у овом смеру. У последње две године Министарство је донело два правилника – Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора⁵, и Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа⁶. Оба правилника обавезују установе заштите да стратешки планирају послове дигитализације: први налаже библиотекама да у оквиру својих годишњих планова рада морају да израђују годишње планове дигитализације, а други да у наредних пет година (до 2023) дигитализују целокупно наслеђе које поседују. У складу са овим, Министарство је почетком ове године, посредством Народне библиотеке Србије, наложило

5 Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора”, *Службени гласник РС* бр. 102/17, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-blizim-uslovima-za-digitalizaciju-bibliotecko-informacione-gradje-i-izvora> (преузето 21. 6. 2019).

6 Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа”, *Службени гласник РС* бр.76/2018, (преузето 21. 6. 2019).

свим библиотекама да ураде петогодишње планове дигитализације, за период 2019–2023.

Ипак, општи проблем у вези са овим питањем је тај што запослени у библиотекама немају искуство у области стратешког планирања, тако да се поставља питање квалитета стратешких планова које израђују. Ова стратешка документа се, наиме, израђују углавном без било каквих урађених пратећих анализа (карактеристике окружења, капацитети установе, stakeholders анализа, SWOT анализа, cost-benefit анализа, потребе корисника, финансијски потенцијали...), које су основ за израду ваљаног вишегодишњег плана.

ОРГАНИЗАЦИЈА

Када је у питању организација послова везана за културно наслеђе у библиотекама, веће библиотеке имају посебно одељење које се бави културним наслеђем, док оне мање немају посебно одељење, а некад ни радника који се бави оваквом грађом. Анкета (која је првенствено обухватила велике/матичне библиотеке) показује да 39% великих/матичних библиотека у Србији има посебно одељење, док 34% библиотека има запосленог радника чији је један део посла подразумева бављење културним наслеђем које библиотека поседује. У 5% случајева библиотеке имају запосленог радника који се искључиво бави културним наслеђем, док у 11% случајева библиотеке немају ниједног запосленог радника који се овим послом бави.

У члану 6 Правилника о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора⁷ наводи се да свака библиотека за обављање послова дигитализације библиотечко-информационе грађе и извора мора да обезбеди кадрове за ове послове, и то: матичне библиотеке – најмање два запослена лица, а остале библиотеке – најмање једно запослено лице. На жалост, овакав пропис није могуће реализовати у пракси у већини случајева.

ЗАШТИТА

Заштита културног наслеђа је законска обавеза библиотека које, према Закону о културним добрима,⁸ имају статус установа заштите. У Закону о библиотечко-информационој делатности⁹ наводи се да *Библиотеке које у својим фондовима имају ствару и репиту библиотечку грађу обављају и делатност правне и техничке заштите те грађе у складу са законом*. Закон

⁷ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора”.

⁸ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о културним добрима”.

⁹ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о библиотечко-информационој делатности”, *Службени гласник РС* бр. 52/11, <http://www.kultura.gov.rs/cyr/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/-zakon-o-bibliotecko-informacionoj-delatnosti> (преузето 22. 6. 2019)

о старој и реткој библиотечној грађи¹⁰ детаљно прописује начин чувања, заштите, обраде, излагања и коришћења ове грађе. Међу најчешћим мерама заштите грађе спроводе се рестаурација и конзервација грађе, дигитализација грађе, као и обезбеђивање одговарајућих техничких услова за смештај грађе. Како анкета показује, једна трећина библиотека стару и ретку грађу чува у условима који су у потпуности законом прописани, док 67% грађу чува у условима који делимично задовољавају прописе.

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Дигитализација културног наслеђа је један од најважнијих савремених процеса за заштиту и промовисање наслеђа. Као такав, препознат је и од стране српских библиотека, тако да је дигитализација у последњих десетак година постала тренд, а доношењем новог Закона о библиотечно-информационој делатности 2011. године, и одговарајућих правилника у последње две године, дигитализација је постала и обавеза у пословању библиотека.

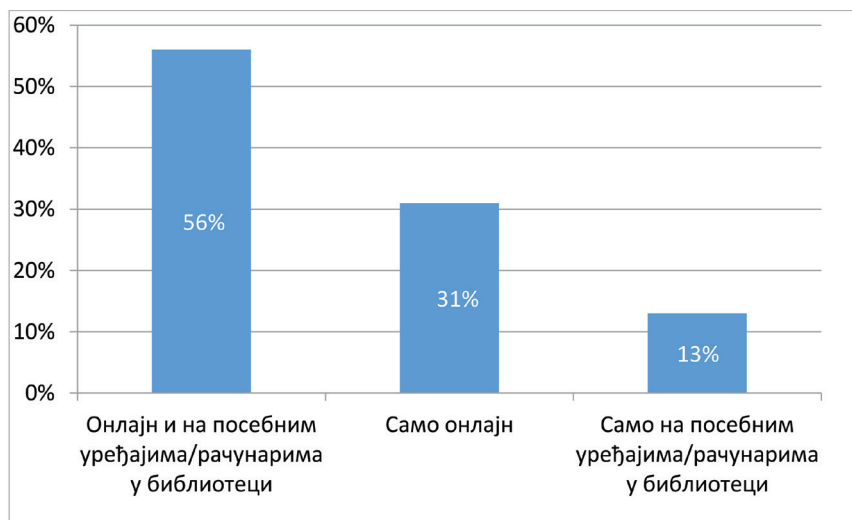
Тако данас у Србији готово све велике библиотеке врше дигитализацију културног наслеђа. Све библиотеке које су одговарале на анкету, а које имају стару и ретку грађу, навеле су да исту дигитализују. Укупно 39% библиотека дигитализује и одређене предмете/збирке културног наслеђа који не припадају старој и реткој библиотечној грађи. То су најчешће поједине посебно занимљиве и значајне колекције које немају статус старе и ретке библиотечке грађе, завичајне збирке, или пак културно-образовни програми које библиотека организује (дигитализовање путем фотографија, звучних и/или видео записа). Учешће библиотека у дигитализовању неких других типова наслеђа, који нису везани за њихове фондове, јесте јако ретко и дешава се искључиво у оквиру појединачних пројеката. Можемо истаћи пример јавне библиотеке из Бора која дигитализује фотографске негативе (који су се некада користили при фотографисању) и врши снажну промоцију и уметничку (ре)контекстуализацију ове дигитализоване грађе¹¹.

Ипак, још пуно рада је неопходно како би се све највредније културно наслеђе у библиотекама дигитализовало. Према резултатима анкете, 35% библиотека сматра да је највреднији део културног наслеђа које поседује већ дигитализован, док 65% сматра да то тек треба учинити.

¹⁰ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о старој и реткој библиотечној грађи“, *Службени гласник РС* бр. 52/11, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-staroj-i-retkoj-biblioteckoj-gradji> (преузето 22. 6. 2019).

¹¹ Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/> (преузето 22. 6. 2019).

Када је доступност грађе у питању, анкета показује да је дигитализована грађа у половини испитаних библиотека у потпуности јавно доступна, док је код половине она делимично доступна. Код више од половине библиотека (56%), дигитализована грађа је доступна и онлајн (путем интернета) и на посебним рачунарима/уређајима у самој библиотеци; у нешто мање од трећине библиотека (31%) грађа је доступна само онлајн, док је у 13% библиотека грађа доступна само на посебним рачунарима/уређајима у библиотеци.

Графикон 1 – Начин доступности дигитализоване грађе

Укупно 70% анкетираних библиотека има сопствену дигиталну библиотеку, 12% поставља своје дигиталне збирке на платформу Народне библиотеке Србије, док 18% нема ни сопствену дигиталну библиотеку нити им се дигитална грађа налази у склопу Дигиталне НБС.

Само једна установа, Библиотека Матице српске, има израђену мобилну апликацију своје дигиталне библиотеке.

Све библиотеке у Србији које имају своје дигиталне библиотеке допуштају свим грађанима, без обзира да ли су чланови библиотеке или не, да користе дигиталну грађу. Не постоји било каква рестрикција у погледу доступности грађе – све што се налази у дигиталној библиотеци може да се прегледа у потпуности, без икакве новчане надокнаде или неког другог предуслова.

Од библиотечких услуга у вези са културним наслеђем усмерених ка корисницима, основна је та да ове установе културе своје културно наслеђе чине доступним корисницима, да га на овај или онај начин дају грађанима на увид. Како анкета показује, највећи број библиотека (89%), омогућава корисницима да грађу користе у библиотеци. Значајан број библиотека (78%) дигитализује грађу и на тај начин је чини доступном. Укупно 72% библиотека комбинује ове две врсте услуга – и дигитализују грађу и дају је на увид у самим установама. Одређен број библиотека (39%) вредну грађу из својих фондова чини широко доступном објављивањем публикација (репринт, факсимилска издања и др.).

Поједине библиотеке и на друге начине чине грађу доступном. Нпр. Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ у Краљеву одабрану грађу (која још увек није дигитализована) дигитализује и шаље мејлом или је снима кориснику на меморијску картицу. И Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ врши услугу дигитализације на захтев. Корисници Народне библиотеке „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу¹² могу добити бесплатно CD са снимљеном старом и ретком грађом из фонда библиотеке.

ПРОМОЦИЈА

Промовисање културног наслеђа (првенствено старе и ретке библиотечке грађе) такође је законска обавеза библиотека.

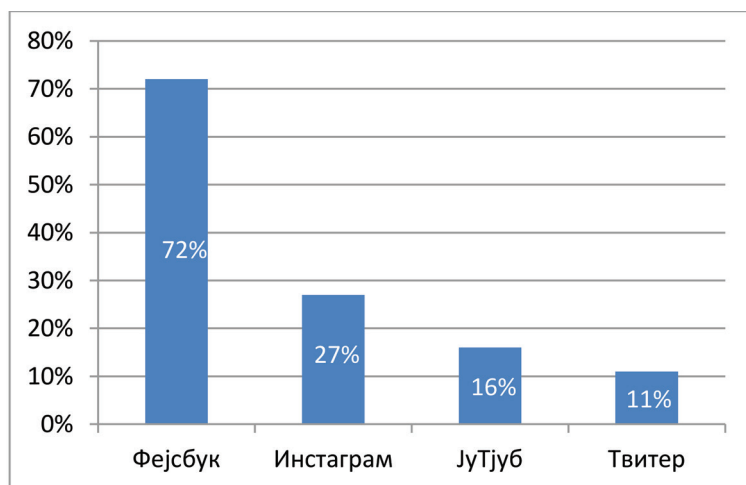
Широк спектар библиотечких активности промовисања културног наслеђа обухвата: дигитализацију, организовање изложби, организовање различитих програма (предавања, трибине, радионице...), штампање брошура и каталога, наступе у медијима и медијске текстове, израду промотивних материјала (мајице, беџеви, шоље, капе...), промоција путем друштвених мрежа установе или друштвених мрежа специјално посвећених културном наслеђу, специјализован веб-сајт или блог који је библиотека израдила посвећен културном наслеђу, интерактивни промотивни *touchscreen* киосци, Magic box и слични дигитални уређаји, учешће на стручним скуповима. Анкета је показала да су најчешћи начини промовисања наслеђа дигитализацијом (94%), организовањем изложби (82%), појављивањем у медијима и медијским текстовима (82%), штампањем брошура и каталога (76%), учешћем на стручним скуповима (76%) и путем друштвених мрежа (70%).

¹² Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019).

Графикон 2 – Најчешћи начини промовисања културног наслеђа

Када је у питању промовисање културног наслеђа путем друштвених мрежа, најчешће је промовисање путем Фејсбука – 72% библиотека које користе друштвене мреже користи управо ову мрежу. Све остале друштвене мреже се далеко мање користе: Инстаграм користи 27%, ЈуТјуб 16%, а Твитер 11% испитаних библиотека.

Графикон 3 – Упошребa друштвених мрежа у промоцији културног наслеђа

ПРОЈЕКТИ И ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ

С обзиром да Министарство културе и информисања Републике Србије сваке године расписује конкурсе из области очувања и промовисања културног наслеђа, као и из области дигитализације културног наслеђа, библиотеке реализују значајан број пројеката у вези са културним наслеђем. Примера ради, 2019. године на конкурс за дигитализацију културног наслеђа и савременог стваралаштва, Министарство је подржало 65 пројеката дигитализације културног наслеђа, од чега 11 библиотечких. Ово су углавном пројекти мањег обима, путем којих се оснажују технички капацитети библиотека за дигитализовање, или се пак врши дигитализација и промоција неких вредних збирки. Мањи број библиотека, углавном оних највећих, учествује и у међународним пројектима.

Овом приликом навешћемо одређен број пројеката које сматрамо најзначајнијима у промовисању културног наслеђа од стране библиотека.

Народна библиотека Србије (у даљем тексту: НБС) реализовала је више значајних пројеката и тренутно је укључена у још неколико репрезентативних¹³.

Од 2005. године, када је постала пуноправни партнер пројекта Европска библиотека,¹⁴ све дигиталне колекције НБС налазе се на овом порталу. Од 2008. године, када је покренут портал Европеана,¹⁵ све дигиталне колекције НБС укључене су и на тај портал. Најзначајније дигиталне колекције НБС такође су део Светске дигиталне библиотеке,¹⁶ пројекта који су покренули УНЕСКО¹⁷ и Конгресна библиотека у Вашингтону¹⁸.

Први европски пројекат НБС који је добио подршку програма Култура 2007–2013 (EMBARC, 2010–2012)¹⁹, представљао је почетак интензивне дигитализације, а односио се на српске рукописне књиге.

¹³ Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са https://www.nb.rs/about_us/project.php?id=35341 (преузето 20. 6. 2029).

¹⁴ Европска библиотека (The European Library – TEL) је сервис на вебу који нуди приступ ресурсима 47 националних библиотека Европе: књиге, новине, часописе, аудио-записе и друге материјале, у физичком и дигиталном облику.

¹⁵ Европеана (Europeana) је интернет портал који нуди приступ милионима књига, слика, филмова, музејских дела и архивских записа који су дигитализовани широм Европе.

¹⁶ Светска дигитална библиотека (World Digital Library – WDL) представља дигитални трезор светске културне баштине који су основали УНЕСКО и Конгресна библиотека из Вашингтона, а у сарадњи са библиотекама, музејима, архивима, образовним институцијама и организацијама из целог света.

¹⁷ Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO).

¹⁸ Library of Congress (Washington).

¹⁹ EMBARK (Enhance Manuscriptorium through Balkan Recovered Knowledge – Унапређење базе рукописа Манускрипторијум кроз додавање нових знања са Балкана).

Захваљујући пројекту Европеана (2011–2014), дигитализовано је 2.000 објеката о Првом светском рату, укључујући и одређени број филмова у сарадњи са Југословенском кинотеком.

Један од актуелних пројеката у НБС јесте и пројекат Дигитална истраживачка инфраструктура за уметност и хуманистику (DARIAH-EU), до сада најважнији и најамбициознији европски пројекат посвећен стварању услова за дуготрајни и одрживи дигитални приступ резултатима истраживачког рада на пољу хуманистике и уметности. Србија је једна од петнаест земаља оснивача и једина земља учесница у пројекту ван ЕУ.

Пројекат Процват писмености бави се развојем писмености у Европи у најширем смислу, а односи се на десетак различитих дигиталних збирки које су библиотекарски који их воде и баве се одређеним темама, одабрали. Императив је био да то буду углавном текстуалне збирке.

Међународни пројекат Миграције кроз науку и уметност, у којем НБС партнерски учествује, омогућава укључивање у Европеану дигиталних збирки које се тичу миграција, као и из и кроз Европу. У оквиру пројекта, Европеани су прикључене три збирке НБС које су идентификоване као важне за ову тему: Јеврејска периодика, Ромска култура и Збирка о Милошу Црњанском.

Пројекат Заједничка култура у Европеани (јануар 2019 – јун 2020) треба да развије добро координирано окружење за националне агрегаторе, како би партнери могли да сарађују, деле ресурсе и договоре заједничке препоруке и стандарде. Такође, кроз пројекат ће се повећати квалитет садржаја и метаподатака доступних на порталу Европеана, како би се проширио круг корисника и начини коришћења садржаја.

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ (у даљем тексту: УБСМ) још једна је библиотека која се истиче по савременим приступима промовисања културног наслеђа.²⁰

Она је учествовала као један од осамнаест партнера у пројекту Europeana Newspapers, у оквиру којег је дигитализовано више од 18 милиона новинских страна из библиотечких колекција широм Европе. УБСМ ставља на располагање корисницима унапређени портал Претраживе дигитализоване историјске новине, а који обухвата 400.000 претраживих страница из 45 издања новина са краја 19. и прве половине 20. века.

УБСМ је такође, партнер у пројекту READ подржаног у оквиру ЕУ програма Horizon2020. Овај пројекат се фокусира на препознавање рукописаног текста, односно на развијање дигиталних алата за препознавање и рашчитивање рукописа одређене личности. У оквиру пројекта развијена је Transcribus платформа за аутоматско препознавање, транскрипцију и претраживање историјских докумената. Један сегмент пројекта посвећен

²⁰ Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са <http://www.unilib.rs/o-nama/projekti/> (преузето 25. 6. 2019).

је и развоју мобилне апликације DocScan и преносног уређаја ScanTent, који служе за дигитализовање грађе путем паметног телефона. На овај начин, сваком грађанину је омогућено да врши процес дигитализације на лак начин, чиме се врши демократизација дигитализације културног наслеђа.

УБСМ учествује и у пројекту Европске уније под називом E-READ. Пројекат представља еволуцију читања у дигиталном добу. Циљ је да се побољша научно схватање импликација дигитализације и на тај начин да се помогне појединцима, друштвима широм Европе да се оптимално носе са ефектима. Акција обухвата низ пројеката и иницијатива на различитим нивоима.

УБСМ је у сарадњи са удружењем грађана Музеј књиге и путовања – Адлигат реализовала и пројекат Safeguarding the Fragile Collection of the Private Archive of the Lazic Family, у оквиру којег је дигитализовала један део овог приватног архива. Пројекат је реализован у оквиру програма Британске библиотеке Endangered Archives.

УБСМ је једина библиотека у Србији која поседује тзв. Magic Box, савремени уређај за презентацију дигиталног материјала, у који је могуће сместити и физички објекат и његову дигиталну верзију. Ова интерактивна витрина има специјални транспарентни екран са уграђеним слојем који је осетљив на додир, за преглед дигиталних садржаја који посетиоци могу да прелиставају, док у исто време имају потпун увид у оригинал који се налази иза стакла. Изложени предмети се могу комбиновати са видео записима и 3Д анимацијама побољшавајући тиме разумевање њихове функционалности и историје. Magic Box је купљен у оквиру пројекта Магична дигитална Србија који је подржало Министарство културе и информисања.

УБСМ активно користи Твитер за промовисање својих дигиталних колекција. Поводом стогодишњице завршетка Првог светског рата, УСБМ је покренула Твитер налог @1918nadSrbijom, са поднасловом „Рапорт са Солунског фронта“. На поменутом налогу се твитују догађаји са Солунског фронта, као да се данас дешавају. Овај пројекат је инспирисан пројектом @RealTimeWWII. Материјали који се постављају путем налога @1918nadSrbijom, засновани су на претраживој дигиталној библиотеци УБСМ. У оквиру овог пројекта, УСБМ је објавила прву Твитер књигу на свету – штампану верзију налога @1918nadSrbijom.²¹ Један од главних циљева вођења Твитер налога и штампања књиге јесте да се на иновативан начин промовише употреба дигиталне колекције ове библиотеке.

21 Књига је пуна занимљивих слика и заборављених догађаја из прошлости о којима се може читати у старим новинским чланцима, попут онога у Вашингтону на Видовдан 1918. године, када је у највећем тамошњем парку, ћерка америчког председника глумила Србију оковану ланцима, а сто ћерки најугледнијих вашингтонских породица певало српску химну и друге песме, све док Србија није скинула те ланце, односно, док се председникова ћерка није ослободила, чиме је на симболичан начин најављено ослобођење Србије које ће се и догодити неколико месеци касније.

НБС и УБСМ партнерски сарађују са дневним листом *Данас*, тако што овај лист сваког дана објављује најважније вести које су се десиле на данашњи дан пре осамдесет година. Реч је о вестима штампаним у некадашњим листовима *Време* и *Правда*, који данас не постоје, али су у прошлости били јако утицајни. НБС и УБСМ обезбеђују листу *Данас* материјал из својих дигиталних архива и на тај начин промовишу исте.

И Библиотека града Београда (у даљем тексту: БГБ) реализовала је неколико иновативних пројеката којима се промовише културно наслеђе²².

БГБ је учествовала као један од 48 партнера у трогодишњем европском пројекту *Europeana Awareness* (2012–2014). Пројекат је имао за циљ да путем велике партнерске мреже промовише портал Европеана, као и да успостави партнерства и подстакне установе културе да постављају своје колекције на портал. У оквиру пројекта, реализован је подпројекат под називом *Мобилизација сећања*, у оквиру којег је обogaћена и промовирана колекција посвећена Првом светском рату – *Europeana 1914–1918*. Након велике кампање анимирања грађана, организовани су дани током којих су потомци оних људи који су учествовали у рату, односно живели у том периоду, доносили у Библиотеку фотографије, документа и различите предмете из својих приватних колекција у вези са њиховим прецима. Овај материјал је био дигитализован на лицу места (фотографисан или скениран), а приче-сећања тих људи у вези са њиховим прецима, и ономе што су им они испричали о свом ратном искуству, записивали су библиотекари. На овај начин, формиран је јединствени електронски архив Првог светског рата под називом *Europeana 1914–1918*, на којем се налазе забележене породичне историје житеља осамнаест европских земаља.

БГБ је партнерски учествовала у још једном великом европском пројекту под називом *LoCloud*. Главни циљ пројекта био је да се коришћењем *cloud* технологије омогући мањим институцијама задуженим за чување културне баштине да формирају своје дигиталне колекције, као и да оне буду видљиве кроз Европеану. Пројекат је поготово био усмерен на мање баштинске институције које немају техничке капацитете ни људске ресурсе да изграде сопствене дигиталне колекције. Предвиђено је да се формирањем ових локалних колекција око четири милиона нових објеката придода Европеани. У оквиру пројекта, створен је Центар за помоћ – израђена је комплетна онлајн подршка у вези са дигитализацијом: различита документација, е-курсеви, *helpdesk*, база питања и одговора... Сама БГБ, с обзиром на то да је већ имала своју развијену дигиталну библиотеку, израдила је у оквиру пројекта у *cloud*-у колекцију фотографија са култур-

22 Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотеке у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и из годишњих извештаја Библиотеке града Београда на <http://www.bgb.rs/index.php/2011-11-14-21-02-05/i> (преузето мај, јун 2019).

но-образовних програма које организује²³. Ова колекција, једина тог типа у Србији, ажурно се допуњује и након завршетка пројекта.

БГБ је 2018. године кроз пројекат који је подржало Министарство културе и информисања, набавила интерактивни презентациони киоск, путем којег на атрактиван начин промовише своје дигиталне колекције. Киоск са великим екраном осетљивим на додир (touchscreen) постављен је на најпрометније место у Библиотеци тако да га посетиоци активно користе.

Поред наведеног, БГБ тренутно учествује у већ споменутом међународном пројекту *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries*.

Најважнији резултат овог пројекта биће јавно доступни онлајн курсеви за едуковање библиотекара и других стручњака који се баве наслеђем, односно нека врста обуке како да развијају иновативне пројекте за промоцију наслеђа које се чува у њиховим установама.

Народна библиотека Бор бави се дигитализацијом богате колекције фотографских негатива коју поседује. Збирка садржи негативе са фотографијама из свакодневног живота града Бора и фотографијама везаним за Рударско-топионичарски басен Бор, гигантску фабрику која је суштински обележила живот овог града. Фотографије покривају период 1903–2004. Библиотека реализује веома занимљиве пројекте у вези са овом грађом, попут пројекта „Било/бити“ у оквиру којег је десет писаца ангажовано да на основу дигитализованих старих фотографија напишу приче. Након тога је објављена књига са фотографијама и причама посвећеним свакој од њих. Такође, на основу фотографија из ове збирке, библиотека је објавила књигу, антрополошку студију *Борски алманах: улична фотографија као заједничка антропологија*. Ова библиотека је, користећи поменути збирку, реализовала још неколико пројеката у оквиру којих су савремени уметници (ре)контекстуализовали дигитализовану грађу, а етнолог и социолог писали научне студије²⁴.

Већ смо истакли да деловање библиотека у промовисању културног наслеђа које по типу не спада у библиотечко-информациону грађу није развијено. Ипак, постоји неколико добрих примера које можемо истаћи.

Најпре, можемо још једном споменути да је неколико јавних библиотека развило аудио или видео-архив дигиталне колекције снимака програма које организују. Ове колекције бележе културни живот једног доба и личности које у њему партиципирају те ће временом сасвим сигурно постајати све вредније.

23 Библиотека града Београда, „Дигитална колекција докумената са културно-образовних програма“, <https://bgb.loccloudhosting.net> (преузето 26. 6. 2019).

24 Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са <http://www.digitalnizavicaj.com/> (преузето 25. 6. 2019).

Занимљив пример промоције непокретног (споменичког) наслеђа, јесте сарадња БГБ са две туристичке агенције које су у своју туру Belgrade Underground укључиле и програмску салу БГБ, такозвану Римску дворану. Ова јединствена сала је споменик културе јер у свом саставу има остатке римског војног утврђења (2. век нове ере) као и део водоводног система из римског периода. Кроз ову сарадњу много домаћих и страних туриста обиђе Римску дворану, као и саму Библиотеку.

Иновативан модел сарадње БГБ има са Туристичком организацијом Београда (ТОБ). Библиотека је изнајмила један део свог простора ТОБ-у, тако да већина туриста који долазе у Београд, свративши до ТОБ-а да се информишу о туристичкој понуди града, истовремено улазе и у БГБ. Кроз ову сарадњу, БГБ посредно промовише културну баштину целог Београда.

Више јавних библиотека у Србији реализује програме и мање пројекте за промоцију културног наслеђа које лагано пада у заборав, попут обичаја и старих заната. Библиотеке најчешће организују едукативне радионице или презентације. Истакли бисмо радионице ткања и предења, као и такмичење у предењу које организује Народна библиотека у Осечини.²⁵ Такође, ова библиотека је објавила едукативну бојанку и сликовницу путем којих упознаје најмлађе о нематеријалном наслеђу њиховог краја.

БГБ са Министарством културе и информисања, Филолошким факултетом у Београду и Радио-Телевизијом Србије партнерски реализује пројекат Негујмо српски језик, који се бави неговањем и заштитом српског језика, писма, опште језичке културе и писмености. Пројекат је остварио изузетну видљивост на националном нивоу. Преко тридесет јавних личности (популарни глумци, спортисти, новинари, писци...) узело је учешће у промотивним кампањама које подстичу свест грађана о значају језика и ћириличног писма. У оквиру кампање, израђен је и широко дистрибуиран велики број едукативно-промотивних плаката, постављани су велики билборди, израђено је више рекламних спотова, покренут је караван културе говора у оквиру којег се широм Србије држе предавања и радионице о правилном изражавању. Овај пројекат показује како једна јавна библиотека може да се бави промовисањем језика као нематеријалног културног добра сваког народа.

ПРОБЛЕМИ

На основу резултата анкете, као и увидом у својевремено израђен Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027,²⁶ може се

²⁵ Народна библиотека у Осечини, <http://www.biblioteka-osecina.org/index.php/2015-08-13-13-22-40/269-7> (преузето 27. 6. 2019).

²⁶ Министарство културе и информисања, „Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027“, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027--nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (преузето 30. 6. 2019).

закључити да су главни проблеми библиотека у контексту заштите, чувања и промовисања културног наслеђа следећи:

Лоша инфраструктура. У поменутом стратешком нацрту наводи се да је један од највећих проблема система културе у Републици Србији неразвијена инфраструктура објеката намењених култури, недостатак адекватних и наменски грађених објеката за установе културе и њихова слаба и неадекватна опремљеност, недостатак простора и ваљаних услова за базичне делатности установа културе у које спада и чување библиотечке грађе као културног наслеђа. Наведени проблеми непосредно утичу на заштиту културног наслеђа од стране установа културе, конкретно библиотеке. У том смислу постоји потреба за плански усмереним капиталним улагањима у установе културе и заштиту културног наслеђа, као и инвестиционом одржавању културне инфраструктуре и техничко-технолошке модернизације на бази јасно дефинисаних приоритета.

Недостатак одговарајућих кадрова, нарочито за послове дигитализације. У Србији је крајем 2013. године донета Уредба о забрани запошљавања у државним и јавним установама, у које спадају и библиотеке. Овим мерама је веома отежано запошљавање новог особља тако да многе библиотеке немају људске ресурсе који би се бавили културним наслеђем, односно дигитализацијом истог. Многе библиотеке сматрају да је управо немогућност запошљавања адекватних кадрова на пословица дигитализације кључни проблем у овој области. Потребно је системско решење овог проблема, јер он има националне размере.

Недостатак одговарајућег знања код особља запосленог у библиотекама. Врло мали проценат библиотекара има одговарајућа знања у вези са процесом дигитализације, као и технолошким могућностима и постојећим светским трендовима промовисања културног наслеђа. Зато је неопходна перманентна едукација библиотекара по овом питању.

Недостатак техничке опреме и софтвера за обављање процеса дигитализације и презентовања дигитализоване грађе на савремен, догађљив начин. Услед недовољних финансијских средстава, многе библиотеке нису у могућности да набаве потребну техничку опрему и одговарајуће софтвере за дигитализацију. Библиотеке немају израђену cost-benefit анализу која би им показала да ли је исплативије да сами врше дигитализацију или да ангажују/аутсорсују фирму која би то урадила за њих.

Недостатак финансијских средстава. Буџети већине библиотека су прилично ограничени што се одражава на могућност њиховог значајнијег ангажовања у области промоције културног наслеђа.

Неадекватан законски оквир и нејасноћа националне стратегије. Национална стратегија културног развоја још увек није званично донета,²⁷

²⁷ У тренутку писања овог рада, Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. је био усвојен од стране Владе, али није ратификован у Народној скупштини.

чиме је и област културног наслеђа остала системски недовољно уређена. Како се и у самом Нацрту Стратегије наводи, неопходно је доношење нових закона у области културног наслеђа: *Закон о културном наслеђу*, Закон о заштити непокретних културних добара, Закон о музејској делатности, Закон о архивској грађи и архивској делатности; Закон о изменама и допунама закона о заштити старе и ретке библиотечке грађе и одговарајућих подзаконских аката. Поред тога, постоје и одређени проблеми у тумачењу Закона о ауторским и сродним правима, који су директно везани за дигитализацију и јавно објављивање дигитализованих објеката.

Такође, када говоримо о недостацима, ваљало би још истаћи и *непостојање испишивања потреба јавлике/корисника у вези са културним наслеђем*, као и *недостатак јединственост поршала са диитализованим колекцијама свих библиотеке у Србији*.

ЗАКЉУЧАК

Библиотечке услуге везане за културно наслеђе развиле су се практично са оснивањем самих библиотека. Свака већа библиотека, тј. свака библиотека која поседује културно наслеђе (првенствено стару и ретку библиотечку грађу) као део свог редовног посла (прописаног законом) врши чување те грађе, омогућава корисницима да имају увид у њу и обавља промовисање грађе. Библиотечке услуге и активности су углавном усмерене на културно наслеђе које се налази у њиховим фондовима – на стару и ретку библиотечку грађу, завичајне фондове или неке посебне колекције.

Када говоримо о иновативним сервисима и начинима промоције културног наслеђа, највећи искорак у Србији, као и у другим земљама, учињен је развојем технологије и интернета. Дигитализација културног наслеђа јесте активност која је у највећој мери изменила, тј. унапредила могућности за развијање нових библиотечких услуга везаних за чување, давање на коришћење и промовисање наслеђа. Тренутно у Србији готово све велике библиотеке врше дигитализацију културног наслеђа, првенствено се фокусирајући на грађу из својих фондова.

Промовисање културног наслеђа путем дигиталних библиотека у Србији јесте популарно, али није довољно развијено, ни квантитативно ни квалитативно. Иако значајан број великих библиотека има своје дигиталне библиотеке, оне нису компатибилне међусобно, с обзиром на то да су израђене на различитим дигиталним платформама, као и на чињеницу да нису постојали никакви званични стандарди ни смернице за дигитализовање и израду метаподатака. Стандарди су донети у протекле две године, али већина ових дигиталних библиотека их не задовољава. На пример, многе дигиталне збирке текстова (књига, периодике, докумената) нису текстуал-

но претраживе (није урађен OCR²⁸). Такође, веб-сајтови на којима се дигиталне библиотеке налазе су застарели. Само Библиотека Матице српске у Србији има израђену мобилну апликацију своје дигиталне библиотеке.

Када је у питању промовисање културног наслеђа путем друштвених мрежа, 72% библиотека у ту сврху користи своју званичну Фејсбук страницу. Остале друштвене мреже се далеко мање користе. Ниједна библиотека (осим једне са Твитер налогом) нема своју специјализовану страну на друштвеним мрежама посвећену искључиво промовисању културног наслеђа.

Позитивно је што је у 2019. години пуштен у рад обједињени национални Портал за претрагу и представљање дигитализованог културног наслеђа Републике Србије, чиме је створена основа за промовисање дигиталних збирки на националном нивоу.

С обзиром на то да Министарство културе и информисања Републике Србије расписује годишње конкурсе из области очувања и промовисања културног наслеђа, као и из области дигитализације културног наслеђа, библиотеке реализују значајан број пројеката у вези са културним наслеђем. Ово су углавном пројекти мањег обима, путем којих се оснажују технички капацитети библиотека за дигитализовање, или се пак врши дигитализација и промоција неких вредних збирки. Мањи број библиотека, углавном оних највећих, учествује и у међународним пројектима.

Неколико библиотека у Србији које су активне у промоцији културног наслеђа реализовале су квалитетне пројекте и активности на овом плану, попут УБСМ која користи иновативна средства, као што су Magic Vox и Твитер за промовисање својих дигиталних колекција.

Библиотеке у Србији суочавају се са различитим проблемима у свом функционисању који се одражавају и на њихове активности у области културног наслеђа. Истичу се лоша инфраструктура, недостатак одговарајућих кадрова и знања, недостатак техничке опреме и софтвера, недостатак финансијских средстава, неадекватан законски оквир и непостојање националне стратегије. Ипак, и поред постојећих проблема, одређени број библиотека активно промовише културно наслеђе, трудећи се да прати постојеће светске трендове.

28 Оптичко препознавање знакова (Optical Character Recognition – OCR).

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Библиотека града Београда, „Акти“, <https://www.bgb.rs/index.php/2011-11-14-21-02-05/i> (преузето 26. 6. 2019).
2. Библиотека града Београда, „Дигитална колекција докумената са културно-образовних програма“, <https://bgb.loccloudhosting.net> (преузето 26. 6. 2019).
3. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о библиотечко-информационој делатности“, *Службени тласник РС* бр. 52/11, (преузето 22. 6. 2019).
4. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о културним добрима“, *Службени тласник РС* бр. 71/94, (преузето 20. 6. 2019).
5. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о старој и реткој библиотечној грађи“, *Службени тласник РС* бр. 52/11, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-staroj-i-retkoj-biblioteckoj-gradji> (преузето 22. 6. 2019).
6. Министарство културе и информисања, „Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027“, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (преузето 28. 6. 2019). Министарство културе и информисања, „Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029“, <http://www.kultura.gov.rs/cyr/> (преузето 29. 3. 2019). Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора“, *Службени тласник РС* бр. 102/17, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-blizim-uslovima-za-digitalizaciju-bibliotecko-informacione-gradje-i-izvora> (преузето 21. 6. 2019).
7. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа“, *Службени тласник РС* бр.76/2018, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-blizim-uslovima-za-digitalizaciju-kulturnog-nasledja> (преузето 21. 6. 2019).
8. Paragraf Lex, „Нацрт Закона о културном наслеђу“, <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/181219/181219-vest15.html> (преузето 20. 6. 2019).

9. Правно-информациони систем Републике Србије, „Закон о ауторском и сродним правима“, *Службени гласник РС* бр. 104/2009, бр. 99/2011, бр. 119/2012, бр. 29/2016, бр. 66/2019, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/104/30/reg> (преузето 30. 6. 2019).

*Marjan Marinković
Stanka Jovičić
Jasmina Ninkov
Bojan Kundačina
Belgrade City Library*

STATE OF AFFAIRS IN AND SERVICES PROVIDED BY SERBIAN LIBRARIES IN THE FIELD OF THE PROMOTION OF CULTURAL HERITAGE

PROMOTION OF CULTURAL HERITAGE
IN THE SERBIAN LIBRARIANSHIP PRACTICE

Summary

Since December 2018 Belgrade City Library, as one of six partners, has been actively involved in a two-year project titled Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries. The project is being implemented within the framework of Erasmus+ program. The main aims of the project are identifying the best current library provisions/services related to cultural heritage, as well as the creation of new, innovative services for the promotion of cultural heritage. Within the project, research was conducted, the results of which have been published in the report titled *The Role of Libraries in Promoting Cultural Heritage in Serbia*. Within the research, a survey was done under the title "State of Affairs in and Services Provided by the Libraries in the Field of the Cultural Heritage". The total of 19 Serbian renowned libraries, spanning a wide range of library types, and housing significant cultural heritage holdings, answered the survey questions. This article has been produced on the basis of the aforementioned report and draws mainly upon the results of the survey done. In a succession of shorter chapters, it depicts the state of affairs in, as well as the activities undertaken and services provided by the Serbian libraries in the field of cultural heritage, with special emphasis on its promotion.

Keywords: cultural heritage, library, digitisation, promotion, library projects.

ДОПРИНОС МИЛИВОЈА В. КНЕЖЕВИЋА ПРОУЧАВАЊУ ПСЕУДОНИМА

Мила Медјовић Стефановић

*Центар за научна истраживања САНУ
и Универзитета у Крајевцу*

УДК: 808.1:81'373.231

02:929 Кнежевић М. В.

050:02БИБЛИОТЕКАР"1949/1956"

025.342

Сажетак

Полазећи од сазнања да се о нашој псеудонимологији није много писало, настојали смо да у овом раду представимо референтне прилоге разрешених и неразрешених псеудонима објављиваних од друге деценије по изласку часописа *Библиошечар*. За библиотекарску струку од посебне важности је наставак истраживања на откривању псеудонима и у савременој библиотечној пракси. Велики заслужник у области псеудонимологије је Миливоје В. Кнежевић, који је сазнања из ове области објављивао у *Библиошечару* од 1949. до 1956. године. Драгоцене прилоге о југословенским „псевдонимима“ преточио је у књигу *Речник наших псевдонима*, али, нажалост, тај рукопис није до сада објављен. Из текстова Миливоја В. Кнежевића сазнајемо податке о многим књигољупцима, библиотекарима и сличним темама из библиотечке делатности. Највећа заслуга Миливоја В. Кнежевића је у томе што је обогатио југословенску библиографију псеудонима и подстакао неколико сарадника да прикупљају податаке везане за енигму псеудонима у нашој књижевности.

Кључне речи: псеудоними, псеудонимологија, збирка псеудонима, Миливоје В. Кнежевић, часопис *Библиошечар*.

Вековна цивилизацијска пракса потписивања ауторског текста различитим именима, иницијалима, ванјезичким ознакама и потписима заокупљала је многе истраживаче и мотивисала их да се усредсреде на разоткривање псеудонима¹ — изузетно важног задатка за књижевност, библиографију, историографију и друге научне области.

Методолошки приступ и мотивација за напоран задатак дешифрације ауторских имена подразумевају дуготрајно истраживање свих који су се определили за овај важан сегмент библиографског доприноса библиотекарству и другим друштвеним наукама. Наводи и збирке литературе из страних књижевности били су путокази ка успешном разрешењу прикривених имена. Када је реч о *supercheries litteraries, literary disguises, verkleidete (maskierte) Literatur*, најранија је Гајслерова из 1669. године, а најбројнија је Велерова са 32.000 псеудонима. Волтер има највећи број псеудонима: 200. Страни псеудоними имају своје вишетојне збирке, јер је та област била од великог значаја како за библиографе и библиотекарe, тако и за књижевне историчаре и научне раднике.²

Свестрани интелектуалац и библиотекар Миливоје В. Кнежевић³ је препознао важност ангажовања у истраживању и откривању псеудонима и усредсредио се на тај задатак. Но, пре посвећености овом дуготрајном и минуциозном задатку великог културног посленика, настојали смо да укажемо шта подразумева појам „псеудоним“ и од када се користи као ауторски потпис у нашој књижевности. Историја настанка псеудонима везује се за средњовековна дела, као што је *Плачъ Сербїи* Захарија Стефановића Орфелина, потписано С. С. С. („Собствени Син Србији“), штампано у Млещима 1761. године. Као пример анонима истиче се *Лешојис йоја Дукљанина* — барски летопис и *Крмчија*. Знатније коришћење псеудонима приметно је током 19. века у књижевним, научним и политичким делима и периодичној штампи. Први записи о нашим псеудонимима потекли су од Никше Градија у брошури *О bezimenim dopisima u našoj političkoj štampi, pa*

1 Псеудоним је реч грчког порекла и означава измишљено, ново име које књижевници, уметници или личности из јавног живота користе уместо стварног имена и презимена. Иван Клајн; Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, 3. допуњено и исправљено изд. (Нови Сад: Прометеј, 2008) 1016.

2 Миливоје В. Кнежевић, „О нашим псевдонимима“, *Библиошкар*, 1949, 3, 265.

3 Миливоје В. Кнежевић био је полиграф — личност остварена на многим просветно-културним пољима. Интелектуалац, професор, библиотекар, културни радник, представник генерације која је стасавала и опстала упркос трагичним историјским догађајима. Миливоје (Владимир) Кнежевић рођен је у Крагујевцу 6. новембра 1899, а преминуо је 13. јула 1973. у свом родном граду. Био је иницијатор оснивања и уредник часописа северне Бачке под називом *Књижевни север*. Као професор, писао је и о нашој књижевности те међу његовим библиографским јединицама доминирају оне везане за усмену књижевност из које је припремио и докторску тезу, пропалу приликом бомбардовања Београда. Као песник, прозаиста и есејиста објавио је многа дела која су штампана као монографије и прилози у часописима.

o staroj i novoj muzici u Dubrovniku (Dubrovnik, 1890, 16, 21).⁴ Никша Гради је био и први критичар оваквог начина потписивања дела, употребљених у нападачке сврхе.

Разрешење шифри и енигматских ауторских потписа у делима других народа, као и у светској библиографији – тешко је одредити количински и у приближној сразмери. „Једно је извесно: да количина решених бројно много заостаје за количином нерешених псевдонима; управо решени псевдоними само су мали део, те разноврсне и обимне, разбацане и затурене материје, не ретко и сумњиве каквоће и врло често и нерешљиве енигматичности.”⁵ У *Малој југословенској енциклопедији библиотекарства* у оквиру одреднице „пseudоним” записано је колико је тежак посао посвећеника откривања правога имена прикривеног пseudонимом: „За библиотекара пseudоними представљају посебну тешкоћу. Дужан је да их разреши уколико сазна имена особа које се под њим крију. У ту сврху му служе збирке разрешених пseudонима. Када су посреди исти пseudоними различитих писаца, потребно је консултовати историчаре књижевности и друге стручњаке. Неки пseudоними до данас нису разрешени, а за неке се претпоставља да припадају истом писцу. Библиотекар треба да у ауторском каталогу региструје све пseudониме и да их упутним листићима повеже с правим именима и презименима, и обрнуто да их упуту на пseudониме ако је реч о писцима који се под њима препознају.”⁶

Образложења о мотивима прикривања правога имена су различита, има их: „шaљивих и озбиљних, стварних и измишљених, оригиналних и преведених, латинизираних и русизираних, у разним ознакама и видовима, комбинацијама и варијацијама: – графички знак и симбол, слово и слог, реч и фраза. име и презиме нашег и страног порекла.” Поред угледних књижевника, научника и политичара и жене писци су се потписивале на овај начин (Мир-Јам – Милица Јаковљевић, Сава Мицић – Мица Савић, Енјушкина – Марија Кумић, Загорка – Марија Јурић).

Уважавајући улогу библиотекара у обради књижне и некњижне грађе, Миливоје В. Кнежевић подсећа на три врсте књига на које се обраћа истраживачка пажња:

4 Nikša Gradi je zapisao: „Da mladi spisatelj, baveći se o kakvom posve apstraktnom znanstvenom predmetu ili kakvom umjetničkom djelu, turi u svijet svoje pismo pod izmišljenim imenom, ili, ako mu je drago, baš i ne potpiše ga; niko nema za nago pravo da mu što s razlogom prigovori, e se stvar može lako tumačiti i sasvim pohvalno, budi pišćevom smjernosti, budi željom da se o njegovom djelu izrazi javno mnjenje bez ikakvog obzira na njegovu osobu. U takvom postupanju nije ni najmanjeg uzroka da se sumnja o poštenju onoga koji piše, e se uprav tad to poštenje niti dodava, niti oduzimalje unutrašnjoj vrijednosti dotičnog pisma.” *Библиотекар*, 1949, 3, 267–268.

5 Миливоје В. Кнежевић, „Збирка наших псевдонима”, *Библиотекар*, 1950, 1, 26.

6 Vladimir Jokanović; Emil Popović; Miloš Stojanović, *Mala jugoslovenska ekciklopedija biblioteкарства* (Београд: Nova knjiga, 1988), 208.

1. На књиге потписане правим именом и презименом писца (случај са мононимом – књига једног писца и полинонимом – књига два и више писца);
2. На проблематичне књиге сумњивих писца (као што су то апокрифна дела, мистификације и плагијати);
3. На дела „колективног аутора“ (непотписано дело више аутора), на дело без имена и презимена писца (анонимна) и на дела са лажном ознаком иза које се крије право име и презиме писца (псевдонимна дела).

Ова последња, дела потписана туђим именом, прозвољно узетим именом или било каквом другом графичком ознаком којима се прикрива ауторски идентитет посебно су интересовала проучаваоце псевдонимима. На почетку уводног текста „О нашим псевдонимима“ Кнежевић образлаже мотиве посвећености овој теми, о којој је недовољно и узгред писано „по историјама књижевности, у енциклопедијама и између других биографских и библиографских података појединих писца, они се налазе расту-рени као помен и податак.“⁷

Појам псевдонима Кнежевић је одредио на почетку свог рада: „Свака графичка ознака: слово, број, шифра и симбол, свака реченица, реч и слог, сваки иницијал имена, или имена и презимена, или имена, очева имена и презимена, свако произвољно узето стварно или измишљено, старо или ново, наше или туђе, постојеће или вештачким путем (игром речи) исконструисано име, ознака, израз – иза којих се крије писац – све то има псевдонимно значење – псевдоним је.“

Прикривено име не треба мешати са промењеним правим крштеним именом из верских побуда (Растко Немањић – Свети Сава, дијак Глигорије, Јефимија, Сава Инок итд); политичких (Теодор Филиповић – Божа Грујић, Јован Савић – Иван Југовић); илегалних (Јосип Броз – Тито); националних разлога (Алекса – Бранко Радичевић, Коста – Стојан Новаковић). Овом низу додаје и случајеве промене имена као што су Радојко Јовановић – Раде Драинац, Јосип Миличић – Сибе Миличић, Аугустин Ујевић – Тин Ујевић.⁸

Кнежевић упозорава да треба правити разлику између карактеристика псевдонима и анонима. Анонимни аутор је сакривен иза своје безимености, али жели да његов текст буде публикован, псевдонимом скрива своју аутентичност, а разлози могу бити лична несигурност, срачунатост на ефекат и сензацију или прикривање политичког деловања.

„Нарочиту врсту злоупотребе псевдонима представљају случајеви политичког безобзирног обрачунавања, у плаћеничкој, монополисаној штампи

⁷ „О нашим псевдонимима“, *Библиошекар*, 1949, 3, 263.

⁸ Исто, 263–264.

појединих клика и котерија – где псевдоним има недостојну улогу бусије, која служи да се противник што жешће мападне, оклевета и упрља, а пријатељ једномишљеник – не ретко и од потплаћеног псевдонима – хвали, узноси и слави”. Кнежевић је у ову тематику увео и појам „полупсевдонима” које су изабрали: Војислав – Војислав Илић, Даница – Даница Чакловић, Живана – Живана Ст. Милићевић, Чика Јова – Јовановић, Змај, итд.

У Кнежевићевој збирци има и примера да се страно име нађе као псеудоним, посебно ако књижевник пише на страном језику – Душан Јанић, приређивач *Балканске царице* на енглески језик, потписивао се као Volnaу, али је и странац узмао име нашег аутора (Philéas Lebesgue – Љубомир Зеленлуговић). Поједини писци имали су више псеудонима; Ђура Даничић два, Јован Скерлић пет, Милорад Митровић десетак, Милорад Павловић око педесетак, Змај је имао око 200. Међу потписима писаца има и истих имена и презимена, а разликују се неком посебном ознаком; постоји Војислав Илић и Војислав Илић Млађи.

Сводећи списатељска „прерушавања” у првом тексту „О нашим псевдонимима” Миливоје В. Кнежевић их класификује у пет категорија. Прва се односи на псеудониме изведене од правог имена и презимена почетним и завршним слоговима, разним обртима и спојевима слогова, бројним комбинацијама и игром речи „ребусног карактера”. 1. а) почетним словима имена, очевог имена и презимена: С. А. С. (Стеван А. Сремац), Ж. О. Д. (Живојин О. Дачић); б) почетним словима имена и презимена А. Н. (Андра Николић), М. Ћ. (Milan Ćurčin); в) почетним словом презимена и имена: Т. С. (Текелија Сава); г) почетним словом имена Л. (др Лаза Поповић); д) почетним словом презимена: Ћ. (Ćurčin Milan); ђ) средњим словом имена: е) почетним словом имена и први део сугласника из презимена: М. Двд. (Милош Давидовић); ж) почетним и завршним словом презимена С–ц (Сремац Стеван); 2. а) прво слово имена и први слог презимена: Дил. (Драг. Илић), Жаћ (Живко Аћимовић); б) први слог имена и почетно слово презимена: Стеб. (Стеван Бешевић); в) први слог презимена и почетно слово имена: Вук. М. (Вукићевић Миленко); г) први слог имена и први слог презимена спојени у једну реч: Алмарт (Александар Мартиновић); Брандим (Бранислав Димитријевић); д) средњи слог имена Дис (Владислав Петковић); ђ) почетно слово презимена узето за име, а од имена изведено презиме: А. Добрић (Добра Арнаутовић); е) од имена изведено презиме: Иванов (Иван Дежман); ж) од имена изведено презиме, а од презимена изведено име: Радоња Јовановић (Јован Радоњић), Раде Веселиновић (Веселин Радовић), М. Zvonimirović (Zvonimir Mirković); з) презиме штампано као име, средње слово и презиме Мил. О. Шевић (Милошевић Милан); и) наопако написано име Мијах (Хајим Давичо); ј) наопако написано презиме Инилед (ДЕлина Коста); к) име и презиме спојено у једно име: Poltanov (Paul Tanov); л) два средња слога и почетни и завршни слог презимена

спојени у друго име: Мука и презиме Polo (Pomykalo Josip); љ) од слова имена и презимена комбиновано друго име и презиме: Мирђилом Тади-ров (Милорад Митровић) или Ћ Ковић (Ђорђе Рајковић).

Другу скупину чине псеудоними сачињени од пишевог географског порекла, града или неке градске четврти; националне или верске ознаке: а) Палилулац (Милорад Павловић); по месту Стари Београђанин (Коста Христић), Београђанин (Јован Скерлић), Требињац (Јован Ковачевић); в) по ужој или широј покрајини: Овчепољац (Јован Хаџи Васиљевић), Шу-мадинац (Владимир Карић), Вошњак Slavoljub (Ivan Franov Jukić); г) по народности: Србин Босанац (поп Стијепо Трифковић), Hrvat Вошњак (Tugomir Alaurović); д) по вери: Православни (др Никодим Милаш), Му-хамеданац (Дервиш бег Љубовић).

Трећу колекцију чине псеудоними узети из постојећих имена и прези-мена наше и стране историје и књижевности: а) из историје Robespierre (Дим. Ј. Јанковић), Грах (Јован Скерлић, Риста Ј. Одавић); б) из наших на-родних песама: Павле Орловић (Светислав Симић), Милан Топлица (Перо Слијепчевић), Стари Вујадин (Јаша М. Продановић, Сретен Л. Пашић), Раде Облачић (Љубомир Протић – Влад. Стојановић); в) из митологије: Марс (Живојин Мишић, Душан Симовић), Ritas – Satir (Милорад Павловић), Аргус (Милан Ћ. Ђорђевић); г) и имена књижевних ликова: Lear (лик из Шекспирове драме – Милутин Гарашанин), Јорик (лик из *Хам-лета* – Љубомир Недић), Риск (из *Сна лешње ноћи* – Слободан Јовановић), Тентетњиков (личност из Гогољевог *Ревизора* – Јован Скерлић), Ленски (из Пушкиновог *Оњегина* – Милета Јакшић);

Четврта класификација односи се на псеудониме измишљених, искон-струисаних имена и презимена: Уздах Сутончић (др Милош Ђорић), Сава Дринчић (по рекама Сави и Дрини – Младен Ђуричић), Slavoljub Slavončić (Лука Илић – Ориовчанин), Тамбуров, Гајдашевић, Кртомесић (Илија Огњановић), Храбрено (Андреја Ристић), Биослав (Војислав Рашић).

Последњу, пету групу псеудонима чине произвољно узети графички зна-ци, слово, бројеви, симболи, шифре, речи и изрази – наши и страни: (грчко ро – Љубомир Стојановић), Z (Милан Ракић), x, y, z (Живојин Балугџић), Incognitus (Александар Протић), Непознати (Божидар Ковачевић), Semper idem (Димитрије Живаљевић), Нетко (Љубомир Недић), Ми (Васа Пелагић), Човек који се смеје (Душан Поповић) итд.⁹

Закључна свођења послужила су Миливоју В. Кнежевићу да истакне на-чине потписивања испод изабраног псеудонима, а избор „графичке ма-ске“ кореспондира са личним пишевим мотивима. Посебан проблем у псеудонимологији представља дешифровање потписаних аутора, понекад се истим именима и презименима, надимцима и географским ознакама потписује више аутора. Збирка која је штампана у часопису *Библиошечар*,

⁹ Миливоје В. Кнежевић, „О нашим псевдонимима“, *Библиошечар*, 1949, 3, 273.

побудила је многе да својим прилозима допуне и расветле аутентичност бројних стваралаца у многим областима.

ИСТОРИЈА ПРИКУПЉАЊА ГРАЂЕ

Прикупљање, обрада и сређивање података који се односе на псеудониме наших писаца оригиналних дела на нашем и страним језицима, по речима Кнежевића, значило је да псеудонимологија улази у општу библиографију. Постанак збирке заснован је на објављеној изворној библиографској грађи о нашим писцима. Извори података нису били посебно издиференцирани по струкама у Кукуљевићевој *Библиографији хрватској* (1860) и *Библиографији* Стојана Новаковића (1869). Тек је Јован Скерлић 1908. дао свом ученику Михаилу Д. Милинковићу да као тему семинарског рада направи *Речник псеудонима у српској књижевности*. Резултати тих прегнућа су били ефектни, али су се прикупљени подаци изгубили у ратним околностима. После Првог светског рата податке су прикупљале две библиотекарке: Милица Продановић у Универзитетској библиотеци и Људмила Михаиловић у Народној библиотеци у Београду.¹⁰

Коришћени извори за Кнежевићеву збирку били су тројаки: 1. Рукописни извори који нису бројни; 2. Штампани извори – књиге и периодика; међу њима су најкорисније монографије; 3. Усмени извори – потекли од самих писаца, уредника и чланова редакција. Дешифрација псеудонима је од великог значаја и у том послу највећи допринос могли су да дају сами писци, уредници и уредништво. „Осим уредника, дешифрације врше биографи, библиографи, књижевни историчари, и научни радници – истраживачи пищевог живота и рада. На основу података у архивама или према рукописима из пишеве посмртне заоставштине или према библиографијама њихових радова које су сами саставили долази се дешифрација, које су дотле биле непознате.”¹¹ Замршенији случајеви откривања ауторства захтевају трагања и проналажење посреднијих путева у кључевима решавања псеудонима. Суштина овог истраживачког посла односи се и на проверавање, јер се дешавају погрешке при приписивању једног дела другом писцу са истим псеудонимом. Обрада псеудонима извршена је према категоријама „нерешен” и „решен”. Нерешени су добили сумарне библиографске потврде, а обрада решених заснована је на објашњењу постанка и порекла и информативним подацима. Решени псеудоними подељени су на: „индексе” и „писце”: „Индекс решених псевдонима је уствари само њихов списак даје са упутом на писца и служи као средство сналажења у збирци по псевдониму; одељак „Писци” даје сва потребна обавештења

¹⁰ Миливоје В. Кнежевић, „Збирка наших псевдонима”, *Библиошечар*, 1949, 4, 391.

¹¹ Исто, 393.

у вези са дешифрацијама и служи за сналажење по писцу. Након ових уводних ставова и методолошке оријентације, Миливоје Кнежевић је приложио попис нерешених псеудонима, делећи их на „словне” и „несловне знаке”. Примере је нашао у библиографији југословенске штампе која је објављивана код нас и у иностранству.

РЕШЕНИ ПСЕУДОНИМИ

Пошто је прикупио референтну грађу, Миливоје В. Кнежевић почиње да објављује индексе решених псеудонима на основу словних знакова, најчешће иницијала, потом коришћењем и убацивањем средњег слова (очевог имена), комбинација са инверзијама и безброј других начина. Методолошки приступ у првом броју *Библиошекара* из 1950. године односи се на разрешења словних знакова, а потом и у комбинацији са изабраним речима по азбучном реду. Псеудоними су од почетка сложени по азбучном реду, и то тако што је сваки узиман као целина, без обзира да ли је састављен од једног слова или више речи. Касније су аутори били препознатљиви писци баш по својим псеудонимима, попут Абердар (Милан Кујунџић), Бен-Акиба (Бранислав Нушић), Библиофил (Добросав Ружић), Велмар (Владимир Јанковић), Даничић (Ђура Поповић), Дис (Владислав Петковић), др Ј. Б. (др Милан Јовановић Батут), Жикишон (Живојин Јовановић), Zagorka или Ružica Zagorska (Marija Jurić), Марамбо (др Војислав Јовановић), Милош Светић (Јован Хаџић), Мир-Јам (Милица Јаковљевић), Чика Јова, Змај Јова (Јова Јовановић), Чубро Чојковић-Сарајлија (Сима Милутиновић Сарајлија) и други.¹²

И сам аутор је користио псеудониме за своје име и презиме; налазимо знакове (четири звездице распоређене на четири угла ромба),¹³ његове иницијале и различита имена и презимена на латиници и ћирилицы: М. V. K., Mi, Milan Ilić, Miladin Pantelić, Milo Borić, Albert Courbier, али и Милан Илић, Коста Миливојевић, Коста Милорадовић, Станко Јелић.¹⁴ Међу решеним именима имамо и неколико која припадају Станиславу Винаверу – Англикус, Гојхлин Јуниор, Трајко Ћирић, а пописана су у *Библиошекару* бр. 1, 1950. године. Узимајући на почетку примере словних знакова, слогова, речи, стварна, измишљена и страна имена, као и различите комбинације и ознаке из часописа *Босанска вила*, *Дело*, *Срђ*, *Српски дневник* и *Наше доба*, касније је то проширио и на бројне прилоге у осталим издањима. Као ознаке за имена коришћене су математичке и симболичке ознаке, бројеви и други симболи у необичним распоредима и комбинацијама.¹⁵

¹² *Библиошекар*, 1950, 1, 26–54.

¹³ Исто, 54.

¹⁴ Исто, 26–54.

¹⁵ Примере илустрација различитих знакова из *Српског дневника* и *Наше доба* налазимо у наведеном *Библиошекару*, бр. 1, стр. 27.

Образложења о мотивима прикривања правог имена су различита; често се везују за географско порекло, симпатије према одређеним личностима, књижевним ликовима и породичним изабраницима. „Што се тиче словних знакова не мање, и ту је дошло до израза њихова тежња ка чудном и интересантном прикривању, како иза појединих малих и великих, написаних и испуштених слова, слогова, делова речи и њихових спојева, и друге ономастичке метаморфозе и читаве изразе, тако и иза обрта правих имена и презимена, иза њихова предвајања и њихова имена, речи и израза и иза имена из митологије, историје, књижевности итд, или чак и имена узетих из својих дела (Лазар Комарчић, Момчило Милошевић), а да не говоримо о оним произвољно узетим или и по ћуди маште измишљеним именима и презименима, која често представљају извесну поетизацију родног краја, породице (по оцу, по мајци, по сестри итд), народности и других појмова стилизованих аналогно правим именима и презименима (Правдић, Правичић, Правдиновић, Правко, Родољубовић итд).”¹⁶

Увиђајући да је ауторство најбитније као разрешење псеудонима, Миливоје В. Кнежевић у бројевима *Библиошекара* (1950, 2–3) набраја презимена и имена писаца по азбучном реду, а у оквиру одреднице наведени су псеудоними и конструкција података. Као пример наводимо писца Александра Г. Авакумовића: псеудоним „Алгав” представља комбинацију првог слога имена, иницијал очевог имена и првог слога презимена, све то дато као једна реч – уз то су и библиографски подаци о издањима која је аутор потписао под наведеним псеудонимом.¹⁷

„У прилог решавања нерешених псевдонима њихово објављивање показало се као корисно, јер су заслугом сарадника у доброј мери они већ објављени прешли у део збирке решених псевдонима.” У обиљу примера решених псеудонима налазимо да су неки писци имали више њих; занимљиви су примери који се односе на познате писце или научнике. Налазимо потписе попут: Један бирач, Један дипломата, Један канонист, Један новинар, Један православни родољуб, Један пријатељ правде и правце, Један стари либерал и слични. Ако узмемо као пример др Јована Јове Јовановића Змаја, онда је потребно навести много примера: З. Ј. Ј., Зм., Змај (псеудоним преузет из назива листа који је уређивао), Змајова, Ј. Ј., М. И. Шајкаш, Осијан, Радан, Смлеван Кадислав Плаћански (иронија у песми „Јутутунска народна химна” на улизичке песме Каћанског кнезу Михаилу), Чики – Јова, Чика Јова.¹⁸ Др Милан Костић ће послати нове прилоге разрешењу псеудонима састављених од словних и несловних знакова везаних за име песника Јове Јовановића.

¹⁶ *Библиошекар*, 1950, 2–3, 155–156.

¹⁷ Авакумовић, Александар Г. сарађивао је под псеудонимом „Алгав” у *Српском књижевном гласнику*, *Библиошекар*, 1950, 2–3, 156.

¹⁸ Збирка псеудонима, одредница Јовановић-Змај, др Јован, *Библиошекар*, 1950, 371.

Обимна грађа пописаних псеудонима и имена писаца допуњавана је прилозима других сарадника побуђених да приложе разрешења или исправке током објављивања у наставцима *Библиошекара* у периоду од 1949. до 1955. године. Током 1956, 1957. и 1958. *Библиошекар* је објављивао прилоге о псеудонимима, понекад је то била допуна Кнежевићевих решења, али и позамашна грађа ревносних библиотечких истраживача. Прве допуне „Збирци наших псевдонима“ примило је уредништво *Библиошекара* и објавило на крају Кнежевићевог азбучног регистра у првом броју из 1950. Референтна разрешења послали су као прилоге: Харалампије Поленаковић – професор Универзитета у Скопљу, Фрањо Кестерченек – управитељ Градске библиотеке у Дубровнику, Људмила Михаиловић и Никола Т. Петровић.¹⁹ Реакције су биле драгоцене и целисходне, око осамдесет допуна у шест одељака први је објавио истраживач псеудонима др Милан П. Костић – научни сарадник Државног архива у Београду, користећи нове библиографске изворе. Допуне су се односиле на индекс и попис писаца решених псеудонима из *Библиошекара* бр. 4/1949. годину.²⁰ Димитрије Кирилович и Душан П. Берић из Градске библиотеке у Сплиту, такође, су приложили своје допуне збирци псеудонима наведених у *Библиошекару* бр. 4/1949.²¹

Погрешни наводи и штампарске грешке Кнежевићевог индекса и пописа мотивисале су и друге сараднике *Библиошекара* да приложе нове допуне. Љубомир Никић је међу првима послао исцрпније допуне. Занимљиве су: „Један почасни члан“ (Михаило, митрополит српски у *Гласнику СУД*, X); „Један Српски дражавник“ (Јован Ристић, *Ошацибина*, XXVI); „Један стари војник“ (Јован Јоца Стефановић-Вировски, *Ошацибина*, VIII); Стојан Новаковић је, поред осталог користио и потпис „Шар-Планинац“.²² Одредница „Живко Скриптовић“ је образложена опширним подацима. Позивајући се на Јанка Шафарика, Стојан Новаковић је објаснио да се тај псеудоним односи на Миљка Радоњића²³ коме се приписује „књижица“ *Србије њлачевноје ѡакиѡрабошченије леша 1813*. (објављена у Млецима 1813). Љубомир Никић је у неколико наставка *Библиошекара* (бр. 4/1956. и бр. 1–2/1957) објавио новопронађена решења псеудонима.

¹⁹ Прилози „Збирци наших псевдонима“, *Библиошекар*, 1950, 1, 54.

²⁰ Прилози „Збирци наших псевдонима“, *Библиошекар*, 1950, 2–3, 373–377.

²¹ Димитрије Кирилович, Душан П. Берић, Прилози „Збирци наших псевдонима“, *Библиошекар*, 1950, 2–3, 177–178.

²² Љубомир Никић, „Решења нерешених псевдонима објављених у *Библиошекару* I (1949, стр. 41–425“, *Библиошекар*, 1951, 1–2, 35–39.

²³ Миљко Радоњић је у Србији 1811. био министар иностраних дела, али је 1812. избачен из службе. После пропасти Србије 1813. отишао је у Трст. Потекао је са Рудника, а васпитавао се у Аустрији. Књигу му је издао П. Соларић. *Библиошекар*, 1951, 1–2, 36.

Алекса Шантић је потписивао своје песме у *Јавору* за 1892. годину под својим именом „Алекса”. Јован М. Јовановић потписивао се псеудонимима „Ин” и „Иностранци” у чланцима спољнополитичког карактера у *Српском књижевном гласнику* између два рата.²⁴ Под женским именом „Велинка”²⁵ Јован Јовановић Змај потписао је низ својих песама; песме у *Даници* за 1868. изашле су под комбинованом шифром М. Ј. Шајкаш.²⁶ Угледајући се на Змаја под псеудонимом „Змајски” објавио је песме у *Народној одбрани* Стеван П. Бешевић.²⁷

Сарадници *Суботичких новина* — „значајни чиниоци политичког и друштвеног живота Буњеваца и Шокаца јављали су се под разним псеудонимима у жељи да пред властима задрже свој инкогнито, да се на тај начин спасу разних малтретирања, прогањања, презира.” По алфabetском реду потписе је прикупио Младен Карановић, а као прилог објавио Јосо Шокчић. У том тексту издваја се име Младена Карановића који се потписивао различитим именима и презименима: Добрурад, Искреновић, Истинић, Истински, Истиновић, Јоле, Љуба Милованов, Љубинко, Маказаревић, Раде Неимар итд.²⁸

Сакупљачи псеудонима, наставили су да објављују резултате својих истраживања и после објављивања Кнежевићевих прилога у периоду 1949–1955. Др Перо Шоћ је у више наставак заступљен у „Збирци псеудонима”; у последњем прилогу *Библиошекара* из 1958. године највећи број различитих потписа односи се на Стојана Новаковића. Њих је истражио Радмило Димитријевић у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор* (св. 1–2, 1958, стр. 202–218). Стојан Новаковић се потписивао различитим именима, иницијалима и знацима: Dardanus, X, S-li, 2X2=X-X, K. H., K. H-ић, Костадин, Коста Новаковић, Нов, Оценитељ, Ст. (грчким словима), Шарпланинац, Шапчанин, Ш-п итд.²⁹ Допуне збирци Петар Шоћ објавио је у *Библиошекару* бр. 3/1954, 167–169; бр. 1–2/1955, 52–54; бр. 3–4/1955, 188–201; бр. 3–4/1957, 198–203.³⁰

Као свестрани познавалац библиотекарства Кнежевић је у последњем прилогу своје збирке навео и библиографију важних штампаних извора: каталога, библиографија, периодичних и других издања, како би послужили као путоказ његовим настављачима. Издвајамо: *Каталоги Народне библиотеке у Београду. 1. Књижевност српска* (Београд, 1894), *Каталоги Матице српске. I Српска књига 1494–1847.* др Димитрија Кириловића (Нови

24 Прилози „Збирци наших псевдонима”, *Библиошекар*, 1951, 1–2, 136.

25 Исто, 134.

26 Слобода Комадинић, Прилози „Збирци псеудонима”, *Библиошекар*, 1951, 3–4, 40.

27 *Библиошекар*, 1951, 1–2, 134.

28 Јосо Шокчић, „Ко је ко у Суботичким новинама?”, *Библиошекар*, 1951, 1–2, 133–134.

29 Др Перо Шоћ, „Прилози Збирци наших псеудонима”, *Библиошекар*, 1958, 2–3, 141.

30 Исто, 139–142.

Сад, 1950), *Каталоги издања 1901–1936 издавачкој и књижарској предузећа Геца Кон А. Д.* (Београд, 1935), *Српска библиографија за новију књижевност 1741–1867*. Стојана Новаковића, *Библиографија јужнословенске новремене штампе до краја 1934 године*. (Београд, 1935), *Библиографија српско-хрватске драмске књижевности* Владана Јовановића (Београд, 1907), *Bibliografija hrvatske dramske i kazališne književnosti* (Zagreb, 1948), *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji* (Beograd, Ljubljana, Zagreb, 1936), *Poljoprivredna bibliografija FNRJ za 1946 god.* (Beograd, 1948), *Jadertina croatica (Bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru. Dio 1, Knjige Vjekoslava Maštrovića* (Zagreb, 1949), *Slovenska bibliografija za 1907–1912*. Janka Šlebingera (Ljubljana, 1913) и многе библиографије преузете из периодичних издања.³¹

Последњи прилог о псеудонимима разрешио је М. Орешковић и штампао у *Библиошекару* бр. 3/ 4 из 1964. Међу разрешеним потписима су:

BRENER Leo: *Altrussische Kulturbilder*. Darmstadt, 1917. (Писац: Горчевић Spiro. Под.: Алманаш Воšković. Zagreb, 1953, стр. 196)

ЕДАН родољубац. Глас савести народу српском. У Новом Саду, 1863 (Писац: Милутиновић Урош. Под: Каталог Градске књижнице – Загреб)

ДРАГОРСКИ Б.: Кадрo живота. [Пјесма] у „ИЗРАЗУ“, 1940. (писац Рацин Коста. Под.: Вјесник, 1962, бр. 5668, стр. 11)

КАЛАН Петер у „ДЕЛУ“, 1942–VI. (Кидрич Борис. Под.: Сабрана дела, I)

СРБИНИЋ Миливој у „Србобрану“, 1891. (Писац: Митровић Миливој Александар. По.: проф. Ј. Цанки)

ТАСИНА писма, Београд, 1898. (Писац. Миленковић Таса. Под.: Каталог Градске књижнице – Загреб)

VEGA Georg von: *Logarithmische, trigonometrische und andre Tafeln*. Berlin, 1783. (Писац: Вега Јурај. Под.: Алманаш Воšković. Zagreb, 1953, стр. 195. и „Вјесник“ 27 / III 1958).³²

Циљ овог рада је да подстакне библиотечке стручњаке и истраживаче да се посвете оваквом минуциозном и пипавом послу откривања псеудонима, јер се у бројним научним и стручним областима многи писци потписују управо псеудонимима и то се евидентира као библиографски податак, без подробнијих сазнања ко се скрива иза изабраног имена.

31 „Библиографија важнијих штампаних извора“, *Библиошекар*, 1955, 3–4, 184–187.

32 М. Орешковић, „Збирка наших псеудонима – ПСЕУДОНИМИ“, *Библиошекар*, 1964, 3–4, 212.

ЛИТЕРАТУРА

1. Библиошечар, 1949, 3.
2. Библиошечар, 1949, 3.
3. Библиошечар, 1949, 4.
4. Библиошечар, 1950, 1.
5. Библиошечар, 1950, 2–3.
6. Библиошечар, 1951, 1–2.
7. Библиошечар, 1951, 3–4.
8. Библиошечар, 1955, 3–4.
9. Библиошечар, 1958, 2–3.
10. Библиошечар, 1964, 3–4.
11. Vladimir Jokanović; Emil Popović; Miloš Stojanović, *Mala jugoslovenska enciklopedija bibliotekarstva* (Beograd: Nova knjiga, 1988).
12. Иван Клајн; Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, 3. допуњено и исправљено изд. (Нови Сад: Прометеј, 2008).

CONTRIBUTION OF MILIVOJE V. KNEŽEVIĆ TO STUDYING PSEUDONIMS

Summary

It is very important for the library profession to continue the research on pseudonym detection in contemporary library practice. Starting from the fact that our pseudonymology has not been studied a lot, in this work we have tried to introduce reference articles of solved and unsolved pseudonyms which have been published since the second decade of the journal - *The Librarian*. Great credit in the field of pseudonymology belongs to Milivoje V. Knezević, who published the findings from this field in *The Librarian* in the period of 1949 to 1956. He turned the valuable material on Yugoslavian pseudonyms ('psevdonimima') into a book - *The Dictionary of our Pseudonyms (Rečnik naših psevdonima)*. Unfortunately, that manuscript has not been published yet. From the texts written by Milivoje V. Knezević we find out the data about many book lovers, librarians and other similar topics referring to the librarianship. The greatest accomplishment of Milivoje V. Knezević is that he enriched the Yugoslavian bibliography of pseudonyms and encouraged several associates to collect the data related to the enigma of pseudonyms in our literature.

Keywords: pseudonyms, pseudonymology, collection of pseudonyms, Milivoje V. Knezević, journal *The Librarian*.

ПРОЈЕКАТ БРИТАНСКЕ БИБЛИОТЕКЕ:

НАУКА И ДРУШТВО НА БАЛКАНУ 1850–1950

Сања Сћејановић Тодоровић

*Библиотека Српске академије наука и уметности
(БСАНУ)*

УДК: 027.54:002(=163)(410)"2018/2019"
304(497)"1850/1950"(093.2)

Сажетак

Током академске 2018/19. године у Британској библиотеци је уз подршку Чивнинг стипендије реализован пројекат под називом: *Наука и друштво на Балкану 1850–1950*. Пројекат се односи на балканске академске колекције, које су део колекција Југоисточне Европе у Британској библиотеци. Реч је о штампаној грађи: монографијама и серијама које садржински обухватају приређене изворе и колекције докумената, научне, стручне и друге истраживачке радове из свих области. Пројекат је имао за циљ да се утврди величина и састав академских колекција са Балкана, а потом да се побољша њихова онлајн приступачност и видљивост. Постигнути резултати су од значаја за Британску библиотеку, али истовремено промовишу и науку и културу балканских народа. Поред детаљнијег приказа циљева и резултата пројекта, у овом раду ће бити речи о Британској библиотеци као установи домаћину пројекта, својствима балканских академских публикација и њиховој набавци у Британској библиотеци.

Кључне речи: Британска библиотека, Чивнинг, пројекат, балканске академске публикације, народни препород и издаваштво, порекло збирки, приступачност и видљивост, наука и култура балканских народа.

Већ неколико година Британска библиотека развија стратешко партнерство са Чивнингом (Chevening), што је назив за међународни програм стипендија Владе Уједињеног краљевства, односно њеног Министарства спољних послова (Foreign and Commonwealth Office).¹ Систем Чивнинг стипендија омогућава Британској библиотеци да годишње ангажује из света два или три професионалца за рад на јасно дефинисаним пројектима. Пројекти су усклађени са стратешким циљевима Британске библиотеке и усмерени су на стручно усавршавање стипендиста кроз рад на специфичним деловима колекција.

Академске 2018/19. у Британској библиотеци су уз финансијску подршку Чивнинга спроведена три пројекта од којих се један, под називом *Наука и друштво на Балкану 1850–1950 (Academy and Society in the Balkans 1850–1950)*, односио на специфичну регионалну колекцију – балканске академске публикације. За рад на њему, путем процедуре која је пратила конкурс отворен за кандидате из балканских држава ван Европске уније, изабран је један стипендиста. Од кандидата се, уз виши академски степен образовања (мастер, магистратура или докторат), тражило да познаје историју, језике и културе Југоисточне Европе, ћирилично и латинично писмо, писани и говорни енглески језик, стандарде каталогизације, да има искуство рада у истраживачкој библиотеци и способност да ради самостално и у тиму.²

У даљем тексту ћемо усмерити пажњу на три аспекта у вези са пројектом *Наука и друштво на Балкану 1850–1950*: Британску библиотеку као домаћина овог пројекта; својства балканских академских колекција у Британској библиотеци и разлоге њихове набавке; циљеве и резултате пројекта.

1.

О Британској библиотеци (The British Library)³ надахнуто је писала Исидора Секулић, својственим јој језиком и стилем. Она је знала за богатство

¹ Влада Уједињеног краљевства кроз Чивнинг спроводи међународни програм академских (Chevening scholarship) и професионалних (Chevening Fellowship) стипендија, чији је циљ стварање „глобалне заједнице лидера“. Тај циљ се, између осталог, промовише подстицањем професионалног развоја и изградњом међународних мостова. Администрирање целокупног програма обавља Чивнинг секретаријат. Партнерство Чивнинга и Британске библиотеке представља део овог програма, који има за циљ професионални развој у библиотекарству кроз рад на пројектима. Пројекти су усмерени на експертизу посебних делова колекције Британске библиотеке, успостављање нових врста истраживања и јачање међународне сарадње. Више о томе на: About Chevening. <https://www.chevening.org/about> (преузето 17. 5. 2020) и British Library Chevening Fellowship. <https://www.bl.uk/projects/chevening-fellowships> (преузето 17. 5. 2020).

² Chevening 2018. <https://www.bl.uk/news/2017/september/chevening-2018> (преузето 17. 5. 2020).

³ Назив Британска библиотека се у овом раду употребљава у ширем смислу, који обухвата и период Библиотеке Британског музеја.

Британске библиотеке у штампаним публикацијама и рукописима, те да се „по целом свету причају приче о томе шта Британска има, како има и како даје, шта је све овај или онај страсни љубитељ, или велики ерудит, или префињени издавач у њој нашао”. Па ипак, Исидора је у нечем другом пронашла особитост Британске библиотеке, због које је сматрала да Народна библиотека у Паризу и Државна библиотека у Берлину „нису оно што је Британска Библиотека”. Ту особитост уочила је у „начину општења са људима”, „чудесном и неистрошивом давању себе”, „давању [којем] краја нема”, у „бризи како ће се давати а не закључавати”. Понета таквим увидима, Исидора је написала похвалу:

„Ко је у Библиотеци Британског музеја радио, не може је никада заборавити. Он јој остаје обавезан за цео живот, и кроз њу везан за земљу и народ енглески врло тесним везама. Ко је у Британској радио, постао је више човек но што је био, и без обзира на оно што је читао и проучавао. То је једно од ретких места на земљи где се истински од срца хоће добро и великима и малима, и даровитима и недаровитима”.⁴

Обиље, ред, отвореност, чување, давање, смисао, то су одреднице Британске библиотеке данас, као и у време када је Исидора Секулић радила у њој. И много више од тога. Британска библиотека има амбицију да се непрестано развија и постане најотворенија и најиновативнија установа ове врсте у свету.

Британска библиотека је национална и главна истраживачка библиотека Уједињеног краљевства. Као независна установа успостављена је релативно касно, 1973. године. Пре тога постојала је као део Британског музеја (The British Museum), основаног 1753, и већ средином 19. века нагло се развила у једну од највећих библиотека у свету. Данашња Британска библиотека, која је израсла из Библиотеке Британског музеја (British Museum Library), обухвата још Националну централну библиотеку, Националну позајмну библиотеку за науку и технологију, Британску националну библиографију, Канцеларију научних и техничких информација, Индијску колекцију и Британски институт за звучне записе.

Тачну процену фондова Британске библиотеке није могуће направити. Процењује се да поседује између 170 и 200 милиона књига, часописа, новина, патената, мапа, постера, рукописа, марки, фотографија, звучних записа, дигиталних публикација и веб-садржаја. Међу њима су светски уникати и артефакти са свих континената и из најстаријих периода људске писмености. Развој дигиталног библиотечког система и дигиталних збирки, који се одвија преко четврт века, неупоредив је по квантитету и квалитету.

Многобројне библиотечке и друге културне делатности и програми одвијају се на две локације Британске библиотеке: Лондону и Бостон

⁴ Исидора Секулић, „Библиотека у Британском музеју”, *Српски књижевни гласник*, XXVI, 4 (1929), стр. 271, 274–281.

Спа (Boston Spa) у Јоркширу (Yorkshire). Наменски грађена лондонска зграда на Ст. Панкрасу (St. Pancras), отворена 1998, сматра се једном од најлепших енглеских модерних јавних зграда. Веома оригинално је уклопљена у контекст простора и као зграда од изузетног архитектонског и историјског значаја сврстана је у прву категорију јавних зграда у Лондону.⁵ Има четрнаест спратова од којих пространи депои и магацински простори заузимају пет нивоа испод земље. На осталих девет спратова простиру се конзервацијски центар, читаонице, изложбени простори, радни простори, ресторани и конференцијски део. Кроз средину зграде диже се импозантна „кула“ (Tower) од тамног дрвета и стакла, дизајнирана за смештај највеће краљевске збирке на свету, библиотеке краља Џорџа III са преко 65.000 књига. Испред зграде, а у склопу Библиотеке, простира се трг са великом бронзаном скулптуром Исака Њутна. На другој локацији Британске библиотеке – Бостон Спа, налази се око 70% штампане грађе, посебно новина и часописа. Упечатљив је дизајн тамошње потпуно аутоматизоване Нове магацинске зграде (Additional Storage Building), у којој је смештено око седам милиона јединица грађе националних колекција.

Британска библиотека је лоцирана у делу Лондона који има посебан академски и културни потенцијал. То јој је омогућило да од 2014. учествује у партнерству под називом „Кварт знања“ (Knowledge Quarter), које чини група значајних институција смештених у близини Британске библиотеке. У тим установама је концентрисана највећа количина информација и знања на релативно малој површини. Међу њима су Британски музеј, Гугл (Google), Алан Тјуринг Институт (The Alan Turing Institute), Велкам фондација (The Wellcome Trust), Френсис Крик институт (Fransis Crick Institute), Гардијан (The Guardian), Универзитетски колеџ Лондона (UCL). Ове институције имају континуирану сарадњу и бројне заједничке програме.

Британска библиотека је библиотека са мисијом и визијом. Њена мисија се састоји у отворености и стављању на располагање свих збирки за различита истраживања. У једној од реченица које изражавају ту мисију каже се: *Ми своје интелектуално наслеђе чинимо доступним свакоме, за истраживање, инспирацију и уживање.* У стратешком плану 2015–2023. под називом *Живо знање (Living knowledge)*,⁶ Британска библиотека је дефинисала шест стратешких циљева: старање о колекцијама, подршка и подстицање истраживања, помагање развоју бизниса, креирање културних садржаја, подстицање учења у свим узрастима, међународна сарадња у циљу унапређивања знања и међусобног разумевања.

Британска библиотека је савремена и динамична библиотека која на многоструке и иновативне начине служи науци и истраживањима свих врста

5 Facts and figures of the British Library. <https://www.bl.uk/about-us/our-story/facts-and-figures-of-the-british-library>. (преузето 17. 5. 2020).

6 *Living Knowledge: The British Library 2015–2023*. London: British Library, 2015.

из свих области. Главна је истраживачка библиотека у земљи, са грађом на многим језицима и на различитим форматима, штампаним и дигиталним. Сва та грађа предмет је истраживања у Британској библиотеци и стога је „особита снага Библиотеке што може да подржи истраживања која прелазе академске границе а унутар су веома различитих области људског знања”.⁷ Библиотека подржава и спроводи истраживања на два различита начина: а) стављајући на располагање своје фондове, простор и стручну експертизу свим установама и појединцима који спровode истраживања, и б) спровodeћи разноврсна истраживања самостално или у партнерству са другим установама, пре свега универзитетима и установама културне баштине. У таквом амбијенту своје место добио је и пројекат о балканским академским колекцијама.

II

У магацинским просторима Британске библиотеке испод нивоа земље смештене су академске публикације из читавог света, подељене по земљама. Чини се као да је на једном месту окупљена наука света, овековечена у колекцијама академија, универзитета и научних друштава свих земаља у којима су те установе постојале. Најбројније су академске колекције Немачке, Француске, Британије, Америке, Италије, скандинавских земаља. Од словенских земаља у академском издаваштву предњачи Русија, иза ње су Пољска, Чешка, затим и остале. Све академске публикације, из које год земље да потичу, беспрекорно су очуване и повезане.

Балканске академске колекције чине велики и важан део колекција Југоисточне Европе у Британској библиотеци. Под балканским академским публикацијама, обухваћеним овим пројектом, подразумевају се публикације које су издавале академске установе, какве су учена друштва, академије или универзитети, али и друге културне и стручне установе које су се појавиле на Балкану средином 19. века. Обухватају штампану грађу, односно серије и монографије, писане на јужнословенским и другим језицима, на ћириличном и латиничном писму. Садрже приређене изворе и колекције докумената, истраживачке радове из свих области науке, посебно историје, археологије, лингвистике, права и политике. Један број монографија посвећен је значајним јубилејима или изузетним личностима у науци и култури.

Термин „балканске академске колекције” користи се за грађу објављивану на територијама које се историјски разликују од данашњих држава на њима. Издавачка делатност захтевала је извесан степен културне аутономије, која није истовремено стечена код свих народа на Балкану.

⁷ *British Library Research: 2017–18*. London: British Library, 2019. Str. [10].

Због тога се садржаји и квантитет њихових академских публикација веома разликују. Издаваштво научних установа и установа културе појавило се на Балкану у 19. веку у време националних препорода балканских народа, који су тада били под влашћу Османског царства и Хабзбуршке монархије. Народи који су били под хабзбуршком влашћу имали су извешан степен аутономије, те су прве националне и културно-научне установе познате као „матике“ биле основане на њиховим територијама. Убрзо затим територије под османском влашћу почеле су да стичу аутономију и оснивају учешна друштва и установе вишег образовања. Поједине балканске земље су, међутим, стекле политичку и културну аутономију тек у 20. веку.

Током 19. века основане су неке од најзначајнијих установа науке и културе на Балкану: Матика српска 1824, Друштво српске словесности 1841, Матика илирска 1842, Словенска матика 1864, Југославенска академија знаности и умјетности 1866, Булгарско Книжно Друштво 1869, Земаљски музеј Босне и Херцеговине 1888, и друге. Новоосноване установе имале су главну улогу у модернизацији и еманципацији балканских друштава. Основни циљ им је био да промовишу националне и културне идентитете балканских народа, шире науку и подстићу образовање. Биле су посвећене неговању националних језика и књижевности, развијању научне терминологије, истраживању националне историје и објављивању историјских извора и језичких речника, прикупљању народне књижевности, проучавању народних обичаја, откривању археолошких и историјских споменика. Отуда су научни садржаји њихових публикација од изузетне важности за истраживаче балканске историје, науке, политике и културе. Британска библиотека поседује све значајне наслове ових установа, међу којима су: *Летопис Матице српске* (1824), *Гласник Друштва српске словесности* (1847), *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (1851), *Rad Jugoslavenske akademije znanosti in umjetnosti* (1867), *Starine* (1869), *Letopis Matice slovenske* (1870), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880), *Летопис на Българското Книжно Друштво в Софија* (1901), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (1889), *Razprave* (1923), *Zajisci* (1927), *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* (1938), *Studia Albanica* (1964).

Балканске академске публикации, као и академске публикации других земаља, набављане су у Британској библиотеци од средине 19. века, са применом политике набавке иностраних публикација. Нова набавна политика почела је да се формира 1837, када је Антонио Паницци (Antonio Panizzi, 1797–1879) постао старатељ Одељења штампаних књига Библиотеке Британског музеја. Он је формулисао нове принципе, који и данас важе као смернице набавке у Британској библиотеци. Истакао је да, поред најбрижљивије набавке британских књига и дела која се односе на Британско царство, Библиотека треба да набавља ретка и критичка издања античке класике, али и најбоља издања иностране књижевности, науке и умет-

ности. Паници је дефинисао идеал јавне библиотеке „која може да пружи потребна средства информација у свим гранама људског знања, из свих земаља, на свим језицима...”⁸. Успео је да обезбеди буџет за своју идеју и почне да набавља литературу на свим језицима. Тих година купљене су и прве књиге са Балкана. Познато је да су марта 1841. купљени *Српски рјечник* (Беч, 1818) и *Kleine serbische Grammatik* (Лајпциг, Беч, 1824) Вука Стефановића Караџића, а априла 1847. осам хрватских и српских књига штампаних између 1842. и 1846. године.⁹ Концепт универзалне библиотеке какав је Паници успоставио одржао се до данас у Британској библиотеци, чија званична политика подразумева набавку релевантне библиотечке грађе на свим језицима, међу којима су и језици балканских народа.

III

Пројекат *Наука и друштво на Балкану 1850–1950* одвијао се у тиму за колекције Југоисточне Европе, у Одељењу европских и америчких колекција Британске библиотеке. Овај тим, састављен од кустоса и каталогизатора, стара се о значајној колекцији књига, периодике, архивске и друге грађе, која се односи на језик, историју, књижевност и уметности народа Југоисточне Европе. Водитељ (lead curator) збирки Југоисточне Европе Милан Грба осмислио је и омогућио пројекат *Наука и друштво на Балкану 1850–1950*, а потом га је усмеравао и надгледао у званичној улози супервизора.¹⁰

Кроз рад на пројекту требало је истражити величину, настанак и развој балканских академских колекција у Британској библиотеци, а потом унапредити њихову претраживост и видљивост. Задати циљ био је да се појединачно идентификују, опишу и ставе у историјски контекст балканске академске колекције из периода 1850–1950. године. Потом је ове колекције требало у већој мери учинити доступним корисницима и трасирати њихову провенијенцију. Њихов истраживачки потенцијал био је знатно ограничен тиме што су биле непрепознатљиве и непретраживе у главном онлајн каталогу Британске библиотеке. У највећем броју случајева, публикације из ових колекција имале су минималан ниво метаподатака, са насловима који нису били транслитерисани са ћириличног писма. Требало их је уредити и „отворити” за истраживаче и ширу публику.

8 Наведено према: Ilse Sternberg, „The Acquisitions Policies and Funding of the department of Printed Books, 1837–1959, *The Library of the British Museum*, ed. P. R. Harris, London: The British Library, 1991, p. 104.

9 Милан Грба. „Британска библиотека и Србија: настанак и развој српске збирке”. *Глас библиотеке*, 17 (2010), стр. 30.

10 Милан Грба је од 2005. водитељ збирки Југоисточне Европе у Одељењу европских и америчких колекција Британске библиотеке. О његовој личности и професионалној каријери може се нешто више сазнати из разговора који је са њим водила Драгана Милуновић. „Од упознавања шароликости света до прихватања и слављења различитости: разговор са Миланом Грбом”. *Гласник Народне библиотеке Србије*. 18, 21 (2019), стр. 87–96.

Отуда је пројекат о балканским академским колекцијама имао два главна аспекта: библиографски и истраживачки. Библиографски се састојао у побољшавању и уједначавању метаподатака у онлајн каталогу, а истраживачки у утврђивању начина њихове набавке у Британској библиотеци. Колатерални добитак се састојао у маркирању недостајућих бројева у серијама и евидентирању грађе за презервацију и конзервацију. Пројектом су биле обухваћене публикације на албанском и јужнословенским језицима са територија Албаније, Босне и Херцеговине, Бугарске, Црне Горе, Македоније, Хрватске, Словеније и Србије. Румунија је првобитно била предвиђена, али је изостала због недостатка времена.

Први корак у раду на овом пројекту састојао се у физичком прегледању и идентификовању балканских академских колекција. У Британској библиотеци оне се чувају под различитим сиглама и сигнатурама. Већина њих је идентификована под сиглом Ас (Academic), која је уведена између 1860. и 1870. како би се окупиле све публикације неке академске установе и њених подређених тела, рецимо факултета и института неког универзитета. Унутар ове сигле подела је вршена топографски и по струкама. Топографски су колекције биле систематизоване по земљама, а у оквиру њих по градовима и установама. Ова сигла је суспендована 1965, након чега се додају само континуације старих серија. Најстарије балканске академске публикације које се налазе под овом сиглом штампане су четрдесетих година 19. века.

Следећи корак састојао се у унапређивању библиографских записа. Могућност проналажења публикација из ових колекција значајно је побољшана применом релевантних библиографских метода. Вршена је редакција постојећих, тзв. историјских записа у каталошком систему Aleph. Нагласак је стављен на транслитерацију наслова и уношење серијских података у библиографске записе, ради окупљања свих монографија у оквиру једне серије. У чистим серијским записима додавани су записи ставке (item record) за сваки појединачни том. Редакција је обухватала додавање кодова за језик, података о месту и години публикације. Записи су у великој мери уједначени и припремљени за даљу каталогизацију до пуног нивоа. Креирано је преко 100 нових записа. У сарадњи и уз помоћ тима за квалитет метаподатака са седиштем у Бостон Спа, вршена је дедупликација сувишних библиографских записа и надоградња минималних и неадекватних серијских записа.

Потом је трасирана провенијенција за све публикације из ових колекција, што значи да је у великој мери реконструисана њихова набавка. Провенијенција је утврђивана рашчитавањем посвета, потписа и других записа, али пре свега идентификовањем званичних печата Британске библиотеке. Печат на књизи је потврђивао да је она власништво Британске библиотеке, али је такође индиковало како и када је књига набављена. Пе-

чати Британске библиотеке дела се на четири основна типа, сходно периоду у коме су коришћени од 1753. до данашњих дана. Овалног и округлог су облика, у различитим бојама мастила. Црна боја указивала је на ране куповине, зелена на поклоне или размене, жута и наранџаста на донације до 1944, и томе слично.

Рад на провенијенцији наметнуо је закључак да су балканске академске публикације током 19. и почетком 20. века стизале у Британску библиотеку куповином и поклоном. Публикације штампане после Другог светског рата стизале су разменом са најзначајнијим академским установама на Балкану. С обзиром на чињеницу да су све балканске земље током новије историје имале исте друштвене системе који су онемогућавали слободно трговање књигом, појавио се нови вид културне сарадње – размена публикација.

Током рада на пројекту о балканским академским колекцијама у Британској библиотеци прегледано је близу 8.000 публикација и креирана је посебна база од преко 7.500 јединица са основним библиографским подацима и подацима о провенијенцији. У тој бази су академске колекције систематизоване по земљама. Сви оштећени томови означени су за конзервацију и презервацију. Састављен је онлајн водич за балканске академске колекције који је постављен на сајт Британске библиотеке.¹¹ Пројекат је представљен колективу Британске библиотеке и стручној публици, док је на сајту Британске библиотеке представљен у виду студије случаја (case study)¹².

Балканске академске публикације обухваћене овим пројектом главни су извор за проучавање књижевног, научног, политичког и интелектуалног живота балканских народа од средине 19. до средине 20. века. Посебну истраживачку вредност имају научни садржаји „раних“ публикација. Из тог разлога је побољшање њихове приступачности и видљивости од значаја за Британску библиотеку, али се истовремено промовишу наука и култура балканских народа.

Постигнути резултати проистекли су из блиске сарадње стипендисте са супервизором, колегама из тима за Југоисточну Европу и других стручњака у Британској библиотеци. Рад на пројекту представљао је за све њих велико и јединствено искуство.

¹¹ Collection guides: Balkan academic publications. <https://www.bl.uk/collection-guides/balkan-academic-publications> (преузето 17. 5. 2020).

¹² Case studies: Sanja Stepanović Todorović. <https://www.bl.uk/case-studies/sanja-stepanovic-todorovic> (преузето 17. 5. 2020).

1. About Chevening. <https://www.chevening.org/about> (преузето 17. 5. 2020)
2. British Library Chevening Fellowship. <https://www.bl.uk/projects/chevening-fellowships> (преузето 17. 5. 2020).
3. *British Library Research: 2017–2018*. London: British Library, 2019.
4. Case studies: Sanja Stepanović Todorović. <https://www.bl.uk/case-studies/sanja-stepanovic-todorovic> (преузето 17. 5. 2020).
5. Chevening 2018. <https://www.bl.uk/news/2017/september/chevening-2018> (преузето 17. 5. 2020).
6. Collection guides: Balkan academic publications. <https://www.bl.uk/collection-guides/balkan-academic-publications> (преузето 17. 5. 2020).
7. Facts and figures of the British Library. <https://www.bl.uk/about-us/our-story/facts-and-figures-of-the-british-library>. (преузето 17. 5. 2020).
8. Grba, Milan. "Academy and Society in the Balkans", European Studies Blog, 01. 11. 2018. <https://blogs.bl.uk/european/2018/11/academy-and-society-in-the-balkans.html>
9. Грба, Милан. „Британска библиотека и Србија: настанак и развој српске збирке”. *Глас библиотеке*, 17 (2010), 27–46.
10. Грба, Милан и Драгана Милуновић. „Од упознавања шароликости света до прихватања и слављења различитости: разговор са Миланом Грбом”. *Гласник Народне библиотеке Србије*, 18, 21 (2019), 87–96.
11. Hill, F. J. "The Shelving and Classification of Printed Books". U *The Library of the British Museum*, edited by P. R. Harris, 1–75. London: The British Library, 1991. *Living Knowledge: The British Library 2015–2023*. London: British Library, 2015.
12. <file:///C:/Users/User/Downloads/living-knowledge-the-british-library-2015-2023.pdf> (преузето 4. 5. 2020).
13. Секулић, Исидора. „Библиотека у Британском музеју”, *Српски књижевни гласник* 26, 4 (1929), 270–281.
14. Sternberg, Ilse. "The Acquisitions Policies and Funding of the Department of Printed Books, 1837–1959". U *The Library of the British Museum*, edited by P. R. Harris, 104–145. London: The British Library, 1991.

Sanja Stepanović Todorović

*SASA Library
Beograd*

THE BRITISH LIBRARY PROJECT:

ACADEMY AND SOCIETY IN THE BALKANS 1850–1950

Summary

In the academic year 2018/19 the project *Academy and Society in the Balkans 1850–1950* was accomplished with the support of Chevening Fellowship. The project deals with Balkan academic collections as part of the Southeast European collection in the British Library. These are comprehensive collections of printed books and serials containing published primary source material and records, as well as research studies across all disciplines.

The project aimed to determine the extent and structure of Balkan academic collections, then by updating bibliographic records, to increase both online accessibility and visibility of these publications. The achieved results are of great importance for the British Library and for the promotion of science and culture of the Balkans. In addition to a detailed presentation of the project's aims and results, the paper discusses the British Library as a host institution, the features of the Balkan academic publications and their acquisition at the British Library

Keywords: British Library, Chevening, project, Balkan academic publications, national revivals and publishing, provenance, accessibility and visibility, science and culture of the Balkans.

МАЛА ИЗЛОЖБА

Драїана Панџелић – Два коњаничка
владарска портрета и седам олеографија
Ђорђа Чарапића из Графичке збирке
Посебних фондова Народне библиотеке
Србије

ДВА КОЊАНИЧКА ВЛАДАРСКА ПОРТРЕТА И СЕДАМ ОЛЕОГРАФИЈА ЋОРЂА ЧАРАПИЋА ИЗ ГРАФИЧКЕ ЗБИРКЕ ПОСЕБНИХ ФОНДОВА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ СРБИЈЕ

Драјана М. Панџелић Ћукић
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК: 75.071.1:929 Чарапић Ћ.

Сажетак

У тексту се говори о два оригинална и седам репродукованих радова Ћорђа Чарапића, који се чувају у Графичкој збирци Посебних фондова Народне библиотеке Србије. Они сведоче о уметнику који се залагао за популаризацију српске културе и који је кроз своје радове досезао до најширих кругова друштва. Сведоче о уметнику окренутом афирмацији државе и њене историје, али и о околностима које су пратиле почетак 20. века на нашим просторима.

Посебан значај ових Чарапићевих радова лежи у томе што се сада, по први пут, пише о његова два цртежа владара из династије Карађорђевић, од којих је један припремна скица за тријумфалну представу владара.

Кључне речи: Народна библиотека Србије, Графичка збирка, Ћорђе Чарапић, Петар I Карађорђевић, Александар I Карађорђевић, спомен-слике.

У Графичкој збирци Посебних фондова Народне библиотеке Србије, чувају се два цртежа чији је аутор Ђорђе Ј. Чарапић (11. 2. 1876. Београд – 1941. Београд),¹ на којима су представљени Петар I, односно Александар I Карађорђевић на коњу.² Поред ових цртежа, Графичка збирка баштини седам Чарапићевих спомен-слика,³ олеографија,⁴ и то пет са призорима из ратних збивања почетком 20. века, једну која илуструје тријумф краља Петра I и једну са мотивом из Косовског боја.

Премда је јавност имала прилику да живот и стваралаштво Ђорђа Чарапића испрати на изложби Музеја историје Србије 2018/19. године, његова два оригинална цртежа владара из династије Карађорђевић, том приликом нису била изложена, нити је о њима писано у монографији коју је приредила ауторка поменуте изложбе.⁵ Ови се цртежи не помињу ни у ранијој литератури о аутору, што отвара могућност да се у даљем тексту стави акценат на њих.

Након завршене реалке у Београду и положеног испита зрелости, Чарапић је у Минхену стекао звање инжењера. Ипак, његова склоност и дар ка цртању повеле су га, нешто касније, у Прашку школу лепих уметности где се специјализирао у примењеној уметности (ордени, значке).⁶ По повратку у Србију 1898. радио је као рударски техничар, а потом се 1900. године запослио у Географском одељењу Главног ђенералштаба, где је радио до 1904. године када је отворио свој „Технички биро“ у Бе-

1 Ђорђе Чарапић је Чех пореклом. Син је Терезије и Јохана Фусека, по занимању краснописца, који је радио у Војно-географском одељењу Кнежевине Србије у Београду. Као аустроугарски Чех, попут многих странаца који су по доласку у Србију мењали име, Јохан је постао Јован Чарапић Фусек. Фусек је преузето од немачке именице *fußocke*, што значи чарапа, па отуда ново презиме Чарапић. (Kosta Knežević, „Đorđe Čarapić, sekretar Kancelarije Kraljevskih ordena, 1908–1935“, *Orden: faleristički časopis Srpskog numizmatičkog društva Beograd*, br. 4 (2004): 37).

2 У Графичкој збирци Посебних фондова заведени су под сигнатуром Гр 590 и Гр 591.

3 Сигнатура Гр 1727/1–7.

4 Репродукција сликарског дела изведена техником хромолитографије како би се постигла имитација слике отиснуте на папир који имитира платно. Крајем 19. века допринела је популаризацији сликарских дела. Ова техника је била једна од доминантних техника репродуковања у првој половини 20. века. Чарапићеве спомен-слике су рађене у виду лакираних олеографија које су деловале репрезентативно и као такве биле су допадљиве широј публици. (Andre Mohorovičić, gl. redaktor, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, књ. 3, (Zagreb: Naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1964 [n. otisak 1981]): 592.; Тијана Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георг Ј. Фусек: животи и дело: 1876–1941*, (Београд: Историјски музеј Србије, 2018), 187).

5 Тијана Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георг Ј. Фусек: животи и дело: 1876–1941*, (Београд: Историјски музеј Србије, 2018).

6 Није прецизно утврђено да ли је Чарапић стекао звање рударског инжењера или инжењера технологије. (Види: Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георг Ј. Фусек*, 10–14).

ограду.⁷ Током балканских ратова и Првог светског рата био је технички контролор Саобраћајног одељења Врховне команде до 28. марта 1917. године, а затим вршилац дужности секретара Канцеларије краљевских ордена.⁸ За секретара Канцеларије краљевских ордена званично је именован 1920. године где је, након четрнаест година, и пензионисан.⁹

Поред делатности из основне струке, значајно је његово интересовање и ангажовање на пољу уметничког стваралаштва где се фокусирао на промоцију државе и династије. Међутим, у жељи да одговори захтевима поручилаца, разнородни опус Ђорђа Чарапића прилично је неуједначен у погледу квалитета. Поред бројних ликовних решења за одликовања (ордени, споменице, медаље), повеља, захвалница и диплома, бавио се дизајном застава, грбова,¹⁰ изразом спомен-слика, разгледница, календара, екслибриса, калиграфијом, илустрацијом књига. Његова паралелна усмереност ка пословима из основне струке и из области уметности сведочи о одличним организационим способностима једног од, у литератури, још недовољно истраженог ствараоца. На срећу, радове и документа која сведоче о животу и стваралаштву Чарапића данас баштине, поред Народне библиотеке Србије, све значајније институције културе: музеји, архиви, библиотеке, као и приватни колекционари.¹¹

Ђорђе Чарапић је био угледан, цењен и поштован у свом окружењу, добитник је бројних одликовања, истицао се као добротвор, а пре свега као свестран стваралац. Умро је у Београду 1941. године почетком Другог светског рата и сахрањен на Новом гробљу.¹² Његова једина ћерка Борислава (1916–1993), остала је без потомства чиме је лоза Чарапића угашена.¹³

Чарапићево искуство у портретном сликарству сеже до далеке 1906. године, када су датовани његови најстарији познати портрети,¹⁴ од којих су

7 Чарапићев „Технички биро“ налазио се на адреси Немањина бр. 3 у Београду. (Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарapiћ – Георј Ј. Фусек*, 14).

8 Радивоје, Бојовић, „Одликовања војводе Петра Бојовића“, *Одбрана*, год. 12, бр. 265 (2016), Одликовања војводе Петра Бојовића, специјални прилог бр. 153: 15–16.

9 Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарapiћ – Георј Ј. Фусек*, 30.

10 Чарапић је учествовао и у раду Одбора за усвајање ликовног решења за грб града Београда. У Библиотеци града Београда чува се седам његових нацрта за грб Београда израђених техником акварела. (Мирјана Савић, „Збирке и легати одељења уметности библиотеке Града Београда“, у *Колекције у библиотечкама: формирање, заштити, богађење, одржавање, ревизија и коришћење*, главни и одговорни уредник Сретен Угричић (Београд: Заједница матичних библиотека Србије; Крушевац: Народна библиотека, 2008), 186–187).

11 За попис институција које чувају његову заоставштину види: Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарapiћ – Георј Ј. Фусек*, 7.

12 Сахрањен је на Новом гробљу у Београду, парцела 12, бр. 94.

13 Коста Ђ. Кнежевић, „Српски Чех: 100 година од Великог рата“, *Политика*, 27. октобар 2017, <http://www.politika.rs/scc/clanak/391526/Srpski-Ceh> (преузето 29. 8. 2019).

14 Чарапићеве слике *Портрети младе жене* и *Портрети нејојзної мушкарца* из 1906. године су део збирке слика Српске православне црквене општине Панчево, које чини 51 дело

најбројнији портрети чланова династије Карађорђевић.¹⁵ Стога не чуди да је на цртежима Петра и Александра Карађорђевића постигао фактографску сличност са портретисанима. Оба ова цртежа владара изведена су на малом папиру црним тушем, једино је на подседлици Александровог коња видљиво накнадно интервенисање плавом бојом. Димензије цртежа су свега 33 x 22 cm, сигнирани су са „Ђ. Чарапић“ у доњем десном углу и датовани су у период око 1930. године.

Петар Карађорђевић је приказан у пуном владарском орнату, док је Александар у војном парадном оделу. Као и у претходним епохама, и овде моћ и снагу представама владара дају знаци и визуелни симболи, посебно симболи власти,¹⁶ па су оба владара приказана у пажљиво промишљеном костиму и са атрибутима који непосредно одају тежњу да се визуелним језиком посматрач увери у неприкосновени ауторитет портретисаног.

На обе представе, коњи су благо повијене главе, услед стезања узда, и подигнутог предњег копита чиме се сугерише покрет и кретање. Коњи поносно носе своје господаре, монархе одлучног става, који сведеним реторичким гестом и чврстим а ненапрегнутим држањем узда одају своју јахачку вештину. Међутим, ниједан коњаник не одаје утисак кретања. Штавише, владари мирно позирају у циљу визуелне манифестације снаге и моћи.

У Народну библиотеку Србије ови цртежи су вероватно стигли из Дворске библиотеке. Не помињу се у стручној литератури, нити је познато да су до сада били излагани. У време њиховог настанка Чарапић је још био на функцији секретара Канцеларије краљевских ордена, с обзиром на то да се по пензионисању посветио „командитном друштву које се бавило заступништвом увоза и извоза на пољу технике и рударства.“¹⁷ Ипак, на нешто прецизније датовање утиче његова тријумфална представа краља Петра, о којој ће бити речи, а која цртеж овог владара смешта у период између 1921. и 1929. године.

Свестран и надасве продуктиван стваралац, Ђорђе Чарапић, чије су креативност и цртачка вештина прожете кроз најразличитија ликовна остварења, био је по свом положају близак владајућој династији па је сасвим очекивано да се у његовом опусу наиђе на овакве радове.

Када је Ђорђе Чарапић решењем Врховне команде 1917. године постао вршилац дужности секретара Канцеларије краљевских ордена, придодат

најзначајнијих представника српског сликарства крајем 19. и почетком 20. века. Осим ова два, у поменутој Збирци налазе се још три Чарапићева портрета на којима су приказани донатори цркве Успења Богородице у Панчеву из 1911. године. (Павле Васић, *Уметничка штојографија Панчева*, (Нови Сад: Матица српска, 1989), 221).

¹⁵ Ови портрети су потом умножавани и коришћени у комерцијалне сврхе, а све у функцији глорификације краљевске породице. Могли су се наћи на разгледницама, плакатима, као и на употребним предметима масовне производње у Краљевини Југославији, на корицама цепних календара, и др. (Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарайић – Георги Ј. Фусек*, 154, 167, 171–75).

¹⁶ И. Борозан, „Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века“. (докторска дис., Филозофски факултет, Београд, 2013), 22.

¹⁷ Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарайић – Георги Ј. Фусек*, 34.

је врховном команданту регенту Александру,¹⁸ који је годину дана касније, за „изванредне заслуге у рату и постигнуте успехе“, добио чин генерала.¹⁹ Управо у генералској униформи, са усуканим мачем као својеврсном опоменом посматрачу на надмоћ која се само наслућује, Чарапић је нацртао његов коњанички портрет. Портрет великог војсковође у истој онаквој униформи какву је и краљ Петар I носио на дан свог крунисања.²⁰ Ипак, док Чарапић униформу и одликовања на цртежу краља Петра скрива под порфиру, ознаке војног достојанства краља Александра видно истиче.

Слика 1: Краљ Александар I Карађорђевић на коњу, Ђорђе Чарапић

¹⁸ Исто, 15.

¹⁹ На предлог српске краљевске владе, краљ Петар I, после закљученог мира са Бугарском 30. септембра 1918. одао је признање регенту Александру за изванредне заслуге у рату и произвео га у чин генерала. (Душан М. Бабац, *Александар I: вишешки краљ* (Београд: Evro book, 2018), 101–103.

²⁰ Краљ Петар је на дан свог крунисања носио пуну парадну генералску униформу и она је забележена и филмском и фотографском камером, а може се видети и на краљевим портретима Николе Милојевић из 1903. (слика позната по литографисаној копији) и Уроша Предића из 1928. (портрет из Музеја у Тополи). (Невена Крстић и др., *Службено одело...*, 264; Јелена Пераћ, *Разједнице у Србији...*, 272, 394).

На глави му је калпак, свечана, парадна капа са перјаницом, која је на предњој страни украшена кокардом и плетеницом са два гајтана, а мундир,²¹ на јаки и нарукављу, украшен је декорацијом од храстовог лишћа. Рамена му красе свечане нараменице – еполете са ресама. Груды и труп украшени су одликовањима од којих се истичу орден Светог кнеза Лазара²² око врата, и орден I степена, чији се орденски знак не види од мача, али с обзиром на то како је његова лента постављена као и на њен дезен, вероватно је реч о ордену Карађорђевој звезди.²³ У прилог овој претпоставци иде и горња звезда, на грудима, која по форми и месту ношења одговара поменутом ордену. Доња звезда је по скици тешко читљива, а по форми не одговара ниједном нашем ордену који се носио за живота краља Александра, што упућује да је реч о звезди неког страног ордена.²⁴

На нашим просторима, мит о снази и херојству нужно је условио представу владара као војсковође, лидера и предводника заједнице, а велики број представа владара у војној одећи, „...као и често парадирање и појављивање у јавности управо у војном руху, потврдили су тезу да је слика владара једнака слици војника.”²⁵ Тако је и у иконографији Александра I Карађорђевића, који се и у јавности ретко појављивао у цивил-

21 Горњи део свечане униформе, који је по кроју, боји и украсним ознакама различит у појединим армијама. У српској војсци прва га је носила коњица 1841. године. Јака (крагна) увек је закопчавана. Рукави су досезали до доручја, а израђивани су са привидним нарукављем. На средини рамена, пришивана је попречно по једна пантљика (латица), испод које су се провлачиле свечане нараменице. По узору на српску војску, мундир истог кроја уводи и југословенска војска али су еполете (нараменице) замењене еполетушкама, односно плетеницама. Боја тканине је била различита за поједине родове. (Nikola Gažević, gl. ur., *Војна енциклопедија, књ. 5.* (Београд: Војноиздавачки завод, 1973): 652; Душан Бабац, „По шајкачи су нас препознали”, *Одбрана: тласило Министарства одбране Србије и Црне Горе*, год. 10, бр. 222 (2014). Униформа српске војске, специјални прилог 113: 5).

22 Орден Светог кнеза Лазара је установљен 1889. године поводом петсто година од Косовске битке. Реч је о краљевском ордену, који припада категорији регалија, односно владарских знакова, а који су носили само краљ и његов пунолетни наследник. У форми је огрлице која носи орденски знак облика крста, са ликом кнеза Лазара у централном медаљону, а у надишењу је декоративни сегмент са круном испод које су истакнуте јубиларне године 1389. и 1889. Први пут га је носио краљ Александар Обреновић, као највиши орден Краљевине Србије на миропомазању у Жичи, исте године. Орден је имао само један степен. Израђен је према нацртима Михаила Валтровића, а накнадни нацрт извео је, у акварелу, Ђорђе Чарапић. Након 1941. овом ордену се изгубио траг. (Драгомир М. Ацовић, *Слава и част: одликовања међу Србима: Срби међу одликовањима*, (Београд: Службени гласник, 2013) 97, 98; Pavel Car i Tomislav Muhić, *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije: od 1859 do 1941*, (Wien: Militaria, 2009) 256; Ненад Симић, *Пешар Убавкић* (Београд: Библиотека града Београда, 1989), 180, 249).

23 По Уредби од 15. априла 1904. године *Опредељења о облику рану и ношењу Карађорђевој звезди*, овај орден заузима највише место међу српским одликовањима. Истовремено је имао карактер ордена за заслуге и породичног ордена, на који мушки наследници владарског дома стичу право по рођењу. Орден Карађорђевој звезди основао краљ Петар I 1904. године. Звезда овог ордена се носи на левој страни груди. (Драгомир М. Ацовић, *Слава и част*..., 126. Car i Muhić, *Odlikovanja Srbije*..., 274).

24 Када неко има више ордена првог реда, само један се носи са лентом, а уз звезду тог ордена могу се носити и звезде неког другог ордена I степена који носилац поседује. (Ранк, „Југословенска одликовања”, *Београдске оштинске новине* год. 57, бр. 6–7 (1939): 329)

25 Борозан, „Слика и моћ...”, 200–202.

ном оделу,²⁶ наглашен милитарни дискурс. Зато је сасвим очекивано да и на овом, Чарапићевом цртежу, великог војсковођу и владара видимо у војној парадној униформи. С друге стране, док је настајао цртеж Петра Карађорђевића на коњу, аутор је на уму имао нешто сасвим друго.

Слика 2: Краљ Пешар Карађорђевић на коњу, Ђорђе Чарапић

Коњанички портрет краља Петра презентује нам владара на коњу, окренутог посматрачу три четврт профилом надесно, док десном руком благо повлачи узде ка себи. Чарапић га приказује у униформи, али порфиром му скрива готово читаво тело,²⁷ истовремено наглашавајући његов владар-

²⁶ Иван, Мијић, „Сабља краља Александра I Карађорђевића“, *Зборник историјских музеја Србије* бр. 27 (1993): 122.

²⁷ Порфира је владарски огртач, плашт у облику трапеза са заобљеним врховима. За краља Петра I израђена је, по нацрту Михаила Валтровића, у Бечу у фирми Ернест Крикл и Швајгер (Ernest Krickl & Schweiger), од тамноцрвене венецијанске кадифе, са поставом од беле свиле и обрубом, и крагном, од хермелина дугим чак 11 м. Извезена је златним коластим аздијама и криновима, у чијем је средишту медаљон са крунисаним белим двоглавим орлом (са штитом, крстом и оцилима на грудима). Медаљон је окружен фризом четворолатичних цветова од црвеног, плавог и белог емајла, а са обе стране овог медаљона пружају се полихромни орнаменти у емајлу украшени са два сафира. Ова порфира се копчала

ски статус круном²⁸ и Орденом Светог кнеза Лазара. Овако одевен може се видети и данас, на документарном филму и фотографијама насталим на дан „крунидбеног перформанса“, 21. септембра 1904. године, након којег су настале и серије разгледница²⁹ на којима је готово на свакој у први план истакнут краљ Петар у пуном владарском орнату, на белом коњу.

Представа крунисаног краља на коњу, приказана на тако малом формату и без постављања фигуре у конкретан простор, упућује на могућност да је она била само скица за пласирање лика владара на тржиште. Томе у прилог говори и потреба народа да у својим домовима чува фотографије, разгледнице, плакате, чак и разне употребне предмете са ликовима како владара, тако и чланова њихових породица.³⁰ Његово постојање осликава потребу аутора да још једном документује чин крунисања, с обзиром на то да је осврт уметника на овакав догађај могао да обезбеди његову трајност у колективном сећању, а крунисање Петра I је био завршни корак у утврђивању династије Карађорђевић на српском престолу, значајан политички чин, па и емоционално и традиционално везивање нове династије за прошлост и народ.³¹

позлаћеном аграфом (фибулом, пафтом). Чува се у Историјском музеју Србије у Београду, инв. бр. Р 218. (Драго Његован, Славица Илин и Драгомир Ацовић, *Инсијније династије Карађорђевић: каталог изложбе*, (Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2006), 56, 86; Невена Крстић и др., *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, (Београд: Историјски музеј Србије: Галерија САНУ, 2001), 398).

28 Круна као синоним крунидбене власти представља врховну власт, државни суверенитет и личност владара. Круна краља Петра I израђена је од позлаћене бронзе (за израду је искоришћена ручка Карађорђевог бронзаног топа) са детаљима у: емајлу, полудрагом камену нађеном у Србији, синтетичком драгом камену, по жељи краља, кадифи и сви-ли. Горњи је начињен од четири лука у чијем се подножју смењују двоглави орлови од белог и кринови од плавог емајла. Испун круне је од црвене кадифе, па се тиме добио редослед боја српске тробојке, која је изведена и украсима од синтетичких рубина, белих и плавих сафира, на луковима и обручу круне. Чува се у Историјском музеју Србије у Београду, инв. бр. Р 203. (Његован, Илин и Ацовић, *Инсијније династије Карађорђевић...*, 86; Љиљана Мишковић-Прелевић, „Валтровићеви нацрти за крунидбене предмете Петра I Карађорђевића“, *Зборник*, бр. 24–25 (1980–81), 123).

29 Разгледнице су биле моћан вид пропаганде владара и владајуће династије, којим је потврђиван легитимитет власти и поретка, а серије разгледница посвећене крунисању краља Петра објавило је чак неколико београдских издавача међу којима су: Књижара Рајковића и Ђурковића, Моша Коен Соломон Ј. Коен и др. (Јелена Пераћ, *Разгледнице у Србији 1895–1914*, (Београд: Музеј примењене уметности, 2009), 267; Борозан, „Слика и моћ ...“, 272).

30 Сlike владара у приватним просторима јављају се још током друге половине 18. века, и то прво на простору Хабзбуршке монархије одакле та „мода“ стиже и у домове Кнежевине Србије. (Мирослав Тимотијевић, „Приватни простори и места приватности“, у *Приватни живот код Срба у деведнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. Ана Столић и Ненад Макуљевић (Београд: Clio, 2006), 244).

31 Спона ка прошлости симболично је начињена повезивањем владавине деде и унука, кроз налог краља Петра да инсијније буду израђене од ручке бронзаног Карађорђевог топа, али и чином његовог миропомазања у Жичи, манастиру познатом по крунисању и миропомазању

Ови коњанички портрети представљају тачке визуелне меморије, које кроз ликовни израз документују време владавине Петра и Александра Карађорђевића и снажну владарску пропаганду, која је уосталом видљива током читаве историје уметности. Такве панегиричке представе владара, карактеристичне су за неугрожени систем власти и оне једноставно славе владара и користе се облицима који демонстрирају сјај и моћ.³²

Чарапић је њима потврдио нескривену наклоност династији и нагласио легитимитет њихове власти. Линијом је градио форме, али је ликовност ових радова умањео штурим дурским валерима и крутом али сигурном линијом чији је задатак првенствено био да документује представу. Њихов мали формат, као и изостанак просторног контекста, упућује да, примарно, ниједан цртеж није имао јавну намену.

Одлука уметника да владаре представи на коњу је у вези са све-присутном иконографијом која сеже чак до ренесансе, мада на корене владарског коњаничког портрета наилазимо још током римске империје, која познаје представу императора на коњу са подигнутом десном руком у знак захвалности за овације које су му упућене.³³ Овакве представе римских царева могу се видети као реверсни мотив на новцу и медаљонима тог периода и примарно представљају тријумф владара ратника (*triumphator Romanorum Imperator*),³⁴ а такође одају и двојну природу власти, по којој је владар законодавац у миру, а војник у рату.³⁵

У феноменолошком одређењу коњаничког портрета Александра I можемо се осврнути на једну од популарних представа, која је могла послужити Чарапићу као предлог за његов цртеж, што не би био усамљен

већине српских владара. (Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић: животи и дело: у ошацибини 1903–1914. године*. Књ. 2 (Београд: БИГЗ, 1990) 74).

32 Arnold Hauser, *Sociologija umetnosti 1* (Zagreb: Školska knjiga, 1986), 178.

33 Мирјана Војвода и Марија Јовић, „Мотив Adventus као тема реверсних представа на новцу и медаљонима доба принципата“, *Гласник српској археолошкој друштва*, бр. 32 (2016): 52.

34 Тријумфални долазак, *Adventus*, је представљао свечани улазак цара у Рим, без обзира да ли се односио на његову инвестиру, повратак са неког путовања или ратног похода. Такође, могао се односити и на царев долазак у неки од већих провинцијских градова. (Војвода и Јовић, „Мотив Adventus...“, 51).

35 Мирослав Тимотијевић, „Христофор Жефаровић – коњанички портрети браће Стратимировића као *Militis Christiani*“, *Зборник Народној музеја у Београду*, бр. 13/2 (1987): 75.

случај у његовом дугогодишњем стваралаштву.³⁶ Реч је о слици Жоржа Бертена Скота, *Краљ Александар Карађорђевић на коњу у свечаној униформи ђуковника коњице Краљеве тарге*, из 1924. године, која се налази у Збирци Дворског комплекса на Дедињу. Овај моћан, репрезентативни коњанички портрет такође представља владара у свечаној униформи украшеној ордењем, са калпаком на глави и раскошно украшеном сабљом око паса. Међутим, док Александар на Чарапићевом цртежу узде држи чврсто, али ненапрегнуто, на Скотовој слици држи их једном руком, готово ноншалантно, ослонивши другу на бок. Ако би се држање узди коња посматрало симболично, као „држање узди саме државе и свих њених поданика“, а ненапрегнути, ноншалантни начин држања као ренесансни идеал *sprezzature* (лакоће чињења и делања),³⁷ онда Жорж Скот Александра види као владара који опуштено, безбрижно и с лакоћом управља земљом, док га Чарапић види као владара који самоуверено влада, има пуну контролу и ништа не препушта случају. Током владавине краља Александра, овај репрезентативни портрет Жоржа Скота био је толико популаран да је чак репродукован и умножаван и на употребним предметима, у сврху „рекламирања владара“.³⁸ Данас су оба ова портрета само уметничка сведочанства о поменутом владару.

И док, још увек, не постоји јасна потврда да је цртеж краља Александра послужео као идејно решење за репрезентативнију представу владара, за цртеж краља Петра постоји. Томе у прилог говори спомен-слика са тријумфалном представом краља Петра, настала према Чарапићевој слици, а коју је Народна библиотека Србије недавно откупила.³⁹ Реч је о композицији у чијем се централном делу налази коњаничка представа краља Петра, у пуном владарском орнату, док се под ногама коња налазе турски и аустријски симболи, и ратна знамења.

36 Чарапићев *портрет Милоша (Јеврема) Обреновића* који се чува у Народном музеју у Шапцу инспирисан је сликом Јована Поповића и литографијом Анастаса Јовановића које приказују портрет Михаила Обреновића. (Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георј Ј. Фусек*, 48).

37 Јелена Тодоровић, *Кашалот државне уметничке колекције Дворског комплекса. 1, Евројска уметност*, (Нови Сад: Платонеум, 2014):116.

38 Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георј Ј. Фусек*, 169.

39 Димензија је 45 x 35 cm, а потпис аутора налази се у доњем десном углу централне композиције. На доњој маргини лево налази се податак о издавачу „Издање књижаре Томе Јовановића и Вујића, Београд.“, десно о штампарији „В. Најберт и Синове, Прага-Смихов“, а у средини „Умножавање забрањено“. Претходни власник, Урош Жугић, пронашао је у подруму куће своје баке, педантно упаковану и тако сачувану од заборавља.

Слика 3: *Петар Велики*, Ђорђе Чарапић

Ова централна представа уоквирена је грбовима ослобођених територија, свих покрајина под његовом влашћу, од којих је у средини доње хоризонтале истакнут српски грб над којим се налази династичка круна, а лево и десно од њега по лоровова гранчица. Изнад краља је мотив грба Краљевине Југославије (крунисани двоглави орао у полету који на прсима носи штит са грбовима обједињеног краљевства) од којег полазе материјализовани зраци сунца и текст: *Мој живот посветићу освети Косова и уједињењу мој народа*. Читава композиција уоквирена је лорововим венцем украшеним тракама у бојама српске тробојке. У доњем делу, у декоративном оквиру, налази се натпис *Осветник Косова и ослободилац нашег Народа, Петар Велики Краљ Срба, Хрвата и Словенаца: владао од 1903. до 1921. год.* Све је у функцији тријумфа и славе краља Петра I, чије време владавине су обележиле ратне године.

Чарапић, као уметник династичке пропаганде, изгледа да је добро познавао нашу националну културу, а тиме и Жефаровић-Месмерову *Схематскографију*, дело које је поставило темеље нововековне пропагандне

активности Срба на простору Аустроугарске. Стога је инспирацију за овакву тријумфалну представу Краља вероватно пронашао у Жефаровићевом портрету цара Душана на коњу,⁴⁰ под чијим се ногама такође налазе знамења и оружје пораженог непријатеља, и чија је централна композиција исто окружена грбовима. Међутим, динамичан приказ коњаничке представе цара Уроша са уздигнутим мачем Чарапић је заменио готово мирном, парадном представом краља Петра.

Уколико обратимо пажњу на централну представу краља Петра на коњу и на положај његовог тела, приметимо да је реч о представи готово идентичној, претходно описаној на цртежу краља Петра. Уметник га и овде приказује у униформи, скривеној под порфиру, са видно истакнутим орденом кнеза Лазара и са круном на глави. Владар је окренут посматрачу три четврт профилом надесно, десном руком благо повлачи узде ка себи, а другом држи владарски скиптар. Разлике су видљиве само у опуштенијем покрету коња и постајању владарског скиптра у левој руци краља Петра, којег на цртежу нема.

Примерак ове спомен-слике налази се и у Библиотеци Матице српске, где је датована у четврту деценију 20. века, међутим, вероватније је да је настала одмах након смрти краља Петра. У каталогу издања књижаре Томе Јовановића и Вујића из октобра 1929.⁴¹ на списку „Слике нашег краљевског дома“ налази се и ова „слика“ под називом *Њ. В. Петар Велики, Краљ ослободилац*, са краћим описом, што недвосмислено упућује на то да је настала након смрти краља Петра, у периоду између 1921. и 1929. године. Ово нас доводи и до прецизнијег датовања Чарапићевог цртежа коњаничког портрета краља Петра.

II

Графичка збирка Народне библиотеке Србије баштини још шест спомен-слика насталих по радовима Ђорђа Чарапића, које је издавала књижара Томе Јовановића и Вујића из Београда.⁴² Тома Јовановић је лојалност

⁴⁰ У *Схематској графичкој*, на уметнутом листу између 12. и 13. стране, са једне стране налази се графика са текстом у барокној картуши у дну: „Знам дела Твоја и напоре, и за моје име си се постарао“. Централну композицију чини представа цара Душана на коњу, под чијим ногама се налазе знамења и оружје пораженог непријатеља, а изнад су: лево персонификација Славе која дува у трубу, а десно му над главом Минерва држи круну, док у другој руци носи венац. Читава композиција је окружена грбовима. (Динко Давидов, *Српска Схематској графичкој*: Беч 1741, Нови Сад: Прометеј, 2011), 16, 36).

⁴¹ *Највећа издавачка књижарница за народну књижевност Томе Јовановића и Вујића, Београд: октобар 1929*, (Београд: Тома Јовановић и Вујић, 1929). Сигнатура ДМ 2972.

⁴² Тома Јовановић (1858, Бобетино брдо – 1934, Београд), након завршеног трећег разреда основне школе, прелази из Босне у Београд, где наставља школовање. 1898. године издаје своје прво издање, *Смрти Смаил-аге Ченгића*, да би убрзо, посветивши се укусу публике, уочи Првог светског рата постао наш највећи издавач популарних публикација. Након рата, Тома узима за помоћника Лазара Вујића и заједно настављају издавачку делатност под на-

династији исказивао дистрибуцијом спомен-слика и фотографија краљевске породице, а са Чарапићем је имао дугу и плодну сарадњу.⁴³ Ове популарне слике штампане су у графичко уметничком заводу у Смихову, у Прагу, код Чеха Вацлава Најберта,⁴⁴ за којег се чак претпоставља да је био Чарапићев друг са студија у Прагу.⁴⁵ Све су истих димензија 34 x 44 cm, сигниране су са „Ђ. Чарапић” у доњем десном углу композиције, а на доњој маргини сваке, налазе се, лево и десно, подаци о издавачу и штампарији, односно упозорење о забрани умножавања, у средини, и текст који прати композицију изнад.

За израду оригинала Чарапић је користио туш и темпера, а као вешт цртач, својим динамичним и инвентивним композицијама, успео је посматрача да заинтересује за ове готово театралне представе и учини да народ пожели да њихове репродукције има у својим домовима. Те су спомен-слике умножаване у више издања и „...не теже амбициознијем сликарском квалитету”,⁴⁶ али о њиховој популарности и броју сведоче велики тиражи Најбертовог литографског завода.

Пет историјских композиција на овим спомен-сликама сведоче о сукобима који су се збили током Првог светског рата и осим подсећања на храбре војне подвиге, оне посредно славе и регента Александра који је као врховни комадант понео заслуге за јуначке победе у тим ратним годинама. Све су наведене у каталогу издања књижаре Томе Јовановића и Вујића из октобра 1929. године у делу „Ратне слике из европског рата”, што упућује да су највероватније настале током треће деценије 20. века.

живом „Томе Јовановић и Вујић”, на Зеленом венцу бр. 8. У свом саставу фирма је имала и штампарију „Зора”. Поред популарне белетристике, уџбеника и учила, издавали су целокупна издања значајних српских писаца, одабрана дела страних аутора, збирке посвећене деци, већи број књига са старим јуначким песмама и многе друге. Посебно се издвајала по издањима православних икона техником литографије, за које је имала ексклузивно право. И књижара и штампарија су страдале током немачког бомбардовања 1941. након којег је наставила са радом у смањеном обиму до 1948. године. (Велимир Старчевић, *Старо српско књижаство*, (Београд: Службени гласник, 2011), 89–92).

43 Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георј Ј. Фусек*, 13.

44 Оснивач Најбертовог литографског завода у Смихову, у Прагу, био је Вацлав Најберт (1852–1936), који је лиценцу за књижара и штампара добио 1877. године, а књиге је почео да штампа на ручној преси уз помоћ супруге. Временом је напредовао, у посао укључио и синове, па је 1918. године фирма добила назив Графички завод В. Најберт и синови. „...Двор Краљевине Југославије штампао је и умножавао спомен-слике и фотографије краљевске породице у овом заводу у фантастичним тиражима од 40.000 примерака. Транспорт се одвијао преко Братиславе, а штампани материјал се паковао у дрвене кутије које су биле тешке и по неколико тона...” (Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георј Ј. Фусек*, 154–156.)

45 Knežević, „Đorđe Čarapić ...”, 40.

46 Јовановић Чешка, *Ђорђе Ј. Чарапић – Георј Ј. Фусек*, 187.

Слика 4: Пораз аустријске коњице на Колубари 1914. године, Ђорђе Чарапић

Слика 5: Пораз аустријске војске на Дрини 1914. године, Ђорђе Чарапић

Слика 6: Страшан пораз аустријске војске на Церу 1914. године, Ђорђе Чарапић

Слика 7: Српска пешадија напада на бугарску артиљерију пред Бишћом 1916. године, Ђорђе Чарапић

Слика 8: Заузеће Кајмакчалана, Ђорђе Чарапић

Пораз аустријске коњице на Колубари 1914. год. је наратив на маргини спомен-слике чија је композиција дијагонално постављена, тако да на левој страни, у првом плану, полегли српски војници пуцају на непријатељску коњицу у јуришу. Дијагонали ове композиције појачава и оштећен мост на доњој десној страни. Сјајно владање анатомијом коња Чарапић је овде потврдио приказом полеглих и пропетих коња у скраћењима, али у естетском смислу није одмакао даље од популарне уметности намењене непробирљивим слојевима публике.

У истом вредносно-уметничком контексту су и остале ратне представе, којима уметник посматрача увлачи у сцену чији се исход чита у наративу на доњој маргини. Тако је Чарапић у први план, на представи *Пораз аустријске војске на Дрини 1914. год.*, поставио два издвојена мртва војника аустријске пешадије, док је иза њих, у благом полулуку, илустровао јуриш српске коњице са исуканим мачевима, у нападу на непријатељске војнике који истовремено и беже и покушавају да пруже отпор.

На слици *Страшан пораз аустријске војске на Церу 1914. године*, одмах у првом плану, Чарапић је приказао ратни сукоб, а у доњем десном углу поставио тек обореног коња чији јахач готово излази из плана слике. И док тело војника клизи низ леђа полеглог коња, ка бојном пољу навире српска војска предвођена официрима са исуканим мачевима, који под ногама остављају мртве непријатеље. Авиони и експлозије десно готово надјачавају звекет мачева, пуцње и повике војника у првом плану.

Још једна композиција која илуструје директан сукоб српске војске са непријатељем је *Српска пешадија напад на бугарску артиљерију пред Бишољем 1916. године*, док *Заузеће Кајмакчалана* сведочи о завршеном сукобу. Чарапић овде приказује српску коњицу како се лагано спушта низ падину, испуњену масивним камењем, жариштем од експлозије и крвавим и мртвим пораженим бугарским војницима.

Имајући у виду могућност умножавања истог мотива које пружа олеографија, ови Чарапићеви радови су досезали до великог броја људи. Те храбре војне подвиге, који су се збили током Великог рата, Чарапић је као њихов савременик⁴⁷ приказао до те мере истинито и уверљиво да се ствара утисак као да их је бележио камером. Њихов доминантан хладан колорит будио је само на представама коња топлијим тоновима и црвеним ногавицама коњаника на илустрацијама пораза аустријске војске на Дрини и Колубари. Акценте топлих боја користио је за прасак бомби, на свим представама које документују и учешће борбених авиона у ратним сукобима. Мада, на моменте, у приказу пејзажа Чарапић је откривао свој сликарски таленат, вођен потребом да створи универзалну слику рата, а актере ових композиција остављао је готово без индивидуалних карактеристика и приказивао их типски. Све је у функцији документарности и наративе у коју нас уметник увлачи кроз готово филмске сцене.

Израдом оваквих комерцијалних слика намењених умножавању и продаји, Чарапић је развио своју занатску вештину допадљиву ширим друштвеним слојевима. Мотив за оријентацију ка оваквим темама лежао је у могућности за додатну зараду и био је условљен његовим професионалним положајем. Публици су ове композиције биле допадљиве, а истовремено су представљале сведочанство, трајно забележено, које је ваљало сачувати и наредним генерацијама. До данас, познато је седам његових спомен-слика из рата,⁴⁸ од којих Народној библиотеци недостају *Борба на београдским улицама 1914. год*, где се у другом плану чак види и књижара Томе Јовановића, која их је издавала, и *Пробој Солунског фронта 1918. год* на којој је Чарапић приказао и врховног команданта, регента Александра на коњу.

Још једна популарна „слика“ Ђорђа Чарапића, која се такође помиње у каталогу издања Томе Јовановића и Вујића из октобра 1929. године је *Милош Обилић расјара Мураша на Косову 1389. год.*,⁴⁹ мада је текст на мар-

47 Постоји податак да је Чарапић током рата 1915. године чак рањен, приликом бомбардовања, и да је тако задобио повреду главе. (види: Јовановић Чешка, Ђорђе Ј. Чарапић – Георги Ј. Фусек, 15).

48 Јовановић Чешка, Ђорђе Ј. Чарапић – Георги Ј. Фусек, 187.

49 Наслов преузет са наведеног каталога издања Томе Јовановића и Вујића.

гини спомен-слике мало илустративнији: *Плану Милош као ватра жива, на Мураша наскочио вучки. Бришку сабљу йовади хајдучки, жива цара Милош расйори*. Овим нас уметник враћа у далеки 14. век и нуди нешто измењен стил, са посебним интересовањем за обраду детаља.

Слика 9: Милош Обилић расйара Мураша на Косову 1389. године, Ђорђе Чарапић

Представа Муратовог убиства открива приповедача који је вештим цртежом и колористички богатом композицијом успео да дочара атмосферу кулминације Косовског боја. Приказом два српска војника док зауздавају три узнемирена коња, на којима су дојахали, Чарапић је направио противтежу сцени Милоша Обилића који мачем пробада Муратову утробу, и тиме је успео да посматрачу наговести сву напетост овог чина. Султан, у грчу од бола, отворених уста, стеже рукохват столице са које му клизи готово укочено тело, док су око њега турски војници, који покретима одају нескривени шок због оног што им се дешава пред очима. Та многољудна, готово театрална композиција вешто је укомпонована у пејзаж препун турских шатора чију монотонију разбијају крошње дрвећа и балдахин пред султановим шатором, изнад сцене убиства. На њој се јасно читају сви детаљи од декорације колористички богатог ћилима пред Муратовим шатором, јастука и посуђа, до украса на униформама српских војника.

Мада је 19. век забележио окретање уметника националној историји, владарима и јунацима из прошлости, ове су теме и даље биле попу-

ларне у народу између два рата.⁵⁰ Видовдан, као национални празник посвећен палим борцима за отаџбину, постао је мит који је касније добио југословенски карактер, па стога не чуди да се Муратово убиство нашло међу темама спомен-слика, до те мере интересантних на тржишту да је цена, коју су купци за њу плаћали, већа него за ратне слике из европског рата.⁵¹

Како је већ истакнуто, Графичка збирка Посебних фондова Народне библиотеке Србије баштини сведочанства о делу стваралаштва Ђорђа Чарапића, кроз два оригинална цртежа и седам репродукованих радова. Ако занемаримо естетско уметничку вредност и цртежа и спомен-слика о којима је било речи, они представљају сведочанства о приликама у Србији почетком 20. века и о династији која је, у садејству са уметником, користила ову уметност за сопствену пропаганду. Приказују уметничка документа о двојници владара из династије Карађорђевић и једном херојском раздобљу наше историје.

Представљени цртежи били су део династичке пропаганде, која је имала за циљ да велича предводника народа као великог војсковођу, у лику Александра I, односно да представи апсолутну парадигму владарске моћи, у лику Петра I. Цртеж Петра I послужио је Чарапићу као припремна скица за тријумфалну представу владара, па се може пратити начин на који уметник третира исти мотив. Ова тријумфална представа даље је умножавана, па је Чарапић, као један од гласноговорника династије, тако досезао до најширих кругова друштва.

Умножаване су и његове спомен-слике из Великог рата. Оне су илустровале јунаштво и херојску борбу за слободу српске војске. Овакве теме требало је само учинити приступачним и разумљивим крајњим купцима и Чарапић је то успео, а, како би Хаузер рекао, уметност је ту за људе који у почетку за њу и не маре, али се касније досете колико их се она тиче.⁵²

50 О томе сведоче и други наслови репродукција које је издавала књижара Томе Јовановића, као што су: *Вечера Цара Лазара уочи Видов-дана 1389, Јул Бојдан и девеш Јујовића, Силавање мошћују Св. Саве на Врачару, Хајдук Вељко, крајински војвода, Цар Душан Силни*, и др.

51 Књижара Томе Јовановића и Вујића је ову Чарапићеву спомен-слику 1929. године ценила 15 динара, док су ратне слике из европског рата продавали за 4 динара. (види: *Највећа издавачка књижарница за народну књижевност Томе Јовановића и Вујића, Београд: октобар 1929*, (Београд: Тома Јовановић и Вујић, 1929)).

52 Arnold Hauser, *Sociologija umetnosti knj. 2* (Zagreb: Školska knjiga, 1986), 25.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ацовић, Драгомир М., *Слава и час: одликовања међу Србима: Срби међу одликовањима*. Београд: Службени гласник, 2013.
2. Бабац, Душан М., *Александар I: вишешки краљ*. Београд: Evro book, 2018.
3. Бабац, Душан М., *Војне ознаке у Србији 1845-1945*. Београд: Службени гласник, 2014.
4. Бабац, Душан, „По шајкачи су нас препознали”. *Одбрана*, год. 10, бр. 222, 2014. Униформа српске војске, специјални прилог 113: 2–13.
5. Бојовић, Радивоје. „На војводском мундиру”. *Одбрана*. год. 12, бр. 265, (2016), Одликовања војводе Петра Бојовића: специјални прилог бр. 153: 2–18.
6. Борозан, И. Б. „Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века”. Докторска дис., Филозофски факултет, Београд, 2013.
7. Брајовић, Саша М. и Игор Б. Борозан, „Репрезентација моћи у малом формату: коњаничка скулптура Луја XIV из Државне уметничке колекције дворског комплекса у Београду”, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, бр. 44 (2016): 85–97.
8. Васић, Павле. *Уметничка типографија Панчева*. Нови Сад: Матица српска, 1989.
9. Војвода, Мирјана и Марија Јовић. „Мотив Adventus као тема реверсних представа на новцу и медаљонима доба принципата”, *Гласник српској археолошкој друштва*, бр. 32, 2016, 51–68.
10. Gažević, Nikola, gl. ur. *Војна енциклопедија, knj. 5*. Београд: Војноиздавачки завод, 1973.
11. Живојиновић, Драгољуб Р. *Краљ Петар I Карађорђевић: животи и дело: у оцајбини 1903–1914. године*. Књ. 2. Београд: БИГЗ, 1990.
12. Јовановић Чешка, Тијана. *Ђорђе Ј. Чарapiћ – Георј Ј. Фусек: животи и дело: 1876–1941*. Београд: Историјски музеј Србије, 2018.
13. Knežević, Kosta. „Đorđe Čarapić, sekretar Kancelarije Kraljevskih ordena, 1908–1935”, *Orden: faleristički časopis Srpskog numizmatičkog društva Beograd* br. 4 (2004): 37–40.
14. Кнежевић, Коста Ђ. „Српски Чех: 100 година од Великог рата”, *Политика*, 27. октобар 2017, <http://www.politika.rs/scc/clanak/391526/Srpski-Ceh> (преузето 29. 8. 2019).

15. Крстић, Невена, Чедомир Васић, Бранко Богдановић и Душан Бабац. *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*. Београд: Историјски музеј Србије: Галерија САНУ, 2001.
16. Мијић, Иван. „Сабља краља Александра I Карађорђевића”. *Зборник историјских музеја Србије*, бр. 27 (1993): 121–142.
17. Мишковић-Прелевић, Љиљана. „Валтровићеви нацрти за крунидбене предмете Петра I Карађорђевића”, *Зборник*, бр. 24–25, 1980/81, 19–26.
18. Mohorovičić, Andre, gl. redaktor. *Enciklopedija likovnih umjetnosti, knj. 3*. Zagreb: Naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1964 [n. otisak 1981].
19. Његован, Драго, Славица Илин и Драгомир Ацовић. *Институције династије Карађорђевић: каталог изложбе*. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2006.
20. Пераћ, Јелена. *Разгледнице у Србији 1895–1914*. Београд: Музеј примењене уметности, 2009.
21. Ранк. „Југословенска одликовања”. *Београдске оштинске новине* год. 57, бр. 6–7 (1939): 329–338.
22. Савић, Мирјана. „Збирке и легати одељења уметности библиотеке Града Београда”. У *Колекције у библиотекама: формирање, заштити, богаћење, одржавање, ревизија и коришћење*, главни и одговорни уредник Сретен Угричић, 185–190. Београд: Заједница матичних библиотека Србије; Крушевац: Народна библиотека, 2008.
23. Симић, Ненад. *Петар Убавкић*. Београд: Библиотека града Београда, 1989.
24. Старчевић, Велимир. *Старо српско књижаство*. Београд: Службени гласник, 2011.
25. Тимотијевић, Мирослав. „Христофор Жефаровић – коњанички портрети браће Стратимировића као Militis Christiani.” *Зборник Народног музеја у Београду*, бр. 13/2 (1987): 71–82.
26. Тимотијевић, Мирослав. „Приватни простори и места приватности”. У *Приватни животи код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, прир. Ана Столић и Ненад Макуљевић, 232–244. Београд: Clio, 2006.
27. Тодоровић, Јелена. *Каталог државне уметничке колекције Дворског комплекса. 1, Европска уметност*. Нови Сад: Платонеум, 2014.
28. Hauser, Arnold. *Sociologija umjetnosti, knj. 1*. Zagreb: Školska knjiga, 1986.

29. Hauser, Arnold. *Sociologija umjetnosti, knj. 2*. Zagreb: Školska knjiga, 1986.
30. Car, Pavel i Tomislav Muhić. *Odlikovanja Srbije i Jugoslavije: od 1859 do 1941*. Wien: Militaria, 2009.

Dragana M. Pantelić Đukić
National Library of Serbia
Belgrade

**TWO EQUESTRIAN PORTRAITS OF RULERS AND SEVEN
OLEOGRAPHS BY OF ĐORĐE ČARAPIĆ
FROM THE GRAPHIC COLLECTION
OF SPECIAL FUNDS OF THE NATIONAL LIBRARY OF SERBIA**

Summary

The text presents two original works and seven reproductions, made by Đorđe Čarapić, which are kept in the Graphic Collection of Special Funds of the National Library of Serbia. These works bear witness to the artist who advocated for the popularization of Serbian culture and who, through his work, reached the widest circles of society. They are a testimony to the artist oriented towards the affirmation of the state and its history, but also to the circumstances that followed the beginning of the 20th century in our region.

The special significance of these works by Čarapić lies in the fact that now, for the first time, two drawings are mentioned with representations of rulers of the Karađorđević dynasty, one of which is a preparatory sketch for the triumphant depiction of the ruler.

Keywords: National Library of Serbia, Graphic Collection, Đorđe Čarapić, Petar I Karađorđević, Alexander I Karađorđević, memorial paintings.

ЈА, ЧИТАЛАЦ

Драјан Лакићевић – Библиотека – мој завичај

БИБЛИОТЕКА – МОЈ ЗАВИЧАЈ

Драган Лакићевић

Српска књижевна задруга

УДК: 02(093.3)

821.163.41-4

Где год угледам више од три књиге у неком поретку, помислим: библиотека. Тај поредак их чини библиотеком. Ако нема поретка (редоследа, броја, хронологије...), то је хрпа... Од гомиле цигала – кућа, од гомиле књига прави се библиотека.

Видео сам, пре двадесетак година, у Аранђеловцу, близу аутобуске станице, кафе „Јесењин“. На једној сасвим малој полици старински радио, на другој бела уштиркана чипка, ручни рад, и на њој десетак књига – из куће, донете ту да буду успомена или украс, или да не би завршиле на сметлишту... Или успомена на занос младости, замењен предузетничким духом новог доба... Или, можда најважније: да се гост маши књиге и нешто прочита, ако је сам; или саговорнику – ако им је разговор усахнуо... Међу тим књигама није било песника по коме се кафић зове... Извадио сам из торбе једну своју књигу, танку, најтању, и кришом је ставио међу оне. (Немам илузија да је то било идеално место за моју књигу, али многе друге одоше на непоузданије локације.) Где ми је место, ако није у библиотеци, малој или великој.

Колико ће гостију тог кафеа приметити малу полицу и машити се једне књиге? – никад нећемо сазнати. Али та могућност постоји? Чак и могућност да та књига буде једина књига, а та полица са хекланом чипком, једина библиотека у нечијем животу.

Нешто слично памтим из једног кафеа у београдској Сарајевској улици. У углу, десно од шанка, троугласта полица и на њој *Дела Милутина Бојића*, у пет-шест књига. Ко ли их је, и зашто, ту одложио, и направио библиотеку? Док чекам друштво (јер увек долазим први и раније), прелистам, прочитам покоју песму. Увек себе прекорим што недовољно знам песника „Плаве гробнице“, па ту, у кафићу, надокнадим понешто, појача ми се љубав за оно што би тек требало боље упознати. – И то је улога библиотеке.

Библиотека је и оно што памтимо из књига – прича и песама, почев од бабиних легенди и ругалица из детињства па до пасажа из Светога писма и Ничеа... У то памћење спада све: писац, наслов, преводилац, изглед књиге, илустрације, издавач... време кад је штампана, кад смо је купили-добили-читали, себи обећавали да ћемо је читати...

Сваког је обликовала његова библиотека, највише она најранија. Књиге из родне куће, из школе, с којима смо одрасли, обележиле су наше стилове и укусе, моралне кодексе и погледе на свет. Књиге које смо некад добијали на дар за рођендан, или за успех у школи – нечим су нас обележиле. И то је библиотека – сваком своја... Људи који рађају децу треба да воде рачуна чиме ће ту децу нахранити – минералима, витаминима, музиком, књигама... Кад жена у трудноћи чита, зачиње се и библиотека.

Свако има своју библиотеку – спољну и унутрашњу.

Као и многим из нашег времена и света, моја прва библиотека била би витрина мога оца у нашој малој соби оног малог града: белетристика из цетињске Народне књиге педесетих година, историјске књиге, претежно Други светски рат, албуми о Његошу и Револуцији, прво издање *Избраних дела* Иве Андрића. У другој соби, друга библиотека: по разредима, лектира Младог поколења, *Ласћавица* из Сарајева, *Жар-птица* – *библиотека за деце ђойогне*... Више од наслова које сам читао и које нисам, значи мени (и свакоме) њихово присуство – зрачење, боја, златотиск, илустрација, магија штампаног слова... Оно што смо прочитали није важније од тајне онога што нисмо прочитали. Свака књига је по једна школска година, ако не и година живота.

У гостима нам је, тада, шездесетих, био рођак из Јајца(!), брат од ујака, надимак Најо. Седели смо у трпезарији. Задивео нас цртањем Индијанаца и каубоја. (Црта графитном оловком, а јагодицом кажипрста прави светлије и тамније нијансе сиве боје – сенчи)... Кад смо поменули књиге, рекао је: „Води ме у библиотеку!“ То је, значи, у собу (у којој има мање или више) књига.

Спавати с књигама. У истој соби, књиге са полице гледају на нас док уснивамо. Да ли и колико зраче? (Диве нам се, или нас прекоревају погледом?) Можда у нашим сновима има нечега што има у тим књигама и ми то никад нећемо повезати једно с другим... Под јастук се ставља књига са песмицом или лекцијом коју треба научити за сутра. У школи ће бити испитивање за оцену... Понекад помислим да су књиге у близини којих спавам – жива бића. Њихови писци, њихови јунаци, ми смо у њиховим световима.

Добар део живота преспавали смо у библиотеци.

Са висине витрина у библиотеци Српске књижевне задруге гледају њени оснивачи и писци. Сви су они библиотекари... Како су људи били међусобно нетрпељиви, тако су и књиге међусобно нетрпељиве. Сударају се њихове идеје.

Мој пријатељ Недељко Радановић, родом од Херцег Новог, некадашњи поморац, доцније кувар-чаробњак у колашинском хотелу „Бјеласица“, одселио се одавно у град Ескилстуна, средња Шведска. Има велику кућу и велику библиотеку – неколико хиљада српских књига. Трипут сам код њега боравио у гостима. Сваки пут ме почастио да спавам у библиотеци. Мислио да је мени тамо место... Кад је библиотеци чувеног универзитета Упсала, која поседује *Лешојис Машице српске* од првог броја, понудио своју библиотеку на дар, рекли су му да за то немају простора!

Библиотека је и вагон књига на којима сам се потписао као уредник за четрдесет година рада у издаваштву, па и немали број књига којима сам се појавио као аутор. И то је библиотека.

Најчудеснија библиотека је јавна библиотека – она у основној школи, смештена у згради старе гимназије. Колико и књиге на полицама преко целог зида, до таванице, значило ми је откриће (лисног, јер електронског тада није било) каталога у дугачким кутијама – благо сваке библиотеке. Док листам картончиће са насловима, већ видим књиге и јунаке: хајдуке, дечаке, витезове, пустиње и прашуме, чаробне шуме, реке и мостове, бродове и океане...

Потом долази градска библиотека. Обично је уз Дом културе, у центру града, мањег или већег... У њој обично постоји велики сто са новинама и часописима. Ту докони и усамљени могу провести цео дан. На суседном сточићу игра се шах, а у великој просторији, опет до таванице: књиге, распоређене по областима, узрастима и едицијама: историја, наука, романи, за децу. Незаборавна је полица са књигама за младе: „Златна књига“ предратна, „Ластавица“ из Сарајева, „Плава птица“ и „Кадок“, „Вјеверица“ из Загреба... „Једро“, „Златно коло“, „Књига за свакога“, „Јелен“, „Галеб“, „Лајка“... Свака едиција је библиотека.

„Реч и мисао“, 500 црвених књига. Једном нам је отац, на отплату у двадесет рата, купио првих стотину, заједно са полицом. У кућу се уселио то-

лики свет: *Кайеџанова кћи*, *Јунак нашеј доба*, *Хамлеџ*, *Горски вијенац*, *Цвеће зла*, *Госпођа Бовари*. Ко би слутио да ћу само дванаестак година касније и ја уредити стотинак књига ове црвене библиотеке. И да ћу, због продаје која је опадала како се ближио крај XX века, део тиража обојити у љубичасто... Умешао сам се и у едицију „Дом и школа“, а одавно бдим и над плавим Колом Српске књижевне задруге. И та библиотека ближи се 750. броју...

Из градске библиотеке књиге се износе: неком дају једну, неком по три, а најбољим читаоцима чак и више, поготово ако одлазе на летњи распуст, негде у село, где се чита на поњави, испод старе јабуке... Тамо нас надгледа бака – њене су приче, исто, библиотека. Она никад није научила да чита, али књигу поштује више од школованих...

Већ сам писао о књигама из чачанске библиотеке. Мој стриц официр позајмио је књиге за трећи, пети и седми разред основне школе, за мог брата, сестру и мене, и послао нам их поштом у великом пакету. Уз књиге је био папир – копија списка откуцаног писаћом машином, са стричевим потписом: да их је примио и да ће их, по списку вратити, до тог и тог датума. То су биле књиге велике вредности – из града Чачка, а читали их пре нас неки бољи ђаци. Као да је *Хајдук Шанко* из Чачка био бољи јунак од оног из неког другог града.

Кад из библиотеке прочитате неколико књига, после вам се чини да сте их прочитали много више. А кад прође много времена, стари библиотекар вам каже: „Сећам се, ти си прочитао све књиге из ове библиотеке...”

Библиотека у којој смо провели неко време личи нам на родни крај.

Сећам се једног предавања Меше Селимовића, на Коларцу, можда 1972, о читању. То што човек, за живота, може да прочита – шта је спрам једне Лењинградске библиотеке? Ништа. Али то не значи да не треба читати... Свако је прочитао библиотеку – мању или већу.

Библиотека је и поредак књига – вишеструки систем. А све библиотеке света чине једну библиотеку – на мањим и већим полицама. У њима свака књига чека свога читаоца. Само у библиотеци књизи је сигурно и само у библиотеци за писца има наде.

Заточници библиотеке су донекле посебни људи: усамљени у мноштву књига. Кад из библиотеке изађу, они су друштвена бића: никад не кажу главно – шта су прочитали.

У социјализму су постојале и војне библиотеке. Свака касарна имала је по једну, макар малу. У библиотеци стручне војне књиге – њих има најмање, имају најмање читалаца. Знатно више има ратних књига: хроника револуције, успомене генерала, повести о славним биткама – оне имају мало више читалаца. Затим долази школска лектира коју официри носе деци да прочитају до сутра, ако буде испитивање. Понеко се сети: дај да видим шта је то у лектури због које су ме кињили у основној, па сам морао у подофицирску школу! Али статус и бројно стање војних библиотека

много је бољи од цивилних. Цивили знатно слабије враћају књиге. Војници мање краду књиге. (Да ли се неко интересовао за војне библиотеке које су нестајале са касарнама и војском којој су припадале?)

Нешто од војне дисциплине потребно је свакој библиотеци.

Враћање књига, тамо одакле су узете, из јавне или приватне библиотеке свеједно, проблем је у нашем народу одувек: како време пролази, све је већи. Највећи је у законом заштићеним библиотекама од националног и државног интереса, из којих је забрањено износити књиге. Оне су најстрашније похаране, и за то нико није одговарао.

Да ли се ко питао шта би с толиким библиотекама из установа којих више нема? Куд су нестале библиотеке великих издавачких кућа из социјализма? Да ли се и ту збио тихи *књигоцид* – невидљив у јагми за што бољом ценом квадрата и маштом за новим наменама атрактивних зграда и грађевинских простора?

У библиотеци се човек осећа најбоље: окружују га књиге и њихови светови: писци, јунаци, градови, континенти. Датуми, знања, толике тајне...

Библиотека је једино иностранство у којем се човек осећа код куће. Ту су нам најближи рођаци: антички филозофи и Хомер, славни научници, уметници, теоретичари, Данте, Шекспир, Сервантес, Толстој, Достојевски. Толкин, Чехов, Сингер, Мопасан, Андрић... Фројд и Мика Алас... И песници: од Његоша и Рилкеа до Влаје из Глибовца, Добрислава Раденовића и Џигија из сарајевских дана... И *Масџермајнд*, Томаш Ракочевић – у својој или у мојој књизи.

Ту ће свачија књига остати заувек, и дотле има шансу за свог читаоца.

На гробљу господари смрт, у библиотеци – живот.

Још је код мене кључ библиотеке Српске књижевне задруге. Можда је и то награда за одлично учење и примерно владање.

Библиотеку пишем великим словом, и кад није она*¹у којој довршавам овај запис.

Преширолећје 2020.

* Народна библиотека Србије. (Прим. ур.)

PERSONA GRATA

Виолета Стојменовић и Драган Стојменовић –
Креативно, одговорно, професионално
– разговор водила *Весна Тешовић*

КРЕАТИВНО, ОДГОВОРНО, ПРОФЕСИОНАЛНО

РАЗГОВОР
СА ВИОЛЕТОМ СТОЈМЕНОВИЋ И ДРАГАНОМ СТОЈМЕНОВИЋЕМ

УДК: 02:929 Стојменовић В.(047.53)
02:929 Стојменовић Д.(047.53)

Све јавне библиотеке личе једна на другу. Оно што може да их учини различитим, да их издвоји до препознавања, јесу људи који у њима раде и резултати њиховог рада. Виолета и Драган Стојменовић учинили су да Народна библиотека Бор заблиста на „библиотекарском небу“ Србије оригиналним и креативним односом према библиотечко-информационој грађи. Гледано изнутра, њихово бављење библиотекарством одликује снажна индивидуалност, духовна ширина и богатство, професионалан а истовремено несебичан однос са колегама и корисницима, и топла људска комуникација у којој грађење поверења заузима високо место. Све ово је допринело да радно време проведено у Библиотеци буде много више од радног.

Виолета Стојменовић ради у Народној библиотеци Бор од новембра 2003. године, када је окончала студије на Филолошком факултету у Београду (Катедра за општу књижевност са теоријом књижевности). Стручни испит положила је 2006. године. Од 2013. има звање вишег дипломираног библиотекара. Докторску дисертацију одбранила је 2015. и стекла

научни степен доктор наука – филолошке науке. Од 2019. има звање библиотекар саветник.

Поред тога што обавља сталне стручне послове на Одељењу Посебних фондова и периодике, Виолета је од 2014. главни и одговорни уредник часописа *Бележница*, у чијој је редакцији и као лектор била од 2004. године. Од 2017. и званично је уредник културних програма Народне библиотеке Бор и реализатор бројних програма и радионица за младе. Обим послова које Виолета Стојменовић обавља у својој библиотеци је веома велики, али све стиже да уради изузетно брзо, квалитетно и поуздано. Како би професионална слика била потпунија, треба поменути и око шездесет стручних и научних радова, приказа превода са енглеског и француског језика објављених у домаћој и страној стручној и књижевној периодици, као и у зборницима са конференција.

Драган Стојменовић је почео да ради у Народној библиотеци Бор 2000. године као апсолвент Филозофског факултета, Одсека за етнологију и антропологију. Стручни испит је положио 2004, а звање вишег дипломираног библиотекара стекао је 2013. Последњих петнаест година води Завичајно одељење. Поред сталних стручних послова, аутор је или коаутор и руководиоца низа пројеката и појединачних програма Завичајног одељења, који од 2007. представљају сегменте одрживог развоја пројекта *Дигитализације књижевне грађе, културне и јавне делатности библиотеке*. Продукција и представљање дигитализоване грађе путем изложби, едукативних програма, уметничких контекстуализација, затим научна, критичка и аналитичка тумачења дигитализоване грађе, чине да фонд Завичајног одељења буде стално активан а не да остане конзервирани архив са ограниченим приступом. Драган уређује и поставља изложбе, припрема рекламни и пропратни материјал у виду лифлета и флајера, некада и краћих филмова или спотова, припрема сакупљени материјал (новонасталу текстуалну и/или визуелну грађу) за штампу и ради прелом и дизајн публикација које настају као резултат пројеката како Завичајног одељења, тако и Народне библиотеке Бор у целини. Реализатор је многих, а сарадник скоро свих програма предавања, трибина и изложби Народне библиотеке Бор. Уредник је и администратор сајта Завичајног одељења (www.digitalnizavicaj.org.rs).

Резултати рада Драгана Стојменовића не само да потврђују његове разноврсне професионалне компетенције, већ на драгоцен начин промовишу културну баштину Бора.

Иако су потпуно различитих индивидуалности, и Виолету и Драгана краси особина да не само што умеју да осмисле квалитетан, вишеслојан, оригиналан програм, већ имају довољно професионалне, креативне и људске снаге да тај програм реализују до краја, упркос различитим изазовима који нису могли бити планирани.

Због свега тога њих двоје јесу *Persona grata* не само у Народној библиотеци Бор, него и у било ком другом радном окружењу.

И једном и другом Народна библиотека Бор је прво радно место са којим сте се сусрели када сте се по завршеним студијама вратили у свој родни град. Колико је ваш лични пут обележило студирање у Београду крајем прошлог и почетком овог века?

Виолета: Сем што сам, између осталог, почела да схватам да живот није пут, па ни онај од жуте цигле, али и како те метафоре „раде“ и чему „служе“, током студија сам, хтела – не хтела, морала да одлучим који се оператор најбоље уклапа у празно место између живота и литературе. Такве су биле околности, или сам им ја придала превелики етички значај. Независно од тога шта та два појма мени лично значе, то што сам на празно место налетела тамо где никакву празнину, па ни нужност одлуке и избора нисам очекивала, једини је трајни „белег“; све друго што (ни)сам сазнала или научила и све „вештине“ које (ни)сам стекла остале су, што се мене лично тиче, само у функцији тих и таквих одлука. Наравно да тиме не умањујем значај студија на Катедри за општу књижевност са теоријом књижевности, нити улогу професора и њихових наставних метода; напротив.

Драган: Мој лични пут је, поред студирања у Београду, обележен и студирањем у Бору. Наиме, током школовања у Бору, имао сам неколико прилика да полажем целокупно градиво из појединих предмета, тако да сам силом прилика морао да научим да студирам. Мислим да је то једнако важно, без обзира на то што то сада звучи, онако, мангупски. Разлика је, међутим, била огромна, током студија на Филозофском факултету сам по први пут учио оно што сам одабрао и што сам најискреније волео – етнологију и антропологију. Испоставило се да је то био фантастичан избор и почетак „дивног пријатељства“, поред занимљивих наставних предмета, изузетних професора и „егзотичних“ тема, већ током друге године студија, 1996/1997, почела су предавања на улици и „терени“ на протестима. Морали смо да научимо како да разумемо нашу савременост и стварност коју живимо. Наука је нешто далеко више од гледања у ретровизор, тренутних моторичких способности, координације, познавања прописа и пута од тачке А до тачке Б. Не кажем да у томе нема задовољства, то јесте некаква вожња, али треба објаснити: ко/шта? где? када? зашто? како? Да ли уопште треба користити ту машинерију од неколико тона да превезе једног човека од 60 кг неколико километара. Та питања увек имају смисла, па и сада, током овог интервјуа...

Вероватно су вам још тада библиотеке и читалонице пошале близак амбијент. Колико се слика библиотеке променила у вашим очима када сте почели да радите у њој?

Виолета: Као корисник сам се у библиотекама често осећала непријатно, и због бескрајног и увек неизвесног чекања на књиге из подрума Универзитетске, Народне или Библиотеке града Београда, и због ригидног ограничавања термина када се студент сме дрзнути да од библиотекара факултетских библиотека потражи књигу и због којег другог, пре свега због чињенице да између мене и читања посредују људи и правила, укључујући и незванична правила непоштовања оних званичних. Једноставно, и као читатељка и као студенткиња књижевности, ја јесам имала потребе за разним типовима библиотеке, али не и наклоност према њој, јер ме ионако нису интересовале књиге него текстови.

Наравно, ствари су се у библиотекама (бар када је о чекању и (не)извесности реч) промениле, али остаје то да корисници библиотеку у већини случајева виде и доживљавају само у зависности од тога зашто је користе и колико она одговара њиховим разлозима и начинима употребе, док радници библиотеке треба не само да познају и разумеју, већ и да предвиде све те разлоге и начине, да би правовремено уочили не само шта све библиотеци из тих различитих перспектива недостаје, већ и какве перспективе недостају корисницима да би библиотеку заиста видели, односно да би је видели као установу, која опстаје или се копрца у датим друштвеним, идеолошким и политичким струјама, а не само као појединачно складиште ствари које им (не) требају а које чувају неки фини или, напротив, намћораст и непријатни људи. Укратко, слика коју као радница имам о библиотеци заправо и није слика, више је филм или серија, понекад и циркуска представа, јер су „у кадар“ ушли сви они актери о којима као корисник нисам морала да водим рачуна, од различитих идеја о томе шта библиотека треба да буде и како да то (п)остане преко различитих притисака да се стави у функцију оваквих или онаквих партикуларних интереса, који се, наравно, увек маскирају у јавне, до конкретних услова под којима се конкретна библиотека одређује и позиционира спрам тих идеја и интереса.

Драган: Велика је разлика бити корисник библиотеке и библиотекар, пре свега у мотивацији. Следеће године, узимајући у обзир чланство и радни стаж, бићу једном половином корисник, другом библиотекар. Тренутно имам већи стаж као корисник, и то ме, некако, више радује зато што су потребе корисника у односу на библиотеку другачије. Ако бисмо могли да саберемо чланство и стаж – правац пензија. Библиотека на факултету ми је била важна, пре свега због стручних часописа, али сам скоро једнако могао да користим и борску библиотеку током студија, зато што је имала (и данас има) фантастичан фонд. Тешко је приметити разлике, осим неких козметичких, које се тичу инвентара, кречења, светла, каблова и рачунара. У ствари, некако се најрадије сетим оних који данас недостају библиотеци – Невена, Јелица, Божица, Ружа, Рушка. Оне су ми, пре свега, издавале

књиге и заборављале ме у фонду као корисника, „гађале ме кључевима читаонице“ са пулта да бих откључао читаоницу, а нешто касније сам од њих учио и са њима сам радио... Ето, „променила се онолико колико памти... а можда заборавља колико треба да остане иста“.

Библиотечко-информациона делатност својом ширином може много да пружи вредној и радозналој особи. У чему проналазише себе?

Виолета: Једна од обавеза библиотеке, поготову јавне, јесте да подстиче и развија различите врсте интересовања за књигу и читање, у најширем смислу те речи, за различите начине, предмете и сврхе читања различитих врста извора, а не само да служи интересовањима која индукују владајуће или популарне идеологије и тржишта, односно „да излази у сусрет потребама корисника“. Ствар је осећаја одговорности и односа према раду на датом месту у датим околностима, а не марљивости и радозналости, најмање потребе да себе проналазим у или на послу, како ја ту обавезу разумем и покушавам да испуним и колико времена и труда улажем у праћење, промишљање и селекцију информација, сазнања из врло различитих области и средстава које у ту сврху могу да употребим. У уским оквирима својих способности и знања, трудим се да смислим и реализујем програме који ће одређеној групи корисника бити довољно интересантни и, било по концепцији и теми, било по начину употребе популарних технологија и разних медија, другачији од онога што познају и на шта су навикли, да бих их ангажовала и пажњу им усмерила ка садржајима који су њима невидљиви, као и ка актуализацијама тих садржаја, евентуално значајним, интересантним или у неком смислу корисним. Мислим да не грешим ако кажем да радим исто што и на стотине хиљада других библиотекара и разноразних едукатора свуда у свету, наравно и код нас, можда за нијансу мање шаблонски и незнатно темељније него што се такви послови обично раде, што не значи да радим боље или успешније. При том ми је битно да сви програми остану у домену представљања и/или коришћења библиотечке грађе која се слабо или никако не користи, не зато што је безвредна, застарела или у било којем смислу лоша, него зато што је остала ван фокуса актуелних трендова, издавачких, медијских, просветних политика, или је недовољно, односно неуспешно или није уопште рекламирана, као и да то представљање ипак не буде сасвим некритичко величање неких аутора, дела или идеја. Библиотека би требало да води рачуна о томе да се са другим променама упоредо мењају и начини на које људи (не) читају и прочитано усвајају или користе, и разлози због којих (не) читају, и места на којима (не) читају, а не само врста литературе која се највише односно најмање или уопште не чита, као и да се те промене не манифестују на исте начине код особа различитог узраста, социјалног статуса, нивоа и врсте образовања. Због тога је и потребно концепирати

и развијати различите modele представљања грађе и подстицања њеног коришћења, укључујући и оне које можемо сматрати традиционални(ји)м или „ретро“. Мислим да је добар сваки програм који укључи или доведе до неке смислене и директне интеракције корисника са грађом, односно до неког вида коришћења одређене библиотечке грађе. Дугорочни ефекти таквих програма остају, међутим, више него упитни. За развој читалачких навика и „компетенција“ потребно је много више од добре радионице, доброг „пројекта“ или добре књижевне вечери, разговора о књизи и сл. Лош је програм који се сведе на, мање или више успело забављање корисника или учесника, чак и када се у улози „забављача“ налазе писци који, ако им је то у интересу, „припадају“ библиотекама и библиотекарству, чак и када се таквим програмом привуче повећа публика, јер ће на терену индустрије забаве библиотекарство сигурно изгубити.

Драган: Увек проналазим себе у садашњем тренутку и стварима којима се тренутно бавим. Сада је то овај интервју. Питам се шта ја тренутно пружам библиотечко-информационој делатности, пошто је ово наменски рађен интервју за стручни часопис и да ли ћу задовољити нека очекивања и указано поверење. Направићу једну, наизглед, наивну инверзију. Прво, ако нешто не знам, знам кога треба да питам. Могу да понудим сву грађу која ми је поверена на чување и о којој бринем, знам где шта стоји, ако нешто од тога немамо, могу да сазнам где се налази и како то можемо да набавимо, знам шта нисам урадио и знам шта треба да урадим за ту вредну и радозналу особу... Ето понекад се извучем, пронађем и у трећем лицу кад треба да говорим о себи, као неки познати фудбалер. Ако сте на то мислили. Ако не, онда само мислим да сам духовит, а то је још смешније. Уколико је нека напета атмосфера, надам се, умет да измислим причу или будем пословично досадан, постављањем бесмислених питања и заменом улога. Понекад, умет да зароним и у неку фотографију али нисам неки пливач, па се давим или само лешкарим у плићак... Последњег пута, током једног интервјуа са испитаником са изложене фотографије, било је толико тешко и мучно да сам имао осећај да се давим у борском јаловишту... Поновио је неколико пута „Бор је за мене пакао“, „ова фотографија је за мене пакао“. На сву срећу, као „професионални домородац“, ослањам се на своје професоре, од којих и данас учим, тако да сам у таквој једној прилици и убрзо након истраживања, разумео управо поменути метафору... Поставио сам себе и своја претходна очекивања везана за ту фотографију у однос са намерама селекције излагања и рецепцијом испитаника. Било је неочекивано „дубоко“, вртложно, за моју вештину пливања... Избачен сам исцрпљен на неочекивано истом месту, а то је стварност, његова и моја. Можда, наша? Да ли је економично, еколошки и етички оправдано покретање целог научног механизма зарад уживања у „вожњи“ или превоза од тачке А до тачке Б, уколико пут може да се пређе брзином људског

хода. Чему журба? Можда би библиотечко-информациона делатност много више пружала корисницима и библиотекарима када би се равномерно развијала, кретала мало спорије, боље би себе, а и друге, разумевала без саплитања о менаџмент и маркетинг.

Виолета, уредник си културних програма у НББ и уредник часописа за библиотекарство, књижевност и културу Бележница. Са каквим се све изазовима сусрећеш у овом послу?

Виолета: Најтеже је определити се за садржај програма, било да је реч о програму који сами до краја реализујемо или о програмима због којих неко треба да дође у Бор. Мислим да културна делатност библиотеке не треба да се заснива на принципима на којима се заснива набавка грађе: набавком тежимо да покријемо што је могуће шири спектар интересовања и потенцијалних интересовања својих суграђана и других потенцијалних корисника, без обзира на то шта о тим интересовањима као појединци или колектив мислимо, а сразмерно заступљености одређених интересовања у популацији, што не значи да и у домену програма треба заиста да задовољавамо „најразличитија” интересовања или да, с друге стране, подилазимо укусима, потребама и ставовима већине, само зато да би нам програми били посећенији или врло посећени. Интересовања корисника често су у отвореном сукобу са демократским, хуманистичким и просветитељским принципима који су библиотеку као јавну установу створили и без којих она није ни потребна ни стварна. С друге стране, та интересовања стоје у директној вези са тржиштима књига, тако да ми, одговарајући на њих, и сами бивамо увучени у те тржишне утакмице и тржишне принципе, док мистификујемо статус књиге: на тржишту је књига роба, како год да се „маскира”, а ми књиге углавном купујемо од комерцијалних издавача и стога нисмо изузети. Библиотека као бесплатна рекламна агенција, још и плаћа да представља неку књигу, која се, заправо, и не представља јер се о њој не разговара, већ је неумерено и, врло често, сасвим неосновано хвали њен уредник или „критичар”, по мени је тешко искоренива али суштински недопустива пракса. Поред тога, чак и да успемо да сваки програм конципирамо тако да се избегну пропаганда, саморекламирање и, већ сам споменула, некритичко величање, никада нећемо имати ни довољно новца ни довољно времена за све што би требало, а притом је буџет којим Народна библиотека Бор располаже када је о програмима реч смешно мали, имајући у виду и географски положај града и саобраћајне везе, односно трошкове које библиотеке у великим градовима или немају или их ретко имају (и, да, знам: „проекти”, „фондови”, „јавно-приватна партнерства”, „донације” итд., нећу ни да коментаришем). Такође, треба некако изаћи на крај са незаинтересованошћу претежног дела публике за програме који се не баве ауторима односно делима или темама које им још нису (а можда

и никада неће бити) познате из медија, са друштвених мрежа, из неких других извора. Не бих рекла да је реч о неповерењу корисника у библиотеку, у смислу да они, или већина њих, не верује да је програм добар ако у њему не учествују аутори и ауторке чије је само име, по њима, гаранција квалитета. Мада, можда има и тога; ипак ми радимо у време када су тзв. инфлуенсери и јаке личности, да не кажем вође, у јавној сфери важнији од институција, за шта, наравно постоје и бројни разлози и објашњења, и када је многима готово немогуће да претрпаним а наметнутим агендама додају још и „тачку развоја”. То су компликована питања и јесте изазов имати у виду ту комплексност и динамику, јер од једноставних одговора нема вајде, ни за библиотеку ни за кориснике. На крају, као и у случају *Бележнице*, уредник било којег институционалног „производа” треба да се руководи мишљењем установе, или да има довољно стрпљења, знања, способности и јаку потребу да га мења, ако се са њим не слаже.

Драгана, показао си изузетно умеће да библиотечно-информационој грађи удахнеш нов живот. Социјалном реинтерпретацијом учинио си је пожељном за најразличитије научне и уметничке контекстуализације, а културну и јавну делатност НББ занимљивом и оријенталном. На које све начине тумачиш и промовиш колекције које су ти поверене?

Драган: Као библиотекар и „професионални домородац” осећам обавезу да највише напора уложим и учиним видљивом грађу и теме које се на први поглед чине неатрактивним и нерепрезентативним. Оне на најбољи начин и најреалније описују и представљају стварност. Када се грађа и тематизација адекватно контекстуализују, неочекивано добијају бројне могућности интерпретације, постају прецизан критички алат за растављање пројектних флоскула и стереотипних приступа. Остају отворене за нова тумачења и позивају заинтересоване истраживаче и посматраче да их допричају на свој начин и у том смислу производе нову библиотечно-информациону грађу. Да не звучи произвољно и нестратешки, теме и грађа су утемељене на самој структури завичајног фонда који је, у овом случају, претежно оријентисан према радничкој култури и индустријском наслеђу. Ту је сада чвор који ме посебно занима. Када се говори о индустријском наслеђу, стратешки се и некритички усваја његова конзервираност и „мртвило”, док је радничка култура историјски и политички оформила материјалну и социјалну културу Бора. Инсистирањем на контекстуализацијама индустријског наслеђа гуши се и покрива врло жива и активна, историјски релевантна радничка култура. Сви некако слуте да у неолибералном капитализму глас радника није „пожељан”, па историја и радништво морају да се конзервирају и сместе у полице и депое, да ћуте и раде, све док не затребају „културним” инвестицијама и индустрија-

ма у „туризму и ренесанси“. Задатак библиотекара и радника у култури је нешто више од тога, а много више од носталгичног осврта на мирисе, укусе, ауру и патину прошлости. Не смемо се према вредним ресурсима понашати неодговорно, бесомучном експлоатацијом зарад актуелних пројектних агенди, него их морамо рационално користити, откривати и стварати нове. Библиотекарство не треба да се води тржишном логиком него разумевањем вредности које чува и чини их доступним и јавним. Ето професионалне легуре: грађа и наслеђе у контакту са временом актуелизације и савременошћу оживљавају, реагују са основама дисциплине, библиотекарима и корисницима, стварајући нову грађу. Можда није требало, али већ сам поменуо фотографију која ме је вратила у стварност. Нашу стварност. У питању је, на први поглед, идилична породична фотографија. Она се није променила у свом основном облику, али су се променила њена значења и извесна сазнања о њој. Сада знамо ко су актери, детаљно су нам описане њихове емоције, препознајемо ситуацију и амбијент, знамо намеру фотографа, знамо и контексте раније јавне употребе и схватамо нашу заблуду и превелика очекивања. То је довољно да ту фотографију учини другачијом у односу на њену материјалну и идејну основу коју приказује и контекст у којем се чува или изнова излаже. Питање је да ли је треба толико променити сазнањем, или је треба оставити тако да подстиче наша велика очекивања.

Један од резултата таквог рада је и чињеница да је последњих година НББ постала жељени партнер бројним институцијама, установама, удружењима. Реци нам нешто више о ефектима те сарадње.

Драган: Ефекти сарадње са бројним научницима и уметницима истраживачима, као и са установама и удружењима видљиви су и, надам се, продуктивни. Увек су утемељени на међуинституционалној сарадњи и структури фонда, на основу потреба и дезидерата. Сарадња најефикасније функционише ако се крене од упознавања са постојећом грађом, а затим и са потребама, откривањем онога што недостаје, чиме би се фонд и разумевање његових тема и грађе учинили активним и иновативним. Последњи добар пример је пројекат „Заједничка култура“ и партнерство са Народном библиотеком Србије, у оквиру којег је фотографска грађа контекстуализована и тематизована веома вешто и који стручно повезује мапу графика „Крваво злато“ Ђ. А. Куна и тзв. „Влашку буну“ – први еколошки протест против загађења, са дословним враћањем у прошлост експанзијом страног инвестиционог капитализма и еколошког загађења, не само у Бору. Па шта би било актуелније – ето нам „новости из прошлости“. Опет иста обала. Иста стварност. Можда, наша заједничка. Ако бих имао простора да издвојим још неки пример, поменуо бих сарадњу са уметницима Владаном Јеремићем и Реном Редле, који су чести гости, деценијски сарад-

ници и корисници фонда Завичајног одељења. Они се најчешће враћају, позивају на сарадњу и окрепљују завичајни фонд. Уједно нам и несегично помажу уступањем својих радова када за тиме искажемо потребу. Молим да не схватите ово као симплификацију њиховог израза и рада, вредни су нам зато што су у одлучујућим и правим тренуцима реализовали и артикулисали одговарајуће теме, изводили уметничке радове и перформансе у директном контакту са радницима и синдикатима, што смо тада заједнички утврдили као неопходан минимум и стратешки циљ. Прошле године су позвали Завичајно одељење да се представи изложбом „Портрет као индустријски пејзаж” у Радничком музеју Трудбеник, што је било некако емотивно и продуктивно. Наиме, ако бих смео да пренесем лични утисак, по први пут сам осетио да је то „природно” окружење за представљање завичајне грађе, које није имало за циљ некакву промоцију, него органску везу културног наслеђа, радничке културе и сурове стварности у којој живимо и радимо. Изложба је делила судбину станара, комшија и активиста здружене акције „Кров над главом”, који су били под константном претњом принудног исељења од стране судских извршитеља. Надам се да ће овај пример бити довољан, да не умањујем важност других програма и сарадника, које овом приликом не могу да споменем, а који су на *Дитишанном завичају* равноправно истакнути. Другарски их поздрављам и увек им се радујем. Наравно, тренутно се много тога припрема и кува у заједничком казану Завичајног одељења, па вас позивам на конспиративни кетеринг – „чашицу разговора”, тим поводом и неком другом приликом.

Виолетта, ђоред ђота ђто си доктор филолошких наука, ђи си и библиотекар савешник. Драћан је дијломирани ећнолоћ анћройолоћ и виши дијломирани библиотекар. Сведоци сћје живе ђолемике која се ђоследњих ђодина води на ђему ђрофесионалаца у библиотекарској сћруци. Какав је ваш сћав ђрема овој ђеми? Колико ђолемисање на ову ђему може да доћринесе развоју сћруке? Коју ђему бисћје ви сћавили у фокус и заићто?

Виолета: Свака полемика, ако је заиста полемика, а не пуко препуцавање или оговарање и ако у њој учествују они који заиста желе да чују туђе аргументе и ставове јер нису унапред одлучили да су у праву, може да допринесе, ако не баш развоју струке, онда макар бољем сагледавању могућности и ограничења. Не мислим да су те или неке будуће полемике, докле год представљају узорне примере тог „жанра”, нешто што струку угрожава; напротив. Не морамо да се око свега слажемо, не морамо да чекамо да нас сложе око нечега; то су прилично ретроградне представе о слози и јединству. Добро је и важно што имамо струковно удружење и што су и библиотеке и библиотекари међусобно релативно добро и на различите начине повезани. С друге стране, свако ко има потребе или му је

посао да се укључује у полемике и јавне расправе или да професионалној заједници задаје теме за размишљање и дискусију, да одређује шта је за струку важно а шта мање важно, требало би да има и довољно предзнања релевантних за дату тему, и увид у одговарајуће чињенице, и времена и способности да их проучи и протумачи у свеобухватну перспективу; све друго је наклапање на основу мањег или већег скупа произвољних примера из личног искуства или форсирање личних, односно интереса једне или неколико установа, надам се не и стратегија потискивања неких важних а „незгодних“ тема. Мени се чини да смо многе теме отворили само да бисмо их ставили *ad acta*, без икаквог закључка или системског решења, али, као што рекох, за разматрање питања која се тичу читаве струке потребно је да се има и увид у читаву струку и њен положај, а ја га немам, и нисам ни склона томе да га тражим.

Драган: Мислим да имамо једну добро организовану и солидарну професионалну заједницу. Знамо наше потребе, проблеме и могућности. Довијамо се и помажемо међусобно, без претеривања – свакодневно. Мислим да то највише доприноси развоју струке и да је та директна људска и професионална комуникација коју имамо најважнија. Крећемо се у добром правцу. Поменуо бих нову наменски адаптирану зграду Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ у Чачку, припрему архитектонског пројекта и одређивање локације за библиотеку у Прокупљу, нове полице у депоу Народне библиотеке Бор. Некако се томе највише радујем када је у питању наша струка. Ипак, оно што бих издвојио као важну и релевантну тему јесте равномерни и одрживи развој, зато што, морам да поменем, још увек постоје претње затварањем појединих библиотека од стране, суздржавам се да употребим друге атрибуције, њихових оснивача. Ето, можда смо и на неком новом почетку...

Било ми је задовољство што сам имала прилику да читалачку ју-блику Гласника НБС бар донекле упознам са вама двома. С обзиром на то да сте тек на половини свој професионалној јуџи, о томе шта и како радиће још ће се чути и писати.

Виолета и Драган: Хвала Гласнику.

Разговор водила Весна Тешовић

ИЗДАВАЧКА ТРАКА

Марија Јованцаи – Огледало библиографског рада (Сусрећи библиографа у сјомен на др Георгија Михаиловића: зборник радова)

Бојдан Трифуновић – Дигитално културно наслеђе: прилике, препреке, стварност (Будућности прошлости: културно наслеђе у дигиталном свету, приређивачи Паул Климпел, Елен Ојлер)

Оливера Недељковић – Од кабинета чудеса до проширене реалности (Посебне збирке у контексту заштите културног наслеђа и као подстицај културног развоја: зборник радова са међународне конференције Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије, уредници Маша Милорадовић, Дејан Вукићевић)

Јован Пејчић – Дух и думети основног стварања заборављеног писца (Милош Н. Ђорић, Реквирирани мотиви, приредили Драгана Бедов и Иван Обрадовић. Изабрана дела М. Н. Ђорића, књига прва)

ОГЛЕДАЛО БИБЛИОГРАФСКОГ РАДА

СУСРЕТИ БИБЛИОГРАФА У СПОМЕН НА ДР ГЕОРГИЈА
МИХАИЛОВИЋА: ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ САСТАНКА
ОДРЖАНОГ 9. НОВЕМБРА 2018. ГОДИНЕ. ИНЂИЈА:
НАРОДНА БИБЛИТЕКА „ДР ЋОРЂЕ НАТОШЕВИЋ“, 2019.

Марија Јованцаи

УДК: 011/016(497.11)(082)(049.32)
011/016:005.745(497.113)"2018"(049.32)

Сусрети библиографа посвећени доктору Георгију Михаиловићу, лекару, љубитељу књиге и аутору *Српске библиографије XVIII века*, више од тридесет година окупљају библиотекарe, библиографе и друге стручне и научне делатнике у инђијској библиотеци „Др Ћорђе Натошевић“, чијом заслугом ова јединствена манифестација тако дуго траје. Први сусрети, одржани 1983. године на предлог Миодрага Живанова, Душана Панковића и Лазара Чурчића, представљају важан догађај у којем библиографија, по први пут на једном скупу, заузима централно место. Од тада, на свим наредним сусретима, који су у почетку одржавани сваке године (до 1987), а потом сваке друге, библиографија као научностручна делатност и богат и разноврсни извор података и обавештења, постаје главна тема свих саопштења учесника. Посебна пажња усмеравана је на теме из теорије и историје библиографије, а говорило се и о разним врстама библиографија (национална, завичајна, персонална и друге), о библиографским пројектима, о искуствима и проблемима на изради библиографије, о објављеним библиографским делима, о старим и ретким књигама, обележаване су

годишњице библиографа заслужних за развој српске библиографије, као и годишњице личности које су својим радом допринеле развоју науке, културе, књижевности и др.

Саопштени радови на сусретима редовно су објављивани у зборницима. Од 1983. до 2018. одржан је двадесет један скуп, а публиковано је деветнаест зборника радова, од којих су два изашла као двоброј (1986/1987. и 1991/1992), где су штампани радови са два сусрета. Зборник је прво излазио као монографска публикација, док се од 1998. године публикује као периодично издање, сваке друге године, са свим одликама које имају публикације те врсте и са међународним стандардним бројем ISSN 1450-8699.

Последњи 21. сусрети библиографа одржани су 9. новембра 2018, а зборник радова са тих сусрета (19. по реду) изашао је крајем 2019. године. У њему су штампани сви радови саопштени на скупу (укупно 37), настали самостално или у коауторству 46 учесника из наше земље (Београд, Нови Сад, Сомбор, Чачак, Смедерево, Зајечар, Ниш, Крагујевац, Јагодина, Нови Пазар, Шабац, Обреновац, Ужице) и једног учесника из Црне Горе (Цетиње), па је тако скуп имао међународни карактер. Зборник је штампан на 436 страна, главни уредник је Дејан Вукићевић, а одговорни Бранислава Танасић.

Прве стране зборника посвећене су добитнику Награде „Душан Панковић” (до 2010. звала се Митровданска повеља), коју додељује Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић” из Инђије, за изузетна остварења из области библиографије. Добитник је Гордана Ђилас, библиотекар саветник и библиограф Библиотеке Матице српске, где ради као руководилац Одељења за чување и коришћење публикација и где је обављала и послове на каталошкој и библиографској обради књига, вођењу Завичајне збирке, информисању корисника и друге. Аутор је и приређивач више стручних књига, песничких збирки, великог броја библиографија, стручних радова, приказа, рецензија, о чему сведочи њена обимна библиографија. Пренете су и речи предлагача за награду Љубице Ђоровић, библиотекара саветника Библиотеке града Београда, као и речи захвалности добитнице награде Гордане Ђилас („Описати књигу”).

Следи сећање Вере Црљић на преминулог Радисава Мићу Цајића, дугогодишњег библиотекара и библиографа саветника Народне библиотеке Србије, који је преданим радом на националним текућим и ретроспективним библиографијама, као и на персоналним, специјалним и другим, значајно допринео њиховом развоју.

Стручни радови у зборнику распоређени су према тематским целинама у четири групе. У првој су радови из историје библиографије који указују на различите и значајне сегменте библиографске прошлости. О библиографијама у издању Библиотеке Матице српске и о раду њених

библиографа саопштава текст Слађане Субашић. У њему је дат преглед библиографија и кратак осврт на њих, почевши од *Библиографије књига у Војводини* која се припрема од 1981. године и објављује у годишњим свескама, преко оних објављених у *Годишњаку* Библиотеке до појединачних тематски различитих библиографија (највише персоналних). О настанку и развоју библиотеке сомборске Препарандије, са посебним освртом на Фонд старе и ретке књиге и њихов каталошки попис, саопштава Карла Селихар. Рад Љубице Ђорђевић, библиотекара, библиографа и професора на Смеру за библиотекарство Филолошког факултета у Београду, представила је Вера Петровић. Освртом на њене четири библиографије (*Српској књижевној тласника*, Велибора Глигорића, Вида Латковића и Десанке Максимовић), ауторка је истакла њихов значај, као и допринос Љ. Ђорђевић развоју српске библиографије и унапређењу библиографске методологије и библиографских правила. Кратак преглед настанка и развоја текуће библиографије (српске и југословенске) дао је Дејан Вукићевић, почевши од библиографије Захарије Орфелина, објављене у *Славено-сербском маџазину*, преко библиографија Јована Суботића, Ђуре Даничића и других, све до оних које је приређивао и објављивао Југословенски библиографски институт. Посебна пажња усмерена је на часопис *Библиограф*, који је у сваком броју доносио попис нових књига и периодичних публикација у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, што представља покушај израде текуће националне библиографије. Часопис је излазио од јануара 1926. до јануара 1927. године, а уређивао га је и издавао Фрања Бах.

У целину *Библиографска истраживања* распоређено је шест саопштења. О проблемима предметне класификације и о свом искуству и раду на предметним регистрима за српске ретроспективне библиографије књига (1801–1867. и 1868–1944) говори Весна Тријић. Освртом на постојећа правила и устаљену праксу садржинске обраде књига, она указује на многобројне проблеме и дилеме са којима се сусрећу библиографи приликом израде регистара, као и библиотекари предметне класификације. Ауторка Оливера Недељковић истражује књижевно стварање Павла Бјелаковића Скржућанина, истиче да је његово дело локалног карактера, али да је као такво значајно за наше културно наслеђе и да је за целовито сагледавање његовог стваралаштва потребно сачинити персоналну библиографију. Текст *На Јеврејском гробљу у Сарајеву* Иве Андрића (објављен у НИН-у, 1. јануара 1954) послужио је Весни Укропини да истражи заступљеност мотива јеврејства и јеврејског гробља у делима Иве Андрића и других стваралаца, његових савременика, међу којима су Александар Тишма, Арнолд Слуцки, архитекта Богдан Богдановић и други. Следи истраживање које су спровеле Андреа Јовановић и Слађана Суботић, а оне потом, после краћег историјског прегледа развоја просвете и школства

у Србији у 19. веку, анализирају лист *Школа*. Посебну пажњу посвећују његовом оснивачу и уреднику Милану Ђ. Милићевићу, књижевнику, преводиоцу, библиотекару Народне библиотеке, члану Српског ученог друштва и једном од оснивача Српске књижевне задруге. Лист се бавио педагошким темама и излазио је од 1868. до 1876. године. Своје библиографско истраживање Горана Стевановић усмерила је на илустрације за децу анализирајући два најзначајнија дечја часописа, *Полетарац* и *Змај*, настала у послератним годинама (1947. и 1954). Пратећи појаву илустрација у овим часописима ауторка наводи и имена ликовних уметника чијом руком су настале, а усмерава и на изворе за даља изучавања ове недовољно истражене гране ликовне уметности. Аутор последњег рада у овој групи Иван Рацић указује на проблеме и грешке при опису публикација преведених са јапанског језика које се укључују у текућу *Библиографију Србије*, серија *Чланци и прилози у серијским публикацијама*. Претраживањем каталогско-библиографских записа у узајамној електронској бази COBISS. SR за период 2000–2015. установљено је да у базу нису унети описи већег броја чланака преведених са јапанског, да су прављене грешке при транслитерацији и инверзији имена и презимена јапанских аутора и при уносу дугог гласа из јапанског језика, те због тога аутор даје и предлоге за отклањање ових пропуста.

Проналажење извора, прикупљање и опис грађе, као и проблеми при раду изнети су у текстовима окупљеним у целину под називом *Текућа библиографска пракса*. Овде је сврстано седамнаест радова у којима су библиотекар и библиографи приказали своје искуство при изради библиографија или библиографску делатност своје библиотеке. Три ауторке, Марина Лазовић, Мирјана Радовановић и Софија Грба, прикупиле су грађу за библиографију под насловом *Слара српска књига у Смедереву*, која је објављена у две свеске за период 1868–1903. и 1904–1918, а у раду су објасниле методологију њене израде и истакле значај првих издавача, штампара и књижара, као и културни и друштвени положај Смедерева у датом историјском раздобљу. Хронолошки преглед библиографског рада у Матичној библиотеци „Светозар Марковић“ у Зајечару, са описом библиографских издања и освртом на њих, донели су Виолета Станковић Анђелковић и Бобан Ђорђевић. Каталог *Атласи Библиотеке Матице српске* представиле су његове ауторке Оливера Шербеција и Марија Ваш. У њему су описана 183 атласа публикована од 1486. до 1918. године. После краћег осврта на прве публикације ове врсте, у раду су наведени сви поступци у процесу припреме каталога, почевши од прикупљања грађе до израде регистара. Рад на библиографији о Ромима представиле су ауторке Сузана Станковић и Маја Новаковић. Оне су описале публикације из збирки нишке библиотеке које се баве разним темама везаним за Роме – њихов језик, идентитет, религију, обичаје, занимања, правни статус, дискриминацију, социјални положај, књижевност и друго.

Часописи као посебна врста периодичних публикација, у којима се објављују текстови из одређене области, све чешће привлаче пажњу библиографа и постају предмет њихових библиографија. Неколико радова у овом зборнику приказује методологију израде библиографије прилога објављених у појединим часописима и проблеме у раду, истичући значај тих часописа као и самих библиографија. Међу њима су: дубровачки часопис *Словинац* 1878–1884. (ауторке Татјана Богојевић и Бојана Бјелица), крагујевачки часопис за књижевност, језик, уметност и културу *Лийар* 1990–2015. (аутор Александар Б. Дучић), београдски позоришни часопис *Сцена* 1935–1941. (ауторке Ана Николић и Кристина Ковачевић), *Новојазарски зборник* 1977–2015. (библиографија у електронском облику – ауторка Валерија Стефановић), завичајна периодика Јагодине до 1945. (ауторка Нада Димитријевић) и српски просветно-педагошки часописи 1956–2015. (секундарна библиографија – ауторка Данка Ивошевић).

Стваралаштво неколико познатих и значајних личности из различитих духовних области приказано је у њиховим персоналним библиографијама. Рад на тим библиографијама представили су сами аутори: Ивана Пајић (библиографија проф. др Михаила Константиновића), Оливера Насић (библиографија архитекте Николе Добровића), Меланија Блашковић (библиографија песника Небојше Деветака) и Драгана Д. Јовановић (библиографија превода дела француског романисијера и приповедача Гија де Мопасана). Неки аутори анализирали су објављене библиографије које су сачинили други аутори: Душан Јованчевић и Даниела Кермеци (библиографија новинара и политичара Мише Димитријевића коју је приредио Илија Огњановић и објавио у часопису *Јавор* 1890), Милорад Т. Миловић (персоналне библиографије Душана Мартиновића, објављене у едицији *Портрети* у 10 књига 1983–2009) и Небојша Цвејић (три библиографије о Његошу Добрила Аранитовића, објављене поводом 200 година Његошевог рођења и 170 година од првог издања *Горског вијенца* 2012–2017).

На крају зборника је целина која садржи приказе библиографских издања објављених последњих година. Приказане су две библиографије Добрила Аранитовића, *Библиографија часописа Praxis* (ауторка Ивана Пајић) и *Библиографија Живојина М. Перића са хронологијом живота и рада* (ауторка Ивана Јаношевић). Ана Павловић осврнула се на *Биобиблиографију Марка Миљанова Појовића* Бранке Г. Драгосавац, а Вања Ерор на издање *Збирка књига објављених током Првој светској рата у фонду Библиотеке Правног факултета Универзитета у Београду* Светлане Мирчов. Драгослава Родаљевић износи свој поглед на *Библиографију дубровачког часописа Словинац* Татјане Богојевић и Бојане Бјелице (о овој библиографији објављена су два рада – први су написале саме ауторке). О значају библиографије *Међународно јавно право и међународни одно-*

си 1834–2016. Ђорђа Н. Лопичића и Јелене Ђ. Лопичић Јанчић писала је Викторија Будић. Последњи је рад Марије Богдановић у којем је приказана *Библиографија Сусреша библиографа у сјомен на др Георгија Михаиловића* 1983–2016. Марије Јованцаи и Гордане Ђилас.

Разноврсност текстова објављених у овом зборнику указује на различита интересовања библиографа, који су поред свог библиографског умећа показали и знање из различитих научних и стручних области. Многобројна коришћена литература, наведена уз радове, говори о истраживачким напорима сваког аутора да о теми свог рада сакупи што више података како би је приказао детаљно и целовито. Прегледањем зборника стиче се утисак да је данас код нас библиографска пракса развијена, а да је бављење теоријом и историјом библиографије запостављено. Примећено је да су неки аутори своје пописе храбро назвали библиографијом иако је очигледно да се ради о каталогу јер обухвата само фонд једне библиотеке. Требало би, у таквим случајевима, попис назвати грађом или прилогом за библиографију и тако обавестити да се не ради о исцрпној библиографији. Интересантна је појава да аутори библиографија дају „самоприказе“ својих објављених библиографија, што раније није била пракса, и то је, први пут у овом зборнику, довело до тога да се у два рада пише о истој библиографији (једном сами аутори, а други пут приказивач), уз неминовно понављање података. Требало би приказе препустити другим ауторима, а о свом раду на библиографији говорити пре него што се објави.

Зборници радова са сусрета библиографа, па и овај последњи, јединствени су по свом садржају јер су у целини посвећени библиографији. Значајни су по томе што обавештавају о нашој библиографској делатности и што омогућавају библиографима да свој рад представе јавности. Иако рад библиографа, који захтева знање, стрпљење, упорност и прецизност није адекватно вреднован, библиографи, заљубљеници у књиге, међу којима је све више младих, и даље стварају вредна и потребна дела. О томе сведоче и сусрети и зборници. На крају треба истаћи огроман напор Народне библиотеке „Др Ђорђе Натошевић“ у Инђији што, упркос многобројним тешкоћама, редовно организује сусрете и објављује зборнике.

ДИГИТАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ: ПРИЛИКЕ, ПРЕПРЕКЕ И СТВАРНОСТ

БУДУЋНОСТ ПРОШЛОСТИ: КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У ДИГИТАЛНОМ
СВЕТУ, ПРИРЕЂИВАЧИ ПАУЛ КЛИМПЕЛ, ЕЛЕН ОЈЛЕР, СА
НЕМАЧКОГ ПРЕВЕЛА ДОБРИЛА БЕГЕНИШИЋ.
БЕОГРАД: НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ, 2019.

Бојдан Трифуновић

Градска библиотека „Владислав Пећковић Дис”,
Чачак

УДК: 02:004(082)(049.32)
025.85:004(430)(082)(049.32)

Народна библиотека Србије је у оквиру едиције *Савремена библиотека* 2019. године објавила превод зборника радова *Будућности прошлости: културно наслеђе у дигиталном свету* (у оригиналу *Der Vergangenheit eine Zukunft: Kulturelles Erbe in der digitalen Welt*, Berlin, 2015). Приређивачи издања на немачком језику су стручњаци за право Паул Климпел и Елен Ојлер, док је са немачког превела и уредила 25. издање у оквиру едиције др Добрила Бегенишић, библиотекар саветник у Народној библиотеци Србије.

Ово издање штампано је у тиражу од 500 примерака и на 271 страни обједињује четири тематске целине, у оквиру којих је објављено 15 прилога које потписује 23 аутора, уз две уводне речи и три додатна материјала као прилог. Уводну реч на почетку публикације дала је Моника Гритерс, државна министарка за културу и медије Савезне Републике Немачке, из које сазнајемо да у држави која има 30.000 установа културе и науке доступност културних садржаја у дигиталном облику представља „важан задатак културне политике и представља посебну државну одговорност”. Зборник на немачком је објављен у периоду израженог пораста

дигитализације националног културног наслеђа, укључујући и велики пројекат *Немачке дигиталне библиотеке* који је почео да информише јавност од 2014. године. Приређивачи Климпел и Ојлер су у свом уводу управо нагласили тај моменат настанка зборника, издвајајући новонастале изазове пред установама које се баве чувањем културног наслеђа (баштинске установе) као кључне тачке обрађених тема, од очувања до приступа културној баштини и садржајима у ери интернета и интензивног развоја дигиталних технологија последњих двадесет година. Зборник на тај начин документује затечено стање из 2014/15. године, што приређивачи и сумирају кроз проблематизовање тадашњег актуелног момента када су у питању баштинске установе: „Задатак и очекивања од ових институција и могућности које оне имају често се не подударају. То важи и за правне оквире”.

Зборник осликава важне аспекте вишеслојног друштвеног, културно-политичког и правно-политичког разговора о питањима културног наслеђа у дигиталном свету. Четири тематске целине или поглавља баве се одређеним преовлађујућим питањима у оквиру већег броја тема које би се могле сумирати на следећи начин: системска дигитализација културног памћења, стандарди, правни оквир и ауторска права, слободан приступ културном наслеђу у дигиталном облику. На тај начин приређивачи су обезбедили преглед основних чињеница, али и проблематике дигиталног, односно дигитализованог културног наслеђа.

У првом тематском делу публикације *Јавна одговорност, друштвени задатак, приватни ангажман* налазе се четири чланка који обрађују теме о утицају дигитализације на културно наслеђе (аутор Херман Парцингер), променама у постојећим концептима установа културе као местима очувања наслеђа, а нарочито архива (чиме се у чланку бави Јирген Кајпер), и могућностима коришћења дигитализације за шири и свеобухватнији приступ фондовима. Текстови првог дела баве се и последицама дигитализације за установе културе, претпоставкама неопходности дигиталног архивирања као будућности стратегије развоја установа, принципима обраде, умрежавања и обезбеђивања приступа дигиталном културном наслеђу за музеје, као и о утицају друштвених медија и јавности у тим процесима (чланак Монике Хагедорн-Заупе и Вернера Швајбенца). Последњи чланак у оквиру овог дела, који потписује Бернхард Серексе, даје нацрт системске промене културног памћења у оквиру трансформације материјала који чувају памћење из аналогног у дигитални облик, укључујући и процес „дигиталног заборављања” условљен све бржим застаревањем технологија и ефемерношћу обиља садржаја постављеног на интернет.

Наредни тематски део књиге насловљен *Правила умрежавања* обједињује три чланка, који се баве значајем стандарда за културно наслеђе (аутор

Феликс Сасаки), затим Европеаниним моделом (мета)података за приступ објектима културног наслеђа („Од ESD до EDM и даље: на који начин Европеана омогућава приступ објектима културног наслеђа“, група аутора), и постојаношћу извора објављених на интернету који се користе за научни рад и истраживања (Јан Шалабек).

Питање стандарда је од централног значаја за дискурс дигитализације културног наслеђа. У чланцима се разматра о четири врсте *моштивације* или разлога за стандардизацију дигитализације културног наслеђа: нове анализе дигиталних артефаката, нове могућности приказа, трајност и интероперабилност дигитално обрађених културних добара, и заштита културе кроз дигитално представљање. У оквиру ове тематске целине обрађује се и Иницијатива за кодирање текста коришћењем XML-а (TEI-XML), као и тема изазова и даљих прилика за стандардизацију дигитализације културног наслеђа.

Чланак групе аутора „Од ESD до EDM и даље: на који начин Европеана омогућава приступ објектима културног наслеђа“ у техничком и терминолошком смислу представља један од захтевнијих текстова за оне читаоце који немају много искуства у дигитализацији културног наслеђа. Основне теме овог прилога су Europeana Data Model (EDM) сет метаподатака који се користи у Европеани или Еуропеани,¹ разлике у односу на претходни ESE (Europeana Semantic Elements) модел, повезивање са другим ресурсима (Linked Open Data, LOD), примена EDM-а у Немачкој дигиталној библиотеци и Дигиталној јавној библиотеци Америке (DPLA).

Трећи чланак који потписује Јан Шалабек бави се проблемом постојаности онлајн извора који се могу користити у научним истраживањима, било као литература или као извори, односно чињенице. Аутор у њему обрађује и теме као што је веб-архивирање, иако се мора рећи да веб-архивирање какво је до сада примењивано у пракси није било намењено очувању ресурса за научна истраживања, већ за очување веб-садржаја као изворних докумената сачињених од текста, хипертекста, слике и мултимедије, као у случају иницијативе Интернет архива (Internet Archive), којом се текст такође бави.

Овај чланак је привукао пажњу и због понеких тешко разумљивих реченица или нејасних тумачења. Рецимо: „Вејбек машина Интернет архива у редовним размацима пречешљава велике делове глобалне мреже.“ (стр. 117) После неколико редова аутор се исправља и каже да ипак велики део интернета остаје несачуван на овај начин, што је истина. Истина је и да Интернет архив архивирање веба ради у нередовним циклусима и да велики светски догађаји (планирани или непланирани) одвлаче пажњу ове непрофитне компаније и њених ресурса у односу на архивирање цело-

¹ *Еуропеана* је у објављеној литератури присутнији облик транскрипције на српски језик изворног назива кровне дигиталне библиотеке европске културне баштине. (Прим. аут.)

купног интернета. Илустративан је и следећи пример: „Поступци помоћу којих се интернет садржаји проактивно архивирају означавају се као веб-пописивање (crawling, дословно *йузање*, у значење [sic!] *йасши* (*йраву*), ако се говори о самом поступку, или *харвестйовање* (жетва), ако се говори о резултату). Поред Интернет архива, претраживачи користе веб-пописиваче и за израду индекса претраге.” (стр. 117) Иако је стручном оку јасна намера аутора, неспретно су описани технологија и принцип архивирања веба. У овом случају могли су се користити термини који су заступљенији у литератури на нашем језику како би читаоцима који нису стручњаци претходне реченице биле јасније.

Трећа тематска целина *Правни оквири за дигитализацију културних добара* садржи пет чланака и по обиму је највећи део књиге, што донекле осликава и приоритетно интересовање приређивача. Ерик В. Штајнхауер у чланку „Знање без будућности?” разматра правне оквири за дугорочно дигитално архивирање публикација на мрежи и критички поставља питање о недостатку адекватне правне базе која би обезбедила доступност знања садржаног на вебу. Важан део овог текста односи се на ауторска права и дигиталне садржаје, где се указује на проблем архивирања, прикупљања и коришћења дигиталних садржаја према постојећем законодавству.

Паул Климпел у чланку „Ауторско право, пракса и фикција. Правна тумачења у области културног наслеђа у ери дигитализације” такође нагласак ставља на питање односа заштите ауторских права и потребе дигитализације, нарочито за старија дела и „дела сирочад”. У чланку „Онлајн позајмица и виртуелна шетња по музејима. Људско право на културну партиципацију у 21. веку” Елен Ојлер и Томас Драјер се, са једне стране, баве проблемским питањем универзалног људског права партиципирања у културном животу заједнице, и заштите аутора или носилаца ауторских права у настојању обезбеђивања све веће доступности дигитализоване културне баштине, са друге. Ауторско право је у фокусу и следећег чланка, „Од лисног каталога до сервера за архивирање. Дигиталне могућности коришћења библиотека, музеја и архива према важећем ауторском праву”, који потписује Тил Кројцер.

Последњи чланак у овој групи „Емигрантска штампа и јеврејска периодика из доба нацистичке Немачке”, чије су ауторке Силвија Асмус и Доротеа Цехман, приказује два пројекта дигитализације Немачке националне библиотеке. Садржински, овај текст донекле одступа од ове тематске целине, али се највећи део чланка бави правним статусом створених дигиталних збирки.

Четврта и последња тематска целина носи назив *Колико је слободан слободни приступ?* и, како је јасно већ из наслова, посвећена је теми правилног разумевања слободног приступа (Open Access) кроз три објављена чланка. Џон Х. Вајцман у чланку „Разноврсност за вечност” објашњава

значај и врсте Creative Commons (CC) лиценци, као лиценци креативне заједнице у употреби у баштинским установама. Ханс Петер Френц расправља о слободном приступу дигитализованом културном наслеђу за науку и образовање у истоименом чланку, са становишта музеја и архива. У чланку „Култура за све? Између организоване пљачке и демократизације културног наслеђа” Хана Вирц сагледава тешкоће примене европских смерница за поступање са информацијама у јавним установама културе, чиме се затвара последња група радова објављених прилога у зборнику.

Публикација се завршава са избором три сета *материјала* или објављених докумената између 2003. и 2012. године, који су важни за јасније позиционирање дигитализације културног наслеђа у оквиру културних политика и смерница у примени у Савезној Републици Немачкој и Европској унији. „Нова ренесанса” односи се на препоруке за постављање европског културног наслеђа на мрежу експертске групе Европске комисије из 2011. године. Немачко удружење музеја је почетком 2012. године објавило свој позициони документ за објављивање културног добра на интернету „Културно наслеђе учинити видљивим на интернету”. На крају долазе „Препоруке за примену Берлинске декларације” из 2003. године, документ о смерницама најбоље праксе примене отвореног приступа за публикације у области културе, који потписује неколико великих институција Немачке. Ови документи нису најновијег датума те треба узети у обзир промене у законодавству и пракси Европске уније последњих година, нарочито у области ауторских права. Иако су у питању материјали који се на најопштијем нивоу баве темом дигитализације културног наслеђа, они су корисни за читаоце на српском језику и због чињенице да се у Србији касни са доношењем оваквих оквирних докумената у већини сектора који се баве заштитом културног наслеђа.

За поједине теме аутори су показали тешкоће у употреби и разумевању техничких термина, као у описаном примеру за веб-архивирање, па је за потребе превода могла бити урађена додатна редактура од стручњака за дате области. Без обзира на то, потребно је одати признање др Добрили Бегенишић, која је врло успешно превела и прилагодила духу српског језика укупно двадесет текстова више десетина аутора.

Објављивање превода зборника радова *Будућности прошлости: културно наслеђе у дигиталном свету* користан је допринос бољем разумевању свих проблемских аспеката културног наслеђа у дигиталном облику и у српском говорном подручју. Иако би се из наслова могло очекивати да ће се радови у зборнику претежно бавити областима као што су технологије, формати или стандарди за дигитализацију, то су, заправо, теме које су завределе мањи део пажње немачких аутора. Доминантне теме ове публикације су правни оквир приступа културном наслеђу у дигиталном облику, ауторска права и у том контексту положај установа културе и науке, што показује да

је фокус излагања о дигитализацији напустио техничко-технолошки дискурс и да се сада више пажње мора посветити областима рада које претходе или следе самом процесу дигитализације. Зато ће објављени текстови бити корисни и стручњацима у Србији, без обзира на јасну оријентисаност текстова на ситуацију у Немачкој и ЕУ. Ново издање Народне библиотеке Србије представљаће и незаобилазну литературу за будуће радове и документе из области културног наслеђа и дигитализације у Србији, као и врло вероватни путоказ послова којима ће се установе културе у земљи ускоро морати бавити, ако то већ нису почеле.

ОД КАБИНЕТА ЧУДЕСА ДО ПРОШИРЕНЕ РЕАЛНОСТИ

ПОСЕБНЕ ЗБИРКЕ У КОНТЕКСТУ ЗАШТИТЕ КУЛТУРНОГ
НАСЛЕЂА И КАО ПОДСТИЦАЈ КУЛТУРНОГ РАЗВОЈА,
УРЕДНИЦИ МАША МИЛОРАДОВИЋ, ДЕЈАН ВУКИЋЕВИЋ.
БЕОГРАД: НАРОДНА БИБЛИТЕКА СРБИЈЕ, 2019.

Оливера Недељковић

*Градска библиотека „Владислав Пећковић Дис”
Чачак*

УДК: 025.17(082)(049.32)
7.025(082)(049.32)

Седамдесета годишњица од оснивања Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије била је непосредан повод за одржавање међународне конференције *Посебне збирке у контексту заштите културног наслеђа и као подстицај културног развоја*. На овом веома значајном, и у стручној јавности високо оцењеном скупу, организованом од 2. до 4. октобра 2017. године, своје радове изложило је 111 учесника из Европе, Русије и САД. У складу са основним библиотечким начелима која се односе на чување прошлости и стварање будућности, учесници скупа су настојали да осветле најзначајнија питања која се односе на формирање, идентификацију, класификацију и описивање грађе коју посебне збирке садрже, да размотре вредносне аспекте, укажу на терминолошке недоумице, истакну методолошке проблеме и могућности њиховог превазилажења у времену убрзаног технолошког развоја, предоче подстицајна искуства стечена у области заштите, дигитализације и успостављања интерактивног односа са потенцијалним корисницима. Са циљем да широј културној заједници представи 56 радова (28 на српском и исто толико прилога на енглеском

језику) који су са различитих аспеката осветлили феномен посебних збирки, Народна библиотека Србије 2019. године је објавила вишеструко значајан и обиман зборник радова, који су уредили Маша Милорадовић и Дејан Вукићевић.

Усредсредивши пажњу на разнородну грађу која оповргава лаичко схватање да су у библиотекама похрањене искључиво књиге, тј. на колекције које су својеврсна *differentia specifica* међу библиотекама истог типа и које због своје уникатности, раритетности, садржајних, формалних и других специфичности у односу на опште библиотечке фондове захтевају издвојен и нарочито обезбеђен смештај и услове под којима се могу користити, аутори су у својим тематски разуђеним и систематски спроведеним истраживањима, указали на потребу да посебне збирке буду адекватније препознате као сегмент културног наслеђа са изузетним меморијским потенцијалом. Кључне речи из већине објављених радова упућују на неопходност сарадње и размене искустава међу библиотекарима из земље и иностранства, као и на нужност међуинституционалне повезаности библиотека са архивима, музејима, галеријама и другим установама, ради што ефикаснијег остварења добро усаглашених циљева. Једна од најчешће истицаних аспирација установа, чије су збирке представљене у овој публикацији, јесте омогућавање универзалне доступности и вишефункционалног коришћења раритетне грађе, која је све до преношења у дигитални облик и креирања виртуелних библиотека, била расположива само ужем, јасно профилисаном кругу корисника. Било да се баве генезом појединих збирки у баштинским институцијама чије су заједничке претече такозвани кабинети чудеса (Wunderkammern), било да представљају библиографске уникате или драгоцене садржаје библиотека целина које су јасан одраз афинитета и посвећености својих некадашњих власника, било да се баве рукописима изузетне културно-историјске и књижевне вредности или ручно цртаним мапама, ликовним делима, фотографијама и разгледницама као документима простора, времена и друштва, звучним записима као јединственим сведочанствима протеклих збивања, аудио-визуелном грађом на различитим носиоцима информација или тродимензионалним мултифункционалним предметима едукативне намене, прилози публиковани међу корицама овог зборника својеврсна су похвала колекционарима, легаторима и генерацијама библиотекара.

Прво, од седам тематски организованих поглавља, отвара текст Маше Милорадовић и Јелене Глишовић, библиотекара Народне библиотеке Србије, у коме је, након тумачења комплексног и широко обухватног појма *посебне збирке*, дијахронијски анализиран њихов статус у српској националној библиотеци, почев од каталогизације мапа, атласа, планова, рукописа и слика коју је обавио први српски *контрактуални* библиотекар Филип Николић, до бројних значајних делатности које Одељење посеб-

них фондова обавља од свог званичног формирања до данас. Ендрју Смит (Andrew J. M. Smith, Emporia State University) иновације на плану заштите културног наслеђа у српским библиотекама сагледава са становишта стручњака богатог међународног искуства, користећи притом и запажања својих студената који су се непосредно упознали са овдашњом библиотечком праксом, различитом од оне из САД-а и Велике Британије. Следе прилози предавача по позиву: Влатка Лемић из Хрватског државног архива бавила се темом *Архиви и сарадња у дигиталном добу*, истичући нужност успостављања повезаности архива и сродних институција кроз пројекте чији се резултати огледају у примени похрањених докумената у свим сферама модерног живота и формирању *заједничкој културној њејзажа*, а Бернард Фец из Аустријске националне библиотеке (Bernhard Fetz, Austrian National Library, Vienna) испитује међузависност културне баштине, научног истраживања и начина њиховог представљања на подстицајним примерима из Музеја књижевности, оформљеног 2013. године на основу грађе тематски везане за аустријску књижевност од краја 18. века до данас. Уводно поглавље затвара рад Дејвида Хауела (David Howell, Bodleian Libraries, University of Oxford), посвећен технолошким иновацијама на плану хиперспектралног снимања у комбинацији са другим напредним и безбедним техникама раритетне, неретко палимпсестне грађе. Уз изузетне резултате на заштити и презентацији писаног наслеђа, захваљујући усавршеним техничким методама, истраживачи долазе до значајних открића на основу којих се врши прецизније датирање, атрибуција и подробна текстошка анализа драгоцене рукописне грађе.

Другу тематску целину, насловљену *Посебне збирке*, чини осамнаест радова посвећених колекцијама, које, превасходно због врсте и форме заступљене библиотечке грађе, али и њиховог огромног сазнајног потенцијала, представљају истински изазов за библиотекаре који су овом приликом настојали да што обухватније прикажу њихове садржаје и сегменте библиотечко-информационе делатности који се на њих односе. Рад Весне Александровић на веома занимљив начин представља пројекат којим је Народна библиотека Србије, уз помоћ непрофитне организације *The Association for Recorded Sound Collections*, из аналогног у дигитални облик пренела веома вредну колекцију уникатних аудио-снимака оперских представа извођених током две деценије на сцени Народног позоришта, коју је начинио Хуснија Куртовић, доајен српске акустике. Након свих фаза које су пројектом биле планиране, до тада јавности непознати снимци врхунских оперских извођача постали су доступни заинтересованим љубитељима опере и историчарима музике, чиме је остварен још један у низу важних подухвата на плану заштите и презентације звучног наслеђа. Начинима на које се прикупља, класификује, обрађује, валоризује и презентује грађа која чини музичко наслеђе Македоније, на примерима добре праксе ре-

ализованим у Националној и универзитетској библиотеци „Свети Климент Охридски“ у Скопљу, бави се Елени Новаковска (Eleni Novakovska, National and University Library “St. Clement of Ohrid”, Skopje). Рад Николе Петаковића посвећен је звучним часописима и њиховој продукцији у нашој земљи. Детаљно представљајући серијске публикације у овом формату које су обухваћене аудио-збирком Народне библиотеке Србије, аутор скреће пажњу на перспективе које се указују пред библиотекама као мултимедијалним центрима у којима постоје сви предуслови за креативно и квалитетно стварање аудио-садржаја. Употпуњавање завичајне збирке некњижне грађе и повезивање библиотеке са локалним медијима које је резултирало стварањем оригиналних аудио-визуелних форми, попут радо гледаних телевизијских серијала о прошлости Обреновца, предмет је рада библиотекара Иване Јаношевић из Библиотеке „Влада Аксентијевић“. Тамара Илић Олујић представила је Графичку збирку Националне и свеучилишне књижнице Загреб која од 1919. године активно сакупља, обрађује и омогућује корисницима да истражују цртеже, графичке мапе, разгледнице, екс либрисе, стрипове и плакате, указујући на могућности развоја својих збирки у дигиталном окружењу, док делтиолошку колекцију која даје посебну вредност Библиотеци целини Јована Давидовића, чији је легатор Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ у Чачку, представљају Оливера Недељковић, Тијана Бежанић и Богдан Трифуновић. Базирајући своје закључке на резултатима анкете, Зорица Нетај из Историјског архива Београда анализира методологију обраде и заштите фотографије, као и круцијална питања њеног статуса у српским архивима, а прилог Александра Радовића представља високу културно-историјску вредност Ликовно-графичке збирке Библиотеке Матице српске уз мноштво илустративних примера који сведоче о њеном опсегу и документарном, али и уметничком значају. Валерија Салинскаја (Valeriya Salynskaya, Russian State Art Library, Moscow) прати развој јединствене колекције оригиналних графичких радова у којој се налазе остварења фотографа, графичких дизајнера, илустратора, аниматора, сценографа и костимографа која су дала снажан визуелни печат бројним позоришним и филмским остварењима. Проблемима набавке, сакупљања и каталожке обраде грађе, која се не налази у продајној мрежи и која се, због увреженог, а неоправданог уверења да је њена документарна вредност пролазна и недовољно значајна, често назива ефемерном, своје истраживање посвећују Вероника Поточник и Шпела Великоња (Veronika Potočnik, Špela Velikonja, National and University Library of Slovenia, Ljubljana). Осветљавајући вредност ових аутентичних докумената из свакодневног живота, аутори наводе различите примере из дугогодишње каталожке праксе и развијене изложбене делатности која се односила на садржаје рекламног и информативног карактера сачуване у библиотечким фондовима. Интересантну колекцију штампаних материјала

који садржином и дизајном прате првенства у фудбалу представља Грејем Скот Форбс (Graeme Scott Forbes, National Library of Scotland, Edinburgh). С обзиром на то да је овај спорт постао глобални феномен окарактерисан као најважнија споредна ствар на свету и да заузима веома важно место у популарној култури и економији Шкотске, сабрани и адекватно обрађени програми утакмица постају интересантан извор за интердисциплинарна истраживања усмерена на друштвени живот друге половине 19. и 20. века.

Специфичном, по много чему интересантном, али за обраду и смештај веома захтевном вишеврсном грађом, на основу искуства каталогизатора који се бави обрадом тродимензионалних предмета и праксе у другим библиотечким центрима бави се Јасмина Трифунац из Народне библиотеке Србије. Занимљив пример међународне и међуинституционалне сарадње предочен је у раду Ивке Кљајић са Факултета за геодезију из Загреба и Соње Лихтер из фирме *Usus Fructus Geo* из Јастребарског, које су своје истраживање посветиле рукописном атласу *Festungen Dalmatiens und Albaniens nebst vorliegenden Inseln, und Beschreibung* пуковника Максимилијана де Троа из картографске збирке Народне библиотеке Србије. Шест колекција из Државне и универзитетске библиотеке у Хамбургу, импозантних и по обиму и по садржају и искуства немачких библиотекара стечена у процесу дигитализације одабране грађе, описала је Антје Тајзе (Antje Theise, Hamburg State and University Library Carl von Ossietzky), док је окосница рада *Working on Special Collections at Lithuanian Libraries* заправо преглед издавачке делатности Одељења за ретку књигу Универзитетске библиотеке у Вилњусу (Viktorija Vaitkevičiūtė, Vilnius University Library). Богатство и вредност посебних збирки Матичне библиотеке Источно Сарајево, коју, уз легате, чине Збирка старе и ријетке књиге, Збирка периодике из 19. вијека, Календари СПКД *Просвјеша*, колекција књига на готици, збирка аутографа и фотографија, представила је Миљана Мацан, посебну пажњу посвећујући улози библиотеке у очувању културне баштине и њеној презентацији. На њена запажања надовезује се рад Олге Јечменице посвећен настојањима јавних библиотека да сачувају интелектуално наслеђе и да га, комбинујући искуства стручњака и могућности које нуде технолошке иновације, учине глобално доступним. Заснивајући своје истраживање на пракси Библиотеке „Милутин Бојић“ која успешно остварује амбициозне планове на пословима дигитализације завичајне грађе и бележењу сећања житеља престонице, ауторка даје пример поузданог и креативног посредовања између генерација. Још једно веома значајно и инспиративно искуство у формирању, вођењу и заштити релевантих посебних збирки нуди рад библиотекара из Националне библиотеке Летоније (Andris Vilks, National Library of Latvia, Riga), која је у години штампања овог зборника обележила први век свог постојања.

У треће поглавље зборника груписани су радови посвећени старој и реткој књижи. Отвара га прилог *Cataloguing the 17th-century Early Printed Protestant Books Published in the Grand Duchy of Lithuania* (Fryderyk Rozen, Scientific-Editorial Committee of the Jasna Góra Musical Sources) посвећен сложеним питањима идентификације и каталогизације штампане протестантске књиге из 17. века, као и улози библиотека у интерпретацији и презентацији културног наслеђа. Дејан Вукићевић, водитељ Фонда старе, ретке и минијатурне књиге Народне библиотеке Србије, полазећи од чињенице да не постоји одговарајућа литература о варијантности примерака књига публикованих након иновирања штампарске технике и увођења помичних редова, анализира проблеме њихове библиографске обраде и уз пажљиво одабране и репродуковане примере даје предлоге за њихово разрешење. Заједнички рад групе стручњака (Rosalia Ferrara, Maria Alessandra Falcone, Ornella Ferrari, Paola Ferrari, Donatella Gentili, Maria Salvatorina Graziani, Maria Letizia Putti, Scientific knowledge and communication / Library, The Italian National Institute of Health (ISS), Rome) односи се на мало познату, али интересантну колекцију књига из периода од 16. до 19. века која се нашла у библиотеци специјализованој за медицинску литературу и сведочи о напорима запослених и вишеструко значајној сарадњи са одговарајућим институцијама како би се грађа учинила видљивијом и доступном истраживачима. Прилог Мери Ален Џонсон (Mary Allen Johnson, The Ohio State University, Columbus), значајан не само за истраживаче средњовековних словенских рукописа, већ за читаву нашу културну јавност, посвећен је настанку и развоју Хиландарске научне библиотеке која, захваљујући прегалаштву проте Матеје Матејића и његових сарадника, од осме деценије 20. века постоји на једном од најпрестижнијих америчких универзитета. Њено језгро чини најпотпунија колекција микрофилмова словенских ћирилских рукописа која привлачи истраживачку пажњу и окупља слависте из читавог света. Микрофилмовање раритетне грађе тема је и Љиљане Пузовић, која представља континуирано и плански попуњавану збирку микрофилмова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије – незаобилазан извор за истраживаче српског и словенског рукописног наслеђа.

Настали на основу дугогодишњих истраживања, прилози објављени у засебној тематској целини насловљеној *Легати и библиотеке целине*, својеврстан су омаж традицији завештања и књиголупцима који су их зналачки и посвећено стварали. Рад Мирјане Обрадовић посвећен је Легату Константина Коче Поповића и Лепосаве Лепе Перовић, који има статус културног добра од великог значаја и захваљујући културно-историјском контексту и разноврсности садржаја заузима посебно место међу више од 2.000 фондова и збирки у власништву Историјског архива Београда. Аутори рада *Аналистичка ваја у Теслиној заоставштини*, Братислав Н. Стојиљковић из Музеја Николе Тесле и Зора Б. Атанацковић из Музеја

науке и технике настојали су да на основу обимне архивске грађе реконструишу детаље везане за набавку мерног техничког уређаја који се чува у Музеју Николе Тесле у Београду и усмере пажњу будућих истраживача на допринос свестраног научника у области хемијске технологије. Сложеним питањима рестаурације, конзервације, дигитализације и презентације вредне збирке папирног новца из Легата Ђорђа Новаковића чији легатар је Музеј града Београда, студиозно су се у свом раду бавиле Јелена Васић Деримановић из Музеја града Београда и Светлана Перовић Ивовић из Архива Југославије. Представљање Легата Марка Ристића у својини Српске академије наука и уметности за Биљану Андоновску са Института за књижевност и уметност у Београду и Данку Кужељ из Библиотеке САНУ било је повод да се укаже на могућност међуинституционалне сарадње са установама које баштине заоставштине осталих београдских надреалиста на стварању јединственог дигиталног музеја српског надреализма. Љиљана Башић из Народне библиотеке Србије и Маја Аћимовић са Православног богословског факултета дају преглед садржаја и основних карактеристика тринаест легата и библиотека целина похрањених у овој институцији упркос неповољним друштвено-историјским околностима. Као одраз интересовања и афинитета дародаваца, који су скоро без изузетка, по образовању теолози, збирке у којима је сачувано преко 13.000 публикација, сведочанства су њихових духовних и научних профила и традиције минулих времена. Бавећи се личном библиотеком проф. др Светозара Стојановића, филозофа, универзитетског професора и предавача на угледним светским универзитетима, која је од 2011. године у својини Универзитетске библиотеке у Крагујевцу, Катарина Карамиджковић посебну пажњу поклања примерцима књига са посветама које омогућавају увид у мрежу пријатељских и сарадничких односа које је неговао овај интелектуалац. Формално и жанровски веома разноврсну и обимну заоставштину још једног изузетног појединца, композитора, виолинисте и музичког педагога Петра Стојановића, о којој се старају запослени у Библиотеци Факултета музичке уметности, исцрпно је у свом раду представила библиотекар Романа Рибић. Ово поглавље затвара веома надахнут прилог Велибора Прелића из Народне библиотеке Србије, насловљен *Аспекти вредности легата*. На примерима из Фонда легата националне библиотеке, Прелић упућује на симболичку вредност завештања и легата као облика друштвеног памћења, као и на критеријуме за процену значаја и потенцијала међусобно веома различитих збирки, закључујући да је легатарство начин да библиотеке добију *најбоље од изузетних*.

Архивима као баштинским институцијама са доминантном меморијском функцијом, посвећено је у зборнику шест прилога. Иван Обрадовић из Народне библиотеке Србије прати вишедеценијске напоре на стварању каталога и других информативних средстава за опис млађих рукописа

и архивалија у националној институцији, студиозно промишљајући комплексне проблеме проистекле из специфичности и разнородности ове врсте грађе, као и искључивог тражења решења за њену каталогизацију кроз примену стандарда библиографског описа. Преглед реформи информативних средстава и опис рада на новом каталогу заснованом на модификованој апликацији Атом, може послужити као пример колегама које се баве истом облашћу библиотечко-информационе делатности. Сродном темом, али фокусирајући се на набавку, сређивање и обраду рукописа знаменитог историчара, педагога и професора Филозофског факултета у Београду, академика Симе Ђирковића, чију заоставштину, захваљујући поклону породице, сукцесивно преузима Народна библиотека Србије, аналитички се бави Душан Никодијевић. Полазну тачку у истраживању Радована Пилиповића представља делатност патријарха Пајсија Јањевца усмерена на заштиту богослужбених књига. Сагледавајући однос према црквеној архивској грађи на чије чување и заштиту се снажно рефлектовала трагика националне историје и овдашњи пословични немар према документацији, аутор представља делатност Архива Српске православне цркве, формираног 2007. године. Љубомир Климентов Георгијев (Lyubomir Klimentov Georgiev, St. St. Cyril and Methodius National, Sofia) апострофира изазове на које је, у ери вртоглавог технолошког напретка, највећа бугарска библиотека одговорила на плану заштите, обраде и ефикаснијег искоришћавања импресивне збирке рукописа, старих штампаних књига, фотографских докумената и друге ретке грађе као извора за мултидисциплинарна истраживања. Василије Милновић приказује практична искуства стечена на дигитализацији преко 50.000 страница правне и историјске литературе, периодике и архивског материјала из приватне библиотеке Лазић. Овај замашан посао је, захваљујући потпори Британске библиотеке у оквиру пројекта *Ошћељени архиви*, обавила Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“. Аутори последњег у низу радова посвећених архивској грађи су Мирјана Станишић и Биљана Калезић из Народне библиотеке Србије. Из досадашњег преданог рада на рукописној заоставштини Десанке Максимовић, овим поводом, оне су издвојиле сегмент посвећен необјављеним преводима и кореспонденцији која јасније осветљава овај аспект песникињиног стваралаштва.

Радови посвећени обезбеђивању адекватних услова за смештај посебних колекција, избору и благовременој примени метода хемијске и физичке заштите, као и веома одговорним рестаураторским захватима чији циљ је враћање уникатног документа у оригинални облик, сврстани су у одељак насловљен *Посебне збирке као предмет баштињења и њихова заштити*. Татјана Михалић из Националне и свеучилишне библиотеке у Загребу, која као један од својих стратешких циљева истиче нужност дигитализације музичке грађе као изузетно важног сегмента нематеријалног наслеђа, бави

се актуелним темама из области управљања и вођења новостворених дигиталних збирки, док Вања Шмуља из НУБ Републике Српске из Бањалуке указује на неусклађеност законских аката и појмова у теорији библиотекарства, истичући нужност редефинисања усвојених термина и потребу стварања јединственог регистра и стратегије за заштиту специјалних збирки у Републици Српској. Рад Стефане Манић из Центра за музеологију и херитологију односи се на нове могућности које се, захваљујући развоју дигиталних технологија, спроводе на плану адекватног презентовања и заштите наслеђа, док Жељко Младићевић презентује резултате рада конзерваторског тима Народне библиотеке Србије који је у радионици при манастиру Хиландару од 2014. до 2017. године обавио низ веома значајних интервенција на папирној и пергаментној грађи. Мирко Дуић са Одјела за информацијске знаности Свеучилишта у Задру, на основу упитника прослеђеног запосленима из осамнаест установа које у свом фонду имају велике колекције филмова, анализира постојеће стање и пружа препоруке за дугорочну заштиту ДВД-ова на којима се филмска остварења најчешће налазе, а Индира Шамец Флашар и Ивана Гржина у раду *The Digitization of Photographic Negatives from Schneider's Photo-Archive in the Strossmayer Gallery of Masters* обавештавају стручну јавност о резултатима вишегодишњег рада на дигитализацији негатива, али и укупног фото-материјала из Шнајдеровог архива, који представља визуелно сведочанство о стању споменичке баштине Хрватске из четврте деценије прошлог века. Императив да се грађа заштити од даљег пропадања, али и да се стави на располагање широком кругу корисника, испуњен је и када је у питању дуже од века употпуњавана колекција географских карата о којој пише Ева Новотна (Eva Novotna, Map collection, Faculty of Science, Charles University, Praha).

Радови који су превасходно оријентисани на испитивање резултата и начина популаризације појединих примерака или читавих збирки груписани су у целину чији наслов је *Посебне збирке као инспирација*. Нађа Стојковић Јовановић описује креативни процес током кога је настала запажена колекција сувенира са најрепрезентативнијим мотивима из посебних збирки Народне библиотеке Србије, док Оливера Ерић разматра могућности интерактивног представљања збирке академског уметничког наслеђа Факултета ликовних уметности, чиме би ова колекција добила адекватније место у академском процесу. Текст Пети Гибонс (Patti Gibbons, Special Collections Research Center, University of Chicago Library) посвећен је међуинституционалној позајмици и процени могућих ризика при излагању уникатног библиотечког материјала. Драгана Костица указује на значај добро осмишљеног маркетинга културних институција, анализирајући заступљеност и активности београдских музеја на друштвеним мрежама, док стручњаци из угледних руских научних установа (Natalia Erman, Vera

Shirokova, Department of History Earth Sciences S. I. Vavilov Institute for the History of Science and Tehnology of the Russian Academy of Sciences; Viacheslav Nizovtsev, Geographical faculty, Lomonosov Moscow State University) приказују стварање виртуелног музеја древних пловних путева. Јулија Полубнева (Yulia Polubneva, Iconography Department, Russian State Art Library, Moscow) оцењује изложбену делатност Руске државне уметничке библиотеке инспирисану колекцијом од 80.000 фотографија коју баштини ова установа, а Власта Ставбар и Сандра Грајфонер (Vlasta Stavbar, Sandra Grajfoner, University of Maribor Library) на примеру сложених и добро вођених послова на формирању дигиталних репозиторијума, истичу значај виртуелног представљања локалне баштине и могућности њеног сагледавања у глобалном контексту.

Разноврсност тема, различитост перспектива из које су им учесници скупа поводом јубилеја Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије приступили, као и мултидисциплинарност њиховог истраживања, указују на неисцрпне могућности које посебне збирке нуде библиотека-рима, архивистима, кустосима музеја и научницима из различитих области. Драгоцене и интересантне колекције подстичу стручњаке на стално усавршавање, стицање нових знања и овладавање новим информацио-но-комуникационим средствима, у чему ће им овај зборник радова бити поуздан водич. Али, захваљујући невидљивом ангажману при набавци одређеног примерка некомерцијалног карактера, труду каталогизатора да из записа елиминишу знаке библиографског пристанка на пораз и посвећености стручњака који зацељују оштећења настала због неумитног дејства времена, спроводе мере заштите и настоје да ретку грађу учине што видљивијом на мрежи, јединствене збирке или макар неке од јединица у њима, могу постати предмет интересовања и знатно ширег круга корисника него до сада. Ентузијазмом и високом професионалном одговорношћу свих који се баве овим сегментом културне баштине, колекције чуване у строго контролисаним условима постају у време технолошке експанзије најдоступније и најпогодније за креирање нове библиотечке грађе. Првобитно стваране и попуњаване из снажне колекционарске страсти, оне у физичком смислу представљају својеврсне личне универзуме некадашњих власника. У дигиталним колекцијама, виртуелним музејима и библиотекама, а све чешће и у концепту тзв. проширене реалности, садржаји посебних збирки не само да чувају слику минулог света, већ поткрепљују уверење о томе да је свет, у ствари, сачињен од неизмерног мноштва светова.

ДУХ И ДОМЕТИ ОСНОВНОГ СТВАРАЊА ЗАБОРАВЉЕНОГ ПИСЦА

МИЛОШ Н. ЋОРИЋ, РЕКВИРИРАНИ МОТИВИ,
ПРИРЕДИЛИ ДРАГАНА БЕДОВ И ИВАН ОБРАДОВИЋ.
ИЗАБРАНА ДЕЛА М. Н. ЋОРИЋА, КЊИГА ПРВА.
БЕОГРАД: НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ, 2019.

Јован Пејчић

УДК: 821.163.41-1(049.32)
821.163.41-36(049.32)
821.163.41-7(049.32)
616.5:929 Ћорић М. Н.(049.32)

Лексикони српских писаца и биографски речници значајних српских личности двадесетог века безусловно знају за књижевника и лекара Милоша Н. Ћорића (Ниш, 28. IX 1893 – 21. VI 1975). С прегледима и историјама српске књижевности то није случај. У обимноме двотомном *Српском песничком животу 1901–1914* (1975) Драгиша Витошевић помиње Ћорића само једанпут, и то успут, као пародичара стихова Нестора Жучног (Прока Јовкић); у *Историји српске књижевности* (1983, коначно издање 2002) Јована Деретића име Ћорићево наводи се тек у групи песника који, по завршетку Првог светског рата, наговештавају антиратно певање; *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918* (1986) Предрага Палавестре, најбитнија за основно стварање овог песника и епиграмисте, за Милоша Н. Ћорића, међутим, не зна. Не зна за Ћорића ни *Сторија српске књижевности* (2010) Петра Милошевића. У

Српском родољубивом јесништву (1976) Владимир Јовичић не налази ни реч за крфске стихове Ђорићеве.¹

Изузмемо ли, на другој страни, Станислава Винавера (који је, додуше у форми краћих критичких бележака, пратио стваралаштво Милоша Н. Ђорића у свој његовој жанровској разноликости и кроз цео ауторов живот), Милана Богдановића и Ранка Младеновића (који су својевремено шире приказали Ђорићеву збирку стихова *Под шајторским крилима*), први који се Ђорићем као књижевним ствараоцем темељније позабавио био је Радомир Константиновић. Он је оглед „Пастир поноћни Милош Н. Ђорић” најпре прочитао на радију, да би га потом објавио у часопису „Трећи програм Радио Београда” (4/1981), а онда и унео у своје осмотомно дело *Биће и језик у искуштву јесника српске културе двадесетог века* (1983). Но, у есеју о којем је реч Константиновић пажњу усмерава углавном на један слој Ђорићевог стварања, на егзистенцијално-ратну метафорику његовог певања, притом пренебрегавајући све друге видове песниковог опуса, чак и незаобилазну иронично-хуморну, сатиричку, пародијску, поетско-полемичку страну тог опуса.

Праву интерпретативну, у много чему откривалачку веру поклониће управо тој занемареној димензији Ђорићевог дела тек Гојко Тешић. У поглављу „Пародијски критичко-дијалогско-теоријски списи Трајка Ђирића” своје књиге *Пркоси и заноси Станислава Винавера* (1998) Тешић ће знатан простор посветити упоредном посматрању једанпут антиподног, други пут сродничко-дијалогског духа Винаверових и Ђорићевих пародија, епиграмских записа, лирских „бодљи” и коментара и на тај начин отворити врата у најмању руку новом, растерећеном читању тога сегмента Ђорићевих дела.²

Биће потребно да од Тешићевог доприноса прође деценија и по па да Милош Н. Ђорић добије интегралног тумача. Године 2013. појавила се, наиме, монографија Драгане Бедов *Суштон и уздах: дело и књижевна судбина Милоша Н. Ђорића*, књига која аналитично и системски осветљава

1 Ни с антологијама Милош Н. Ђорић нема среће. Што се песама тиче, налазимо га само у двома: у *Антологији српске рајне лирике 1912–1922* (Београд 1926) Младена Ст. Ђуричића и Мирка Дамњановића, и у „антологији српског јесништва о националном страдању у XX вијеку” Ранка Поповића *Ми знамо судбу* (Бања Лука 2018). У обе антологије заступљен је песмом „Острво мртвих”.

2 Између осталог, Тешић ту расветљава и „споран детаљ” приписивања Винаверу пародија, епиграма и сатиричких стихова потписаних иницијалом С., чији аутор је, међутим, Милош Н. Ђорић, алијас Уздах Сутончић. То је други такав случај. Први се догодио Гаврилу Ковијанићу. Приређујући *Сабрана дела* Милутина Бојића (1978), Ковијанић је песнику „Плаве гробнице” приписао читав низ Ђорићевих песама. Чињенице о њима до краја је разјаснио Бојан Ђорђевић, приређивач нових Бојићевих *Сабраних дела* (2017). Грешке, вели Ђорђевић, „потичу из 1912. године, када је Ђорић, као лекар, био на фронту током Првог балканског рата. Он је те песме слао за ‘Пијемонт’ и ‘Нову искру’”. Слао их је Бојићу да их овај преда уредницима. Међутим, Ђорићев рукопис врло је нечитак, и неке од тих песама Бојић је преписао и тако предао уредништву, наравно под именом Уздах Сутончића. Дакле, рукопис је Бојићев, али су песме Ђорићеве.”

време, живот и свеукупно стваралаштво овог аутора. Интерпретација, притом, обухвата не само штампане ствари Ђорићеве, белетристичке и критичко-есејистичке, него и сву рукописну заоставштину (значи драму *Бој је радник* и студију „Хистерија у Нечистијој крви“, на пример, али не мање и недовршене романи *Пејавац и њаг* и *Кандић*). Уз друго, у књизи је прегледана и преиспитана целокупна дотадашња литература о писцу. На крају, као посебан прилог, донета је „Библиографија Милоша Н. Ђорића“.

Гледано књижевнотеоријски и литерарнооксиолошки, монографија *Сушон и уздах* потврдила се на тројак начин: најпре као враћање у српску културу и књижевност једног заборављеног писца и његовог скрајнутог дела; друго, као позив на ново читалачко и критичарско упознавање, односно на нову, сада контекстуалну критичку оцену Ђорићевог уметничког рада; и треће, књига Драгана Бедов исказала се још и као својеврстан предлог, да не кажем захтев за штампањем Ђорићевих како објављених, тако и остварења сачуваних у рукопису.

Одговор се, ево, догађа шест година касније. Појава прве свеске изабраних дела Милоша Н. Ђорића означава, самим тим, почетак испуњавања трећег става, што је најбољи могући предуслов за оптималну реализацију првог и другог става.

Не случајно, приређивачи Ђорићевих дела Драгана Бедов и Иван Обрадовић изабрали су за наслов уводне књиге – *Реквирирани мотиви*. У питању је назив који суштински исказује укупан карактер Ђорићевог стваралаштва. То је двозначност. На једној страни реч „реквизиција“, униформна и једносмислена, која првенствено припада војној, ратној терминологији; на другој страни „мотиви“, реч која у себи прикупља душевно-духовне покрете личности и која се, као таква, својом вишеплановношћу приклања сферама слободе и маште – стварања.

Насловну синтагму нису, међутим, смислили приређивачи, сковао ју је сам Ђорић. Њоме је он у своје време именовао природу песама четвртог циклуса једине песничке збирке коју је за живота објавио.

При избору општег наслова, приређивачи Иван Обрадовић и Драгана Бедов нису погрешили. Амбивитетном одређењу из назива у свему, наиме, одговара тематски и жанровски хетерогена структура књиге. Лабаво садржинско и формално јединство наметао је, са своје стране, и писац: такође нема облика књижевноуметничког исказивања у којем се он, у овом или оном смислу, није огледао.

Уз остало, Милош Н. Ђорић потписивао је своје творевине првенствено пуним именом и презименом, али често, зависно од њихове намене, и разним псеудонимима, највише као Уздах Суточић. (Утврдити ауторство, то је у Ђорићевом случају био један од најтежих задатака приређивача.)

У књигу *Реквирирани мотиви* приређивачи су унели све штампане белетристичке радове за које су поуздано установили да су Ђорићеви. Генолош-

ки посматрано, то су: лирика, епиграми, пародије, стиховане пошалице и чарке (полемике), хумореске, сатирична причања, иронични репортажни „извештаји“ о менталитету и друштвеним навикама савременика, преводи.

Предњи план, као што је ред у оваквим подухватима, дат је засебним издањима. У изворном облику и хронолошки, поређани су: збирка ратних песама *Под шайторским крилима* (1919), комад из савременог живота у једном чину *Кад млидијах умреџи* (1922), књига препева са француског језика *Мисаоне ђесме* (1922) и приповедачки зборник *Хумореске* (1955).

Друга половина књиге припала је Ђорићевим текстовима расутим у периодици његовог времена. Приређивачи су их поделили на две групе.

Прву групу, названу „Са страница *Пијемонџа*“, састављају Ђорићева полижанровска остварења настала између 1912. и 1915. године, потписивана псеудонимом Уздах Сутончић и на друге начине – пародије, епиграми, стиховане полемике и коментари.

Целина што следи садржи Ђорићеву хумористичку, друштвено-критичку прозу, прилоге што их је писац објављивао у доба између два светска рата, најпре у *Полиџици* (1919–1920), а доцније и у листовима као што су *Суџра* и *Прејорог*. Овај круг сатиричних прича и репортажа носи наслов „На дежурству“. Он завршава Ђорићев део *Реквирираних моџива*.

Важно је истаћи да се приређивачи нису увек и свагде задовољавали крупним класификацијама. Где год је било сврсиходно, одлучивали су се још и на ужа разврставања. У овом је погледу примерна целина „Са страница *Пијемонџа*“. Нарав и поетику, естетске домашаје и семантику ове целине одређују, заправо, подгрупе „Из новије српске лирике [1], [2] и [3]“ и микро-циклус „Тако пропада поезија наша“. То су они делови у којима Ђорић виспрено пародира песме Милана Ђурчина (2), Станислава Винавера (3), Вељка Петровића (2), Владислава Петковића Диса (3), Милутина Бојића, Владимира Станимировића, Алексе Шантића, Божидара Пурића, Милорада Митровића...

Но то је само један, не и једини пример.

Што је од посебног значаја, читаоца из књиге изводе брижљиво израђени критичко-библиографски додаци – за које, одмах то треба рећи, приређивачи Драгана Бедов и Иван Обрадовић заслужују највише похвале. Први међу њима има лице генерално устројеног осврта на живот и стваралачки опус Милоша Н. Ђорића и носи оправдан наслов „Ђорићеви мотиви – прилике књижевне и неприлике животне“. Наредни додатак доноси прецизну ситематизацију биобиблиографских, повремено историјскокњижевних, текстолошких, компаративних, уопште критичких напомена и коментара битних за разумевање колико Ђорићевих језичкоуметничких интенција, толико естетских и друштвених превирања карактеристичних за време у којем он пише. Тачку на издање ставља регистар имена.

Треба, на крају, казати да се прва књига Изабраних дела Милоша Н. Ђорића, појављује у едицији симболичног имена „Жива прошлост”. Едисија, међутим, није нова. Народна библиотека Србије оформила је ову едицију још осамдесетих година прошлог века. Трајала је дванаест година, од 1986. до 1997. године. Била је то библиотека фототипских издања. Уредник едиције Љиљана Ђурђић објавила је у њој петнаест прекопотребних а савременом читаоцу и науци тешко доступних дела знаменитих српских писаца и научника, од којих су нека и данас раритети. Помињем у овом смислу *Искусној ђогрумара* Захарије Орфелина и *Роморанку* Ђорђа Марковића Кодера.

То се, мислим, морало рећи, као што је, опет, у име старих добрих издавачких обичаја, уз назив садашње едиције ваљало навести да се ради о новој серији. Садашња едисија нова је утолико што се са фототипскога прешло на приређивачко издавање несакупљених и необјављених списа аутора важних за дубље и трајније познавање српскога књижевноуметничког, културног, уопште духовног наслеђа.

САДРЖАЈ

АУТОРСКО ПРАВО И ЗАШТИТА ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ У БИБЛИОТЕКАМА СРБИЈЕ

- 9 *Драѓана Милуновић*
У новом светлу старих закона: ауторско право и заштита података о личности у библиотекама Србије
- 13 *Драѓана Милуновић*
У пресеку дељења и поседовања: перспективе Народне библиотеке Србије у посредовању између крајњег корисника и носилаца ауторских права
- 25 *Драѓана Сћолић*
Ауторско право у библиотечко-информационој делатности: законски оквири и стручно-образовни доприноси
- 41 *Аријадна Маџас Касадевал, Тамара Буџићан Вучај*
Европеана кроз објектив ауторских права
- 57 *Дебора Лујшон*
Како су подаци постали битни? Живети и настајати са личним подацима – превод Тања Тасић
- 83 *Кели Кошер, Морин Дајена Сасо*
Библиотеке у борби за заштиту података на друштвеним медијима: како делити садржај, а не претерати у томе – превод Јелена Бенић

СТРУКА

- 111 *Марјан Маринковић, Сћанка Јовичић, Јасмина Нинков, Бојан Кундачина*
Стање, активности и услуге српских библиотека у области промовисања културног наслеђа: промоција културног наслеђа у српској библиотечној пракси
- 133 *Мила Медићовић Сћефановић*
Допринос Миливоја В. Кнежевића проучавању псеудонима
- 147 *Сања Сћејановић Тодоровић*
Пројекат Британске библиотеке: *Наука и друштво на Балкану 1850–1950*

МАЛА ИЗЛОЖБА

- 161 *Драѓана М. Панћелић Ђукић*
Два коњаничка владарска портрета и седам олеографија Ђорђа Чарапића из Графичке збирке Посебних фондова Народне библиотеке Србије

ЈА, ЧИТАЛАЦ

- 187 *Драган Лакићевић*
Библиотека – мој завичај

PERSONA GRATA

- 195 Креативно, одговорно, професионално: разговор са Виолетом Стојменовић и Драганом Стојменовићем
– разговор водила *Весна Тешовић*

ИЗДАВАЧКА ТРАКА

- 209 *Марија Јованцаи*
Огледало библиографског рада (*Сусрети библиографа у спомену на др Георгија Михаиловића: зборник радова*)
- 215 *Бојдан Трифуновић*
Дигитално културно наслеђе: прилике, препреке, стварност (*Будућности прошлости: културно наслеђе у дигиталном свету, приређивачи Паул Климпел, Елен Ојлер*)
- 221 *Оливера Недељковић*
Од кабинета чудеса до проширене реалности (*Посебне збирке у контексту заштити културног наслеђа и као подстицај културног развоја: зборник радова са међународне конференције Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије, уредници Маша Милорадовић, Дејан Вукићевић*)
- 231 *Јован Пејчић*
Дух и домети основног стварања заборављеног писца (Милош Н. Ђорић, *Реквирирани мошви*, приредили Драгана Бедов и Иван Обрадовић. Изабрана дела М. Н. Ђорића, књига прва)

CONTENT

COPYRIGHT AND PERSONAL DATA PROTECTION IN LIBRARIES IN SERBIA

- 9 *Dragana Milunović*
In the new light of old laws: copyright and personal data
protection in Serbian libraries
- 13 *Dragana Milunović*
At the intersection of sharing and ownership: perspectives of the
National Library of Serbia in mediation between the end user and
copyright holders
- 25 *Dragana Stolić*
Copyright in library and information science: legal aspects,
professional and educational contributions
- 41 *Ariadna Matas Casadevall, Tamara Butigan Vučaj*
Europeana through the copyright lens
- 57 *Deborah Lupton*
How do data come to matter? Living and becoming with
personal data – translated by Tanja Tasić
- 83 *Kelley Cotter, Maureen Diana Sasso*
Libraries Protecting Privacy on Social Media: Sharing without
“oversharing” – translated by Jelena Benić

PROFESSION

- 111 *Marjan Marinković, Stanka Jovičić, Jasmina Ninkov, Bojan Kundačina*
State of affairs in and services provided by Serbian libraries in
the field of the promotion of cultural heritage: promotion of
cultural heritage in the Serbian librarianship practice
- 133 *Mila Medigović Stefanović*
Contribution of Milivoje V. Knežević to studying pseudonyms
- 147 *Sanja Stepanović Todorović*
The British Library Project: Academy and Society in the Balkans
1850-1950

SMALL EXHIBITION

- 161 *Dragana M. Pantelić Đukić*
Two equestrian portraits of rulers and seven oleographs by
Đorđe Čarapić from the Graphic Collection of the National
Library of Serbia

I, READER

- 187 *Dragan Lakićević*
Library – my hometown

PERSONA GRATA

- 195 Creative, responsible, professional: interview with Violeta Stojmenović and Dragan Stojmenović – interviewed by *Vesna Tešović*

PUBLISHING TAPE

- 209 *Marija Jovancai*
The mirror of bibliographic work (*Bibliographers' meetings in the memory of Georgije Mihailović, PhD: collection of papers*)
- 215 *Bogdan Trifunović*
Digital cultural heritage: opportunities, obstacles, reality
(*Future of the past: cultural heritage in digital world*, edited by Paul Klimpel and Ellen Euler)
- 221 *Olivera Nedeljković*
From the cabinet of miracle to the extended reality (*Special collections in the context of cultural heritage protection and cultural development fostering: collection of papers from the International conference organized by the Special Collections Department of the National Library of Serbia*, edited by Maša Miloradović and Dejan Vukićević)
- 231 *Jovan Pejčić*
The spirit and scope of the vital works of the forgotten writer
(Miloš N. Đorić, *Requisited motifs*, edited by Dragana Bedov and Ivan Obradović. Selected works of M. N. Đorić, first book)

Штампање је омогућило
Министарство културе и информисања Републике Србије

Електронско издање Гласника НБС доступно је на
<http://www.nb.rs>

Упутство ауторима за израду радова: https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=5612

Printing financed by
Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia

Electronic edition of The NLS Herald is available at
<http://www.nb.rs>

Paper guidelines: https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=5612

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

02

ГЛАСНИК Народне библиотеке Србије =
The Herald of the National Library of Serbia /
главни и одговорни уредник Ласло Блашковић ;
уредник Дејан Вукићевић. – [Штампано изд.]. –
Год. 1, бр. 1 (1999) – . – Београд : Народна
библиотека Србије, 1999 – (Београд : Retro print).
– 24 cm

Годишње. – Друго издање на другом медијуму:
Гласник Народне библиотеке Србије (Online)
ISSN 1450-8915 = Гласник Народне библиотеке
Србије (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 159850503